

SKAS

1 2017

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT



- Luvatonta kaivelua Raaseporin linnalla
- SA-valokuvia jatkosodan ajan Karjalasta
- Kaivaustuloksia Pirkkalankylästä ja Turusta

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
AIKAKAUSLEHTI | TIDSKRIFT

SKAS-lehti julkaisee keskiajan ja uuden ajan arkeologiaa käsitteleviä tieteellisiä artikkeleita, jotka käyvät läpi Tieteellisten seurain valtuuskunnan hyväksymän vertaisarviointiprosessin. Lisäksi lehti julkaisee erilaisia ajan-kohtaisia katsauksia, tutkimusraportteja, keskustelupuheenvuoroja, kommentteja sekä kirja-arvosteluja, jotka voidaan julkaista ilman vertaisarviointia. Lehti ilmestyy kaksi kertaa vuodessa.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tar-koitettu aineisto lehden sähköpostiin osoitteeseen skas-lehti@skas.fi viimeiseen aineistojen jättöpäivään mennessä. Vuoden 2018 deadlinet aineistoille ovat 28.2. ja 31.8.2018. Tarkemmat tiedot aineiston toimittamisesta, sekä vertaisarviointiprosessista löytyvät lehden verkkosivuilta osoitteesta: <http://www.skas.fi/skas-lehti/>.

Sähköposti: skas-lehti@skas.fi

Julkaisija: Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. Osoite: c/o Arkeologia, Akatemiankatu 1, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren
Parrukuja 9 B 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat:

Eva Ahl-Waris (eva.ahlwaris@gmail.com)
Tuuli Heinonen (tuuli.t.heinonen@helsinki.fi)
Tarja Knuutinen (tarja.knuutinen@helsinki.fi)
Juha Ruohonen (jukaru@utu.fi)

Taitto: Maija Holappa (majja.holappa@gmail.com)

Abstraktien kieliasun tarkistus: Rodger Juntunen

Logon suunnittelu: Mikael Nyholm

Kannen kuva: Raaseporin linna marraskuussa 2017
(Kuva: Maija Holappa).

SISÄLLYS 1/2017

1 PÄÄKIRJOITUS

Georg Haggren

NYT ESILLÄ

2 SKAS UUDISTUU

Georg Haggren

3 284 SYYYTÄ NOSTAA KISSA PÖYDÄLLE

Tarja Knuutinen

TUTKIMUS

15 HÄVITETTYÄ JA LUOTUA

MATERIAALISTA MUISTIA

Timo Ylimaunu & Tuuli Koponen 

AJANKOHTAISTA

38 PIRKKALANKYLÄ - ASUTUSARKEOLOGINEN KOHDE PIRKANMAALLA

Sami Raninen

47 KADONNEIDEN KIVITALOJEN JÄLJILLÄ

Ilari Aalto

55 KESKIAJANTUTKIJOIDEN VÄLISTÄ VERKOSTOITUMISTA TAMPEREELLA

Elina Terävä

59 STRATIGRAFIAA JA TUOREITA TUTKIMUSMETODEITA

Tuuli Heinonen

ARVOSTELU

62 KURKISTUS ITÄISEEN KESKI-EUROOPPAAN

Georg Haggren

64 UNOHDETTU LIPPULAIVA KRONANIN VARJOSSA

Georg Haggren



VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus



PÄÄKIRJOITUS

KADONNEEN KANSALLISOMAISUUDEN RYÖSTÄJÄT

Arkeologiassa alkoi iso buusti vuonna 1981, kun elokuva Kadonneen aarteen metsästäjät sai ensi-iltansa. Näimme, kuinka sankariarkeologi Indiana Jones onnistui kukistamaan pahat, ahneet ja häikäilemättömät natsiarkeologit ja pelastamaan Liiton Arkin. Arkeologia tuli käsitteenä tutuksi menneisyyttä tutkivana tieteenalana. Se oli yhtäkkiä suosituttua ja kiehtovaa, seksikästä. Käytännössä arkeologin työ on kaukana Indian Jonesin seikkailuista, mutta käsikirjoittajille ja ohjaajille sallittakoon fiktio.

Kaikkialla ympärillämme maa kätkee jäännöksiä menneisyydestä, raunioita, rahojia, sirpaleita ja niin edelleen. Metallinilmäisimesta on tullut oikotie niiden etsintään. Piipparista on nykyisin tullut tuttu työkalu tutkijoille, mutta samalla se on tuonut arkeologiset löydöt kaikkien ulottuville.

Kadonneet aarteet ovat aina kiehtoneet ihmisiä. Kärsivällinen piipparoitsija voi löytää maan alla etsijäänsä odottavan aarteen ja kaivaa sen esiin. Ikävä kyllä tällainen toiminta on monesti kuin detaljien saksimista Leonardo Da Vincin mestariteoksesta, kuin kultamaljan leikkaamista viimeistä ehtoolista kuvaavasta taulusta. Kontekstin kadotua muinaisesineen tarjoama informaatio on enää murto-osa siitä, mitä se asianmukaisesti kaivettuna olisi ollut. Toisaalta yksittäinen metallilöytö saattaa paljastaa korvaamattoman arvokkaan muinaisjäännöksen, mistä esimerkin tarjoaa vaikka Janakkalan maankuulu miekkamies. Silloinkin metal-

linilmaisimen käyttö vaatii harkintaa, varovaisuutta ja ymmärrystä. Olemme aikuisten ja ammattilaisten maailmassa, johon ei sovi päiväkotit-ikäisten itsekäs ”kaikki tänne heti nyt”-ajattelu.

Metallinilmäisinharrastus on kasvanut räjähdysmäisesti viimeisten kymmenen vuoden aikana. Monet harrastajat ovat maltilla tehneet arvokasta työtä ja tuoneet paljon uutta tietoa menneisyydestämme. Harrastajien ja ammattiarkeologien yhteistyö on ollut hedelmällistä sekä puolin ja toisin palkitsevaa. Siitä olen myös omalta osalta kiitollinen, en vähiten 25 vuotta jatkuneesta yhteistyöstä eräänkin harrastajan kanssa.

Mutta sitten ovat nämä kadonneen kansallisaarteen ryöstäjät, jotka raiskaavat muinaisjäännöksiämme ja riistävät kaikilta mahdollisuuden menneisyyden tutkimukseen. Yhtä tuomittavaa olkoon sitten motiivina kotikokoelmien kartuttaminen kuin muinaisesineiden myynti.

Merkkejä mustasta arkeologiasta on Suomessa ollut viimeistään vuodesta 2007, mutta nyt tilanne on riistäytynyt käsistä. Siitä kertovat marraskuisen yön ährästäjät Raaseporin linnan takapihalla. Luonnon-suojelun puolella tahallinen tuhoaminen on lainsäädännön avulla oikeasti kriminalisoitu ja rauhoitetun eläimen surmaaja joutuu kiinni jäätyään vastamaan teoistaan. Näin tulisi olla myös muinaisjäännösilämme, jos oikeasti arvostamme kulttuuriperintöämme.

SKAS UUDISTUU

KÄSILLÄ ENSIMMÄINEN VERTAISARVIOITU LEHTI

Tieteellinen kirjoittaminen on muuttunut ratkaisevasti 2000-luvulla. Aiemmin julkaistiin paljon eri foorumeilla ja meritoitumisessa laskettiin julkaisujen määrää ilman, että niitä eriteltiin. Tekstien tarkastaminen ja hyväksyminen oli lähinnä toimituksen tehtävä. Hyvänä puolena tuossa järjestelyssä oli matala julkaisukynnys, huonona puolena julkaisujen tieteellisen laadun epätasaisuus.

Vertaisarviointi on 2000-luvulla levinnyt luonnontieteistä humanistisiin julkaisuihin. Kyse on kansainvälisestä ilmiöstä, joka myös suomalaisten julkaisijoiden täytyy ottaa huomioon. Samalla julkaisuja on alettu arvottaa ja jyvittää. Merkittävimmiksi ovat nousseet korkeimmalle arvostetut kansainväliset julkaisusarjat, ”Journals”. Vailla tieteellistä vertaisarviointia olevat julkaisut ovat samaan aikaan joutuneet akateemiselle sivuraiteelle. Niihin kirjoittamisesta ei enää kerry tieteellistä meriittiä ja monet tutkijat ovat kokonaan luopuneet julkaisemasta tulojaan niissä.

Suomen keskiajan arkeologian seuran SKAS-lehdestä kasvoi vuosituhaten vaihteen kahden puolen tieteellinen aikakauslehti, joka on tarjonnut julkaisufoorumin historiallista arkeologiaa käsitteleville artikkeleille. SKAS on halunnut tarjota julkaisukanavan monipuolisille jutuille, ja pitänyt siksi matalaa kynnystä. Nyt akateemisen julkaisemisen käytännöt ovat muuttuneet,

ja seura ja lehti ovat päättäneet vastata muutoksen tuomiin haasteisiin. SKAS haluaa tarjota erityisesti suomalaisia kiinnostavilla aiheilla houkuttelevan julkaisukanavan, johon suomen, ruotsin ja englannin kieliset tekstit ovat yhtä lailla tervetulleita. Käsillä olevasta numerosta 1/2017 alkaen lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, jotka käyvät läpi Tieteellisten seurojen valtuuskunnan ohjeistuksen mukaisen vertaisarvioinnin. Julkaisuprosessin muuttuessa raskeammaksi ja hitaammaksi lehti ilmestyy jatkossa vain kaksi kertaa vuodessa.

Lehti haluaa yhä tarjota mahdollisuuden myös muille kiinnostaville historiallisen arkeologian piiriin kuuluville teksteille. Tästä johtuen lehti jakautuu jatkossa kahteen osioon. Alussa ovat erikseen mainittuina tieteellisen vertaisarvioinnin läpikäyneet pitkät tutkimusartikkelit. Niiden ohella lehdessä julkaistaan ajankohtaisia tutkimusartikkeleita, keskustelua, katsauksia, konferenssiselostuksia, kirja-arvosteluja ym. Tarkoitus on tarjota julkaisufoorumi sekä tieteellisesti korkeatasoiselle akateemiselle tutkimukselle että matalamman kynnyksen teksteille, joiden julkaiseminen on myös tärkeätä. Näin pystymme tarjoamaan tuoretta tietoa esimerkiksi menneen vuoden kaivauksista.

Muistakaa kirjoittaa lehteen!

284 SYYTÄ NOSTAA KISSA PÖYDÄLLE

RAASEPORIN SLOTTSMALMENIN TAPAUUS, METALLINILMAISINHARRASTAJAT JA ARKEOLOGINEN TUTKIMUS

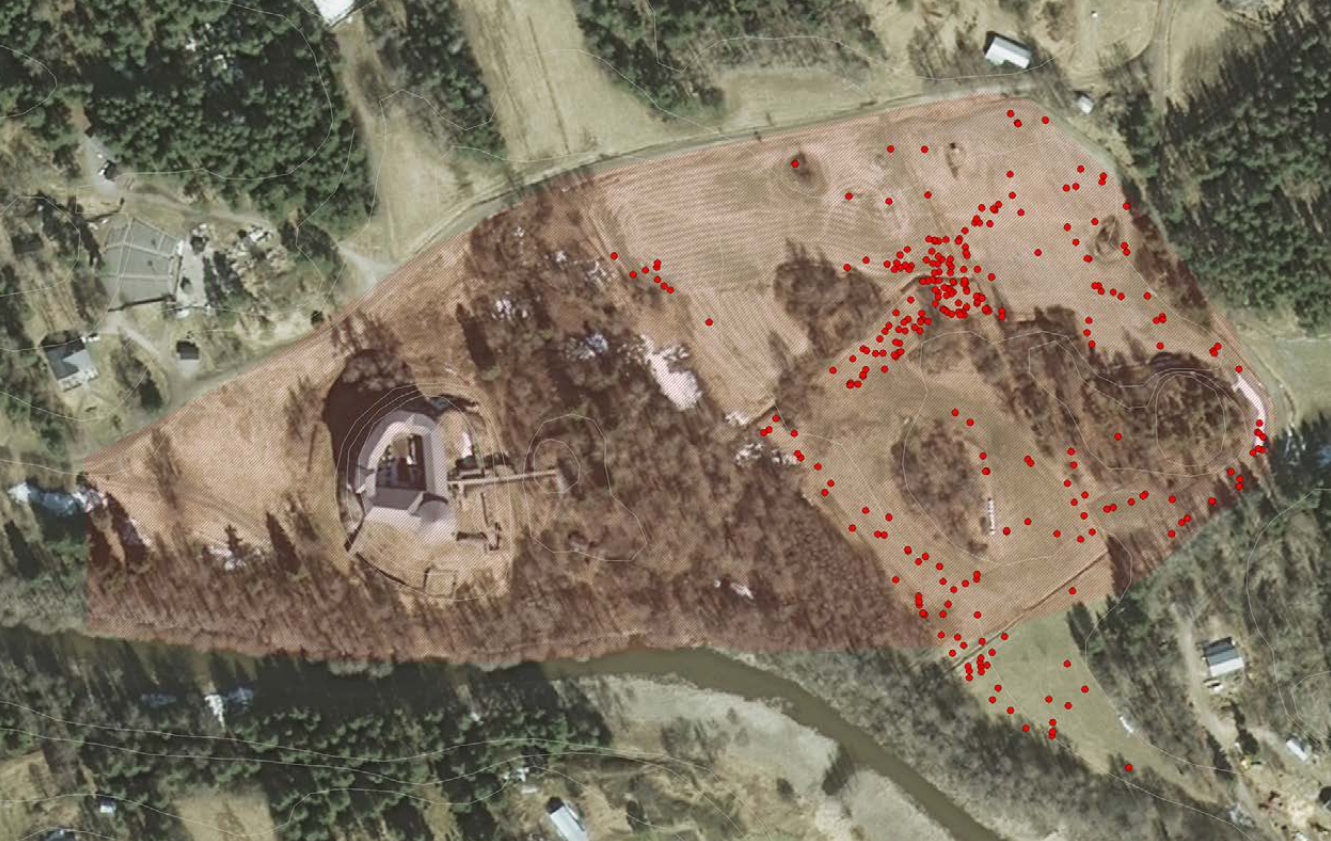
ARKEOLOGI KIROAA KUULUVASTI

Maanantaina 30.10.2017 Snappertunan kylällä Raaseporin linnaraunion itäpuolisilla pelloilla raikui äänekäs ja vuolas kirosanatulva, kun kesän kaivausalueiden tarkastusreissulla löysin kymmenkunta vastikään peltomultaan kaivettua kuoppaa. Suurin osa kuopista oli siistejä neliömäisiä lapionpistoja, joiden seinämiä vesisade tai päälle satanut lumi ei ollut vielä ehtinyt liettää (kuva 1). Vain muutamain paikoin oli jälkiä sotkuisemmasta penkomisesta ja tallaamisesta. Kuopat oli yritetty peittää huomaamattomiksi kääntämällä pintaturpeet kauniisti takaisin paikalleen, mutta arkeologin silmään ne tarttuivat heti. Muutaman kuopan reunalle oli jätetty kappale rautakuonaa ja tiiltä. Lyhyen katselmoinnin jälkeen tapahtuneesta ei jäänyt epäselvyyttä, paikalla oli käyty metallinilmaisimen kanssa luvatta etsimässä ja nostamassa ylös esineitä.

Kuva 1. Tuoreita kaivuujälkiä ja kuoppia Slottsmalmenilla 30.10.2017. Kuvat: Tarja Knuutinen.

Ensimmäisellä silmäyksellä vaikutti siltä, että kuoppia oli kaivettu melko rajatulle alueelle muutamia kymmeniä. Hieman myöhemmin Museoviraston intendentti **Teija Tiitisen** kanssa tehdyllä käynnillä arvio kuoppien lukumäärästä nousi noin saatanviiteenkymmeneen. Torstaina 16.11. kohteella suoritettiin kuoppien tarkka kartoitus ja luvattoman kaivelun lopullinen laajuus selvisi – koko linnan itäpuolisen peltoalueen kattavalle muinaisjäännösalueelle oli tehty kaikkiaan 284 lapionpistoa tai kuoppaa – Slottsmalmenin muinaisjään-





Kuva 2. Slottsmalmenilta kartoitettiin 16.11.2017 kaikkiaan 284 luvatta kaivettua kuoppaa tarkkuus-GPS:n avulla. Muinaisjäännösrekisterissä oleva muinaisjäännösalueen raja-alue merkitty punaisella rasterilla. Ilmakuva: Maanmittauslaitos 2017.

nösalueelta oli siis systemaattisesti ryöstetty valtava määrä metalliesineitä (kuva 2). Ilmeisesti etsinnässä oli keskitytty erityisesti kolikoihin ja muihin pieniin esineisiin, sillä pellolta löydettiin ylös kaivettuna mutta poisheitettynä mm. suuri kappale pronssisesta käsikanuunasta (kuva 3) ja suurehko rautainen vasara tms. työkalu.

Tiistaina 28.11. Raaseporin linna-alueella koiraa ulkoiluttamassa ollut paikallinen asukas teki ilmoituksen epäilyttävästä liikehinnästä Slottsmalmenin peltoalueella klo 21 aikaan illalla. Paikalle tiukan suostuttelun jälkeen lähtenyt poliisiopartio tavoitti noin kolme tuntia kestäneen poliisioperaation päätteeksi linna-alueelta kaksi henkilöä, joilla ei kuitenkaan ollut tässä vaiheessa mukana metallinilmaisimia, lapioita tai löytöjä. Poliisin antamien tietojen mukaan henkilöt va-

pautettiin ja poistettiin alueelta puhuttamisen jälkeen. Vaikka poliisi on mm. mediassa kommentoinut, ettei kyseisillä henkilöillä välttämättä ole mitään tekemistä Slottsmalmenilla tapahtuneen kaivelun kanssa, joku paikalla on tuolloin liikkunut lapion kanssa. Torstaina 30.11. kohteelle tehdyllä tarkastuskäynnillä muinaisjäännösalueelta löydettiin nimittäin tuoreita kuoppia.

Linna-alueella tehtiin vielä lauantaina 2.12. maastotarkastuksia siinä toivossa, että tiistaina paikalla olleilta luvattomilta kaiveilijoilta olisi jäänyt jälkeen laitteita, lapioita tai löytöjä. Maastotarkastukseen osallistui kymmenkunta Suomen Metallinetsijät ry:n (SME) jäsentä sekä alueen tutkimuksissa aiemminkin auttanut paikallinen harrastaja. Maastotarkastuksessa ei valitettavasti löydetty jälkiä tiistain tapahtumista.

Vahinkojen laajuuden vähitellen paljastuessa kohteen kanssa lähes 10 vuotta töitä tehneen tutkimusryhmän tunneskaala on vaihdellut puhtaasta raivosta suruun ja turhautumiseen. Raivon tunnetta aiheuttaa se, että joku tyhmyyttään, ajattelemattomuuttaan tai ahneuttaan on tuhonnut kohdetta, jonka systemaattiseen tutkimukseen ja dokumentointiin on käytetty tuhansia ja tuhansia tunteja niin palkallista kuin palkatontakin työaikaa. Surua aiheuttaa se, että maasta ylös nostetut esineet ovat todennäköisesti pysyvästi kadonneet tutkimuksen ulkopuolelle ja samalla on menetetty kaikki niiden tutkimuspotentiali. Turhautumista taas aiheuttaa se, että kohteella vuosien saatossa paikallisten metallinilmaisinharrastajien kanssa tehty yhteistyö tuntuu valuvan kokonaisuudessaan hukkaan.

Lisäksi suurelta osin hukkaan valuu kohteelle kevääksi 2018 suunniteltu metallinilmaisinkartoitus, jota varten Länsi-Uudenmaan maakuntamuseon toimesta oli jo ehditty hakea rahoitusta ja jonka puitteissa oli tarkoitus toteuttaa metallinilmaisinharrastajille suunnattu tapahtuma sekä tarjota aiempien kesien tapaan näkövammaisille mahdollisuus osallistua arkeologisen tutkimuksen tekoon.

Ensimmäisen järkytyksen jälkeen pääasialliseksi tavoitteeksi tuli tekijöiden kiin-

nisaaminen ja toiveena tietysti on, että ylös kaivetut esineet vielä jonain päivänä saadaan takaisin tutkimuksen piiriin. Yhtä lailla tavoitteena on tehdä Slottsmalmenin tapauksesta esimerkki, jossa muinaisjään-
nöskohteeseen kajonneille todella saataisiin tuntuva rangaistus eikä asiaa jätettäisi tutkimatta, kuten liian suuressa osassa vastaavia tapauksia on aiemmin käynyt. Poliisitutkintaa on mahdollisesti vauhdittanut se, että Slottsmalmenin tapaus on sittemmin ollut kiitettävästi esillä mediassa, ja aiheesta on keskusteltu paljon mm. metallinilmaisinharrastajien aarremaanalla.com -Facebookryhmässä. Slottsmalmenin luvaton kaivelu ei ole ensimmäinen lajissaan,¹ mutta todennäköisesti laajin tähän saakka ilmi tulleista, ja sitä on mm. Museoviraston ja Raaseporin linna-alueen maanomistajan Metsähallituksen toimesta luonnehdittu poikkeuksellisen törkeäksi.

Pyrin tässä artikkelissa käsittelemään joitakin Slottsmalmenin tapauksen yhteydessä esiin nousseita arkeologien ja metallinilmaisinharrastajien väliseen vuorovaikutukseen liittyviä teemoja. Metallinilmaisinharrastusta ja sen suhdetta arkeologiseen tutkimukseen on käsitelty jo aiemmin jonkin verran,² eikä tässä yhteydessä ole tarkoitus pohtia laajaa ilmiötä kokonaisuudessaan.



Kuva 3. Kuoppien kartoituksen yhteydessä pellolta löytyi ylös kaivettuja mutta pois heitettyjä metalliesineitä, mm. kuvassa oleva pronssinen keskiaikaisen käsikannan putken kappale.



Kuva 4. Maija Holappa ja Mikael Malm kartoittavat laittomasti kaivettuja kuoppia Slottsmalmenin keskusalueella.

PUHUMMEKO SAMAA KIELTÄ?

Slottsmalmenin tapauksen selvittely on tarjonnut mahdollisuuden tutustua metallinilmaisinharrastajien yhteisöön ja päästä keskusteluyhteyteen lukuisten harrastajien kanssa. Keskusteluissa on noussut esiin useita kysymyksiä, teemoja ja jopa arkeologien työtä koskevia väärinkäsityksiä, jotka osaltaan hankaloittavat metallinilmaisinharrastajien ja arkeologien välistä vuoropuhelua. Samalla on tullut selväksi, että mielipiteet muinaismuistolaista, muinaisjäännöskohteiden suojelusta ja tutkimuksesta sekä arkeologien ja metallinilmaisinharrastajien välisen yhteistyön mahdollisuuksista vaihtelevat niin metallinilmaisinharrastajien kuin arkeologienkin keskuudessa. Slottsmalmenin tapaukseen liittyvän internet-kommentoinnin perusteella voi kuitenkin sanoa, että suurin osa metallinilmaisinharrastajista suhtautuu tunnettuihin muinaisjäännöksiin kajoamiseen negatiivisesti ja pelkää tällaisten tapauksen vahingoittavan lain mukaisesti toimivien harrastajien mainetta ja johtavan harrastusta rajoittavaan lainsäädäntöön.³

Vaikka molemmissa ryhmissä löytyy halua yhteistyöhön sekä yhteisten sääntöjen ja toimintatapojen luomiseen, keskusteluyhteyden muodostumista hankaloittaa jossain määrin se, että tapa jolla asiaa keskustellaan ei välttämättä

kohtaa.⁴ Arkeologit tarkastelevat metallinilmaisinharrastusta arkeologisen profession, muinaisjäännöshallinnon ja suojelun näkökulmasta ja käyttävät viestinnässä ammatillista ja hallinnollista kieltä, mikä metallinilmaisinharrastajien piirissä saatetaan tulkita tärkeilynä ja ylimielisenä suhtautumisena historiasta kiinnostuneisiin, auttamishaluisiin harrastajiin.

Osaltaan kyse on ehkä siitä, että arkeologit ovat epäonnistuneet viestimään suurelle yleisölle arkeologisen tutkimuksen perusluonteesta ja periaatteista. Eräs ilmeinen syy väärinkäsityksiin on arkeologien omassa puheessa, tutkimusta käsittelevässä uutisoinnissa ja populaarijulkaisuissa korostuva löytökeskeisyys: esille pyritään nostamaan "hienoja" ja "arvokkaita" esinelöytöjä niiden löytökontekstien jäädessä taka-alalle. Sinänsä on ymmärrettävää, että suurta yleisöä kiinnostaa enemmän konkreettinen ja visuaalisesti näyttävä esine kuin usein varsin abstrakti, hankalasti ymmärrettävä ja kuvattava löytökonteksti. Arkeologisen tutkimuksen periaatteiden käsittämisen kannalta olennaista olisi kuitenkin juuri kontekstien

merkityksen ymmärtäminen. Arkeologises- ta kontekstistaan – kulttuurikerroksesta tai rakenteesta – irrotetun esineen tutkimuk- sellinen arvo EI ole sama kuin kontekstiinsa liitettävissä olevan esineen.

Toinen ongelma arkeologisista kohteista ja erityisesti esinelöydöistä puhuttaessa on terminologinen. Kun ainutlaatuisia, poik- keuksellisia tai tutkimuksellisesti merkit- täviä löytöjä kuvataan esimerkiksi "mittaa- mattoman arvokkaiksi", luodaan helposti mielikuvaa rahallisesta arvosta, vaikka tar- koituksena useimmiten on kertoa kyseisen löydön tutkimuksellista merkityksestä. Käy- tännössä arkeologisten löytöjen rahallinen arvo on äärimmäisen harvoin suuri. Toki tietyillä esineryhmillä, kuten kolikoilla ja sotaromulla voi olla pimeillä markkinoilla⁵ toimivien keräilijöiden luomaa taloudellista arvoa, mutta vaikea on kuvitella kenenkään suoranaisesti rikastuvan kauppaamalla lait- tomasti ylös kaivettuja metalliesineitä.

Muinaisesineiden rahalliseen arvoon liittyvää keskustelua on käyty mm. joiden- kin Museoviraston tekemien metallinilmai- sinlöytöjen lunastuspäätösten yhteydessä. Yleisesti näissä tapauksissa Museoviraston maksama lunastussumma on koettu liian pieneksi.⁶ Arkeologin näkökulmasta tässä keskustelussa huolestuttava piirre on se, että osa metallinilmaisinharrastajista vaikuttaa pyrkivän tienaamaan tuloja muinaisesineitä etsimällä, mikä helposti johtaa niin sanotun mustan arkeologian eli luvattoman kaivami- sen yleistymiseen.

YHTEISET PELISÄÄNNÖT PUUTTUVAT EDELLEEN?

Museovirasto julkaisi vuonna 2015 metal- linilmaisinharrastajille suunnatun oppaan, joka pitää sisällään keskeisen muinaisjään-

nösten suojeluun liittyvän lainsäädännön sekä ohjeistusta siitä, miten toimia löytäes- sään muinaisesineitä tai arkeologisia koh- teita.⁷ Suurin osa harrastajista tunteeikin muinaismuistolain harrastukselle asettamat rajoitukset ja noudattaa niitä, mutta osa Museoviraston ohjeistuksesta on edelleen tulkinnanvaraista ja aiheuttaa harrastajis- sa hämmennystä. Suomen metallinetsijät (SME) ry:n puheenjohtaja **Lasse Nymanin** mukaan suurimmat ongelmat liittyvät kiin- teiden muinaisjäännösten ympärillä olevan suoja-alueen laajuuden sekä ns. ylikaiva- misen määrittelyihin, joista arkeologeilta ja museoviranomaisilta puuttuu yhtenäinen linja.⁸

Nymanin SME:n jäseniltä keräämien tietojen mukaan museoviranomaisten yk- sittäisille metallinilmaisinharrastajille an- tamat määritelmät muinaisjäännösten suo- ja-alueista, joilla ei tulisi kaivaa, vaihtelevat tapauskohtaisesti 2–200 metrin välillä.⁹ Käytännössä 2 metriä on muinaismuistolain 4 § kiinteille muinaisjäännöksille määrittä- mä minimisuoja-alue, mutta Museoviras- ton vuoden 2015 oppaassa *suositellaan*, ettei kaivamista tehdä alle 200 metrin etäisyy- dellä kohteesta.¹⁰ Ns. ylikaivamisen osalta vuoden 2015 opas ei tarjoa juuri lainkaan ohjeistusta. Oppaassa määritellään mui- naismuistolain mukaisesti, että kaivaminen tulee lopettaa, mikäli arvelee löytäneensä aiemmin tuntemattoman kiinteän muinais- jäännöksen tai muinaisesineeksi arveltu löy- tö tulee "maan pintakerrosta syvemmältä tai suosta".¹¹ Käytännössä ongelmaksi etenkin peltokohteilla on kuitenkin muodostunut sen määrittelemisen, kuinka monen (pin- tamaakerroksesta tehdyn) esinelöydön jäl- keen on syytä olettaa, että kyseessä on kiin- teä muinaisjäännös.

Ohjeistuksen tulkinnanvaraisuuden ja yhtenäisen linjan puuttumisen seurauksena

sääntöjen, ohjeistuksen ja suositusten rikkomiseen on lähes mahdotonta puuttua, ja etenkin ns. ylikaivamista tapahtuu edelleen useilla kohteilla. Lasse Nymanin mukaan toimintakulttuurin muuttaminen vaatii museoviranomaisilta ehdotonta puuttumista rikkeisiin. Toisaalta tärkeää on edelleen jatkaa metallinilmaisinharrastajille suunnattua koulutus- ja valistustyötä ja pyrkiä luomaan ja ylläpitämään arkeologien ja metallinilmaisinharrastajien välistä yhteistyötä ja vuoropuhelua.¹²

KUINKA VAHVA MUINAISMUISTOLAKI LOPULTA ON JA MIKÄ MUINAISJÄÄNNÖS- TEN RIKOSOIKEUDELLINEN TURVA ON?

Raaseporin tapauksen yhteydessä on käynyt selväksi, ettei luvaton muinaisjäännökseen kajoaminen ole poliisin prioriteeteissa rikosten vakavimmasta päästä. Muinaisjäännöksen tuhoutumista ja muinaisesineiden luvatonta kaivamista ei tietenkään voi verrata esimerkiksi ihmisen henkeen tai terveyteen kohdistuviin rikoksiin, mutta omaisuusrikoksiin kyllä. Muinaismuistojen tuhoamisen ja muinaisesineiden luvattoman kaivamisen yhteydessä omaisuusrikos ei kohdistu yhteen henkilöön, vaan koko kansakuntaan ja sen yhteiseen kulttuuri-perintöön.

Tunnetuilla muinaisjäännöskohteilla tapahtuva luvaton kaivaminen ja esineiden vieminen on poliisin näkökulmasta hankalasti tutkittava rikos, sillä muinaisjäännöskohteet sijaitsevat usein syrjässä asutuksesta eikä tapahtumille useimmiten ole silminnäkijöitä. Useimmissa tapauksissa ainoat merkit rikoksesta ovat maahan jääneet kuopat, jotka saatetaan havaita hyvinkin pitkän ajan kuluttua varsinaisesta tapahtumasta. Toisaalta poliisilla on lopulta melko vähän

kokemusta muinaisjäännöksiin kohdistuvien rikosten tutkinnasta, sillä varsinaisia ennakkotapauksia ei juuri ole.

Raaseporin tapauksessa oli onnekas satuma, että Slottsmalmenilla liikkui arkeologi hyvin pian ensimmäisten kuoppien kaivamisen jälkeen, sillä tulokaan tekevä talvi olisi melko varmasti hävittänyt kaikki kaivelun jäljet hyvin nopeasti. Onnea oli matkassa myös siltä osin, että paikalliset asukkaat ovat pitäneet silmänsä auki ja mahdollisista tekijöistä on saatu hyviä havaintoja. Mahdollisuudet tapauksen selvittämiseen ovat siis huomattavasti paremmat kuin monissa aiemmissa tapauksissa, joissa tutkinta on todistusaineiston puuttuessa päätetty lopettaa jo alkuunsa.

Mikäli tapaus selviää, nähtäväksi jää miten tekijöitä rangaistaan. Aiemmin vastaavan kaltaisissa tapauksissa tekijä on tuomittu lähinnä pieniin sakkoihin. Poliisin mediassa antamien tietojen mukaan Raaseporin tapausta tutkitaan mm. rakennus-suojelurikoksena ja varkautena tai törkeänä varkautena. Hyvä näin, mutta miksei rikosnimikkeissä mainita muinaismuistolain rikkomista? Selitys lienee yksinkertaisesti se, että törkeän varkauden nimikkeellä tehdystä rikoksesta seuraa ankarampi rangaistus kuin muinaismuistolain rikkomisesta. Jälleen kerran lienee syytä kysyä, kuinka vahva nykyinen muinaismuistolaki lopulta on, ja onko muinaisjäännöksillä Suomessa minkäänlaista rikosoikeudellista turvaa?

FAQ - RAASEPORIN TAPAUKSEEN LIIT- TYEN USEIMMIN ESITETTYJÄ KYSYMYK- SIÄ JA JOITAKIN VASTAUKSIA

*Miksei Museovirasto tutki kaikkia
arvokkaita kohteita?*

Vuoden 2010 jälkeen arkeologia on Suomessa kokenut voimakkaan mullistuksen, kun Museoviraston rooli arkeologisen kenttätutkimuksen toteuttajana on vaihteittain vähentynyt ja arkeologisten kaivausten kenttä on eurooppalaisten ja skandinaavisten esimerkkien mukaisesti avautunut kilpailulle. Museoviraston rooli arkeologisena toimijana on yhä korostetummin muodostunut muinaisjäännösten hallinnoinnista, suojelusta ja valvonnasta vastaavaksi viranomaiseksi. Varsinaista kenttärkeologista tutkimusta Museovirasto tekee käytännössä hyvin vähän. Samanaikaisesti Museoviraston rahoitusta on Opetus- ja kulttuuriministeriön toimesta leikattu rajusti, mikä on johtanut suuriin henkilöstövähennyksiin ja pienentänyt merkittävästi mm. muinaisesineiden konservointiin ja muinaisjäännösten hoitoon käytettävissä olevia varoja.

Niin kutsuttujen pelastuskaivausten eli Muinaismuistolain 15 § mukaisten yleisten tai suurehkojen yksityisten rakennushankkeiden uhkaamien arkeologisten kohteiden kaivaukset ovat käytännössä kokonaan keskenään kilpailevien yksityisten toimijoiden hallussa, joskin kilpailussa mukana on myös Museoviraston arkeologiset kenttäpalvelut -yksikkö (ARKE). Muinaismuistolain 15 § mukaisesti näiden kaivausten kustannuksista vastaa kyseisen hankkeen toteuttaja, toisin sanoen rakennuttaja. Suurimmissa hankkeissa kaivausten budjetit nousevat helposti satoihin tuhansiin euroihin, kun tutkittavana on pinta-alaltaan suuria kohteita, jotka pyritään tutkimaan kaivauksin mahdollisimman nopeasti ja kattavasti ennen niiden tuhoutumista. Pienten yksityisten rakennushankkeiden, esimerkiksi yksityisten talo- tai mökkirakennushankkeiden

tutkimuksista kustannuksineen vastaa edelleen Museovirasto.

Tutkimuskaivausten, toisin sanoen kohteiden, jotka rakentamisen tai muun maankäytön takia eivät ole uhattuna, arkeologisten kaivaustutkimusten osalta Museovirastolla ei tällä hetkellä ole käytännössä minkäänlaista roolia. Tutkimuskaivauksia toteuttavat lähinnä maakuntamuseot, kaupunginmuseot ja muut paikallismuseot, yliopistot sekä yksittäisten arkeologien muodostamat tutkimusryhmät. Siinä missä Museoviraston rahoitus on viimeisen kymmenen vuoden aikana kohdannut rajun leikkurin, ovat myös muiden toimijoiden arkeologiseen tutkimukseen käytettävissä olevat resurssit kutistuneet hurjasti mm. museoalaan kohdistettujen leikkausten seurauksena. Rahoitusta arkeologiseen kenttätutkimukseen ja perustutkimukseen on tällä hetkellä erittäin vaikeaa saada, ja rahoitus tutkimuskaivauksiin tulee usein monista eri lähteistä, mm. säätiöiden myöntäminä apurahoina, harrastajille suunnatusta toiminnasta, yleisökaivausten osallistumismaksuista ja erilaisilta yhteistyökumppaneilta.

Myös Raaseporissa ja erityisesti Slottsmalmenilla tehty kaivaustutkimukset kuuluvat jälkimmäiseen ryhmään. Kaivaustutkimuksista vastaavana virallisena instituutiona toimii Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo, muina yhteistyötahoina ovat vuosien saatossa toimineet mm. Hangon kesäyliopisto, Helsingin yliopisto ja Metsähallitus. Kenttätutkimusta tekevän henkilöstön ydinryhmä on työskennellyt kohteen parissa vuodesta 2008 lähtien. Tuona aikana kohteesta on tehty kaksi pro gradu -tutkielmaa¹³ ja parhaillaan tekeillä on peräti kolme kohdetta käsittelevää väitöskirjaa. Lisäksi tutkimustuloksia on kuluneina vuosina esitelty lukuisissa kansainvälisissä ja kotimaisissa tieteellisissä konferensseis-

sa ja seminaareissa sekä suurelle yleisölle suunnatuissa tilaisuuksissa. Kenttätutkimusten tuloksia on vuodesta 2015 alkaen tuotu julki myös hankkeen omalla Facebook-sivulla.

Vuosina 2008–2009 Alla tiders Raseborg -tutkimushankkeen puitteissa tehtiin arkeologisiin tutkimuksiin saatiin rahoitusta mm. EU Leader -ohjelmasta, mutta vuoden 2010 jälkeen toteutettujen tutkimusten rahoitus on kerätty pieninä puroina useista eri lähteistä. Kenttätöväiheen palkkakulut on katettu pääosin harrastajille ja muille arkeologiasta kiinnostuneille suunnattujen Hangon kesäyliopiston arkeologisten kenttätökurssien opetuspalkkioilla sekä Opetusministeriön näkövammaisille suunnatun esteettömyyskaivauksen toteuttamiseen myöntämällä rahoituksella. Muita kuluja on katettu mm. Svenska Kulturfondenin ja muiden säätiöiden myöntämällä apurahoilla sekä Länsi-Uudenmaan maakuntamuseon rahoituksella. Kaivausten vuosibudjetit ovat viimeisten neljän vuoden ajan liikkuneet 40 000–50 000 euron tuntumassa, sisältäen kaikki henkilöstön palkkakulut (4–5 henkilöä, 2–3 kk/henkilö), kaivausten juoksevat kulut (mm. käymälä, kaivinkoneen kustannukset, välinehankinnat), välinevuokrat, esineiden konservoinnit jne.

Henkilöstön palkkakulut kattavat vain noin 1 kk/vuosi mittaisen kenttätöjakson sekä 1–2 kk/vuosi mittaisen jälkityö- ja raportointijakson ja käytännössä kaikki tutkimuksia koskevat artikkelit, yleisöesitelmät ja tieteellisissä konferensseissa pidetyt esitelmät tehdään palkatta, omalla ajalla. Juuri tämä työ kuitenkin on tulevien rahoitusten saamisen ja siten tutkimuksen jatkon, mutta myös suurelle yleisölle ja muulle tiedeyhteisölle viestinnän kannalta olennaista. Tulosten saattaminen julkisiksi on keskeinen osa tieteellistä tutkimusta, vaikka tällä hetkellä

se ainakin arkeologian piirissä lepää liian usein tutkijoiden palkattoman työn varassa.

Arkeologinen tutkimus on luonteeltaan tuhoavaa ja meillä on vastuu säilyttää arkeologista kulttuuriperintöä tuleville sukupolville

Toinen näkökulma siihen, miksei kaikkia, tai edes kaikkia "arvokkaimpia" kohteita edes pyritä tutkimaan kaivauksin, löytyy arkeologian paradoksista: Voidaksemme saada tietoa kohteesta joudumme tuhoamaan sen. Toisin sanoen, kerran kaivettua ei voida enää koskaan saada takaisin tai tutkia toiste. Jokainen arkeologi törmää kaivaustutkimuksen peruuttamattomaan luonteeseen tutkiessaan aiemmin kaivettuja kohteita – useammin kuin kerran on kirottu 1960-luvun kaivausten puutteellista dokumentaatiota, 1900-luvun alun arkeologien välinpitämättömyyttä tiettyjä esineryhmiä kohtaan tai nykynäkökulmasta täysin käsitämätöntä 1930-luvun kaivausmetodiikkaa. Miksi maanäytteitä ei ole otettu, miksi näytteistä ajoituksen jälkeen yli jääneitä osia ei ole säilytetty, miksi hautauksen luista ei ole selvitetty vainajan ikää tai sukupuolta? Miksi tuo kohde kaivettiin jo 50 vuotta sitten, kun nyt siitä olisi saatu niin paljon enemmän tietoa irti!

Useimmat 1900-luvun alun, 1930-luvun ja 1960-luvun arkeologit toimivat oman aikansa vakiintuneiden ja parhaiden käytäntöjen mukaisesti, samoin kuin me 2010-luvulla työskentelevät teemme. Vaikka kauempaa katsottuna voi toiselta näyttää, ovat kaivaus- ja dokumentaatiomenetelmät kehittyneet etenkin viimeisten 20–30 vuoden aikana huimaavaa vauhtia mm. digitalisaation ja yhä parempien mittalaitteiden käyttöönoton myötä. Vielä suurempaa kehitystä on tapahtunut arkeologisen aineiston

luonnontieteellisten analyysimenetelmien osalta: nykyään melko arkipäiväiset alkuaine-, muinais-dna- ja isotooppianalyysit olivat vielä muutamia vuosikymmeniä sitten utopiaa, ja 10–20 vuoden kuluttua nykyiset menetelmät tuntuvat auttamattoman vanhanaikaisilta.

Olisi älyllistä ylimielisyyttä kuvitella, että juuri tässä ja nyt pystytään sanomaan viimeinen sana Suomen alueella tietynä aikana asuneiden ihmisten geeniperimästä, tulkitsemaan täydellisesti keskiaikaista kauppaa analysoimalla keramiikan raaka-aineita tai ymmärtämään lopullisesti keskiaikaisten linnojen rakennushistoriaa. Tulevat tutkijat ja kehittyneemmät menetelmät tulevat varmasti muuttamaan sitä kuvaa, jota nykytutkijat esihistoriasta ja historiasista kirjoittavat. Tämän vuoksi on tärkeitä, ettemme tässä hetkessä totaali-kaivauksilla tai muulla välinpitämättömyydellä tuhoa lopullisesti niitä arkeologisia kohteita, joita ei uhkaa rakentaminen tai muu maankäyttö, vaan jätämme osan arkeologisesta kulttuuriperinnöstä tulevien tutkijasukupolvien käsiin.

Miksei kohteilta kaiveta pois kaikkia metallilöytöjä, harrastajat kyllä tulevat apuun eikä maksa juuri mitään?

Ammattietiikka ja taloudelliset tosiasiat

Muinaisjäännösrekisterissä on tällä hetkellä kaikkiaan 31 754 tunnettua muinaisjäännöskohdetta, luku ei sisällä "mahdollisia muinaisjäännöksiä", muita kulttuuriperintökohteita tai luonnonmuodostumia. Luku on myös siinä mielessä suuntaa antava, että yksi muinaisjäännöskohde voi sisältää useita alakohteita. Myöskään kohteiden ajoitukset eivät ole kaikilta osin paikkaansa pitäviä.

Pronssi- ja rautakaudelle sekä historialliselle ajalle ajoittuvia kohteita muinaisjäännösrekisterin 31 754 kohteesta on:¹⁴

Historiallinen aika (kaikki)	11 085
Keskiaika	403
Rautakausi	2426
Pronssikausi	2471

Käytännössä metalliesineiden määrä eri kohteilla vaihtelee suuresti. Yleisesti voidaan sanoa, että metallia on huomattavasti vähemmän pronssikautisilla kuin rautakautisilla kohteilla, mutta vastaavaa yleistystä ei voida tehdä esimerkiksi rautakautisten ja keskiaikaisten kohteiden välillä. Rautakautinen kalmisto, jopa asuinpaikka, saattaa sisältää enemmän metalliesineitä kuin keskiaikainen kylätontti. Toisaalta keskiaikaisen linnan tai kauppapaikan ympäristössä metalliesineistön määrä saattaa olla huomattavan suuri ja laadultaan vaihteleva. 1500-luvulle tultaessa ja sitä nuoremmilla kohteilla metalliesineiden (kuten kaiken aineiston) määrä taas kasvaa selvästi verrattuna keskiaikaisiin kohteisiin.

Metalliesineistön kontrolloitu kaivaminen kaikilta todennäköisesti metalliesineitä sisältäviltä, tai edes näistä tutkimuksellisesti "arvokkaimmiksi" arvioidulta kohteilta ei ole taloudellisesti järkevää eikä tutkimuksellisesti kestävä. Toisaalta – ja tämä on oma mielipiteeni – arkeologisten kohteiden kanssa ei voida lähteä toimimaan rikollisten tai luvattomasti toimivien tahojen ehdoilla, ts. tyhjentää kohteita metallilöydöistä kontrolloidusti siinä pelossa, että joku tietämättömyyttään, tyhmyyttään tai ahneuttaan tulee kaivamaan metallilöydöt ylös luvatta. Tässä on osaltaan kyse ammattieettisestä linjauksesta, osaltaan raa'an taloudellisista faktoista.

Yhtäältä kyse on siitä, että metalliesineet muodostavat vain yhden osan kohteen kai-

kesta löytöaineistosta, johon kuuluu myös ihmisen muista materiaaleista valmistamia esineitä (*artefaktit*) mutta myös luonnollisia objekteja, kuten luut ja kasvijäänteet (*ekofaktit*). Löytöaineisto taas muodostaa vain yhden osan kohteen arkeologisesta aineistosta, johon kuuluvat myös kohteella olevat kulttuurikerrokset ja rakenteet, ts. kontekstit joissa löytöaineisto on. Yhdessä löytöaineisto ja niiden kontekstit muodostavat kokonaisuuden, jonka avulla voidaan tarkastella kyseisellä kohteella tapahtunutta ihmistoimintaa, erotella yksittäisiä tapahtumia tai toimintoja ja ajoittaa niitä. Jos yksi osa kokonaisuudesta, esimerkiksi metallilöydöt poistetaan tuntematta niiden yhteyttä kohteen konteksteihin, alkaa kuva kokonaisuudesta vääristyä ja virhetulkintojen riski kasvaa.

Mikäli edellä mainittuja tutkimuksellisia näkökohtia ei pidetä eettisesti ongelmallisina ja kontrolloitua metalliesineiden nostamista pidetään tutkimuksellisesti perusteltuna, on seuraava kysymys se, mitä esineiden nostamisella halutaan saavuttaa? Maasta nostamisen jälkeen metalliesineet jalometalleja lukuun ottamatta alkavat hyvin nopeasti tuhoutua, ellei niitä konservoida asiaankuuluvasti. Tällöin esineiden itsessään kantama tutkimuksellinen arvo ja merkitys esimerkiksi näyttelyesineenä pian menetetään. Vähitellen esineet yksinkertaisesti lakkaavat olemasta. Mitä ylös nostamisella tällaisessa tapauksessa saavutettiin? Ehkä tieto siitä, että kohteella on ollut kyseisenlaisia esineitä, joskaan niiden yhteydestä kohteen muuhun arkeologiseen aineistoon ei ole minkäänlaista tietoa?

Metalliesineiden konservointikustannukset vaihtelevat esineiden koosta, kunnosta ja materiaalista riippuen (esimerkiksi löydöt joissa on metallia ja orgaanista materiaalia kuten puuta, nahkaa, luuta, kangas-

ta tms. ovat selvästi kalliimpia konservoida kuin pelkät metalliesineet). Keskimääräinen konservointikustannus on 300–500 euroa/esine. Mikäli esimerkiksi ajatellaan, että 50 % Raaseporin Slottsmalmenille kaiveutusta kuopista on noussut ylös konservointia kaipaava esine (loppujen ollessa esimerkiksi nauvoja ja rautakuonan kappaleita) kohoavat pelkästään esineiden konservointikustannukset 40 000–75 000 euroon. Tämä vastaa kohteella viime vuosina tehtyihin arkeologisiin tutkimuksiin käytettävissä olleiden varojen mukaisesti laskien reilusti yhden kenttäkauden kokonaiskustannuksia.

Miksei muinaisjäännöskohteiden tietojen saatavuutta rajoiteta?

Avoimuus, vapaus ja vastuu

Arkeologinen kulttuuriperintö on kaikkien meidän yhteistä omaisuutta, ja siihen kohdistuvan tutkimuksen ja tiedon tulee lähikohtaisesti olla kaikkien kiinnostuneiden tutustuttavissa. Digitalisaation myötä valtava määrä arkeologista kulttuuriperintöä koskevaa informaatiota onkin pystytty asettamaan avoimesti kaikkien saataville mm. Museoviraston kulttuuriympäristön palveluikkunan kautta.¹⁵ Tiedon avoimuudella on myös toinen tehtävä, sillä rajoitettu pääsy muinaisjäännöskohteiden sijaintia koskevaan tietoon ei todennäköisesti juurikaan vähentäisi niihin kohdistuvaa luvatonta kajoamista. Mikäli tietoa kohteiden sijainnista ei olisi avoimesti saatavilla, olisi kohteeseen kajoaminen aina helposti selitettävissä sillä, ettei kohteen tiedetty olevan tunnettu ja rauhoitettu muinaisjäännös.

Tiedon avoimuus ja vapaus tuovat mukanaan myös vastuun, sillä nyt jokaisella metallinilmaisimen kanssa maastossa

liikkuvalla on mahdollisuus ja *velvollisuus* selvittää liikkuko hän tunnetulla muinaisjäänköhteellä.

KIITOKSET

Tahdon kiittää omasta ja Raaseporin tutkimusryhmän puolesta kaikkia tapauksen selvittämiseen osallistuneita tahoja ja henkilöitä. Erityiskiitos Reino Heermann, Mikael Malm, Suomen metallinetsijät ry, Lasse Nyman, Eila Tiihonen, Hannu Tiihonen, Kari Eväsoja, Ilkka Penttinen, Anssi Puisto, Pentti Niskanen, Pekka Kiiski, Hannu Laakko, AP Palonen, Samu Mäkinen intendentti Teija Tiitinen / Museovirasto, Juha Maaperä / Museovirasto, Henrik Jansson / Metsähallitus, Aino von Boehm / Metsähallitus, Anna Lehtinen / Löytö Oy, Wesa Perttola / Helsingin yliopisto, Helsingin yliopiston arkeologian oppiaine Trimble R10 -tarkkuus-GPS-laitteiston lainasta.

Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi

Helsingin yliopisto, Filosofian, historian, taiteiden ja kulttuurintutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine

VIITTEET

¹ Ensimmäinen omakohtainen kokemus luvattomasta metallinilmaisimen kanssa tapahtuneesta kaivelusta oli vuonna 2008 kun Mankbyn kylätontilla käynnissä olleiden kaivausten viimeisen kaivausviikon aluksi huomattiin, että joku oli edellisen viikonlopun aikana käynyt kaivamassa kuoppia avoimille kaivausalueille. Varma merkki metallinilmaisimen käytöstä oli se, että kuoppia oli kaivettu myös kaivausalueiden

ulkopuolelle, paikkoihin joissa seulamaaksojen alla olevien pressujen metallirenkaat sijaitsivat. (Ks. esim. Haggrén 2009, <http://blogs.helsinki.fi/t-retki/2009/06/29/aa-mu-rikospaikalla/#more-265>.) Myöhemmin on uutisoitu luvattomasta kaivelusta useilla tunnetuilla kohteilla, mm. Sääksmäen Rapolassa ja Janakkalan Hakoistenmäellä (YLE Uutiset 30.5.2014). Sitten metallinetsinnästä on tullut yksi yleisimmistä maalla olevien kiinteiden muinaisjäänkösten vaurioitumisen syistä. (Ks. Maaranen 2017, <http://blogi.nba.fi/2017/luvaton-kajoaminen-vaurioittaa-muinaisjaannoksia>.)

² Ks. esim. Wessman, Koivisto & Thomas 2016; Thomas, Wessman, Perttola & Siltainen 2015; Nyman 2017a.

³ Keskustelua aiheesta on käyty mm. metallinilmaisinharrastajien aaremaanalla.com -Facebookryhmässä, mutta kommentteja on tullut melko runsaasti myös Raaseporin tapauksesta kertovan uutisoinnin yhteyteen. Ks. esim. Helsingin Sanomat 1.12.2017, <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005471987.html>; HS 2.12.2017, <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005471987.html>, Iltalehti 1.12.2017, https://m.iltalehti.fi/kotimaa/201712012200576342_u0.shtml.

⁴ Arkeologien ja metallinilmaisinharrastajien välisen kommunikaation haasteista, ryhmien sisäisen diskurssin eroista ja keinoista saavuttaa yhteisymmärrys ks. esim. Rodrigues Temiño 2016: 155.

⁵ Pimeiden markkinoiden olemassaololla on spekuloitu jonkin verran, mutta varsinaista tutkimustietoa niiden olemassaolosta ja toiminnasta ei ole.

⁶ Tunnetuin ja ehkä eniten keskustelua herättänyt tapaus lienee ns. Espoon kultasormuksesta maksettu lunastussumma, ks. esim. http://blogi.nba.fi/2014/tapaus_espoon_kultasormus.

⁷ Museovirasto 2015.

⁸ Lasse Nyman 2017b, suullinen tiedonanto 12.12.2017

⁹ Ibid.

¹⁰ Museovirasto 2015: 17.

¹¹ Museovirasto 2015: 18, 22.

¹² Lasse Nyman 2017b, suullinen tiedonanto 12.12.2017

¹³ Knuutinen 2012; Terävä 2014.

- ¹⁴ Kohteiden määrä tarkistettu Muinaisjään-
nösrekisteristä 12.12.2017.
- ¹⁵ www.kyppi.fi.

LÄHTEET

Haggrén, G. 2009. Aamu rikospaikalla. Yliopis-
tolehden Tutkimusretkellä-blogi. <http://blogs.helsinki.fi/t-retki/2009/06/29/aamu-rikospaikalla/#more-265>. Luettu 1.12.2017.

Helsingin Sanomat 1.12.2017. "Totaalinen tuho"
Raaseporin linnalla: maahan kaivettu yli 280
kuoppaa, arvokkaita esineitä viety – "Joko etsitty
tilauksena tai sitten jossain on markkinat niille".
Luettu 1.12.2017.

Helsingin Sanomat 2.12.2017. Raaseporin
linnalla tuhottiin muinaisjäänöstä ennen-
näkemättömällä tavalla, 280 kuoppaa maassa
vaikuttavat ammattilaisten työltä – "Lumi peittää
jäljet, eikä se ole välttämättä sattumaa". <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000005474337.html>.
Luettu 2.12.2017.

Iltasanomat 1.12.2017. Raaseporin linnan
alueella tehty törkeä tuhotyö: "Iso osa Uuden-
maan keskiajan historiaa on kadonnut". http://m.iltalehti.fi/kotimaa/201712012200576342_u0.shtml. Luettu 1.12.2017.

Knuutinen, T. 2012. Monimenetelmäinen pros-
pektointi kohdetason arkeologisessa tutkimuk-
sessa: Yhdistetty ilmakuvatulkinta ja maatut-
kaus Raaseporin Slottsmalmenin tutkimuksissa
2008–2009. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yli-
opisto, Filosofian, historian, kulttuurin ja taitei-
den tutkimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Kuitunen, J. 2014. Tapaus Espoon kultasormus.
Museoviraston blogi. http://blogi.nba.fi/2014/tapaus_espoon_kultasormus. Luettu 1.12.2017.

Maaranen, P. 2017. Luvaton kajoaminen vauri-
oitti yli 90 muinaisjäänöstä vuosina 2010–2015.
Museoviraston blogi. [http://blogi.nba.fi/2017/lu-
vaton-kajoaminen-vaurioittaa-muinaisjaannok-
sia](http://blogi.nba.fi/2017/luvaton-kajoaminen-vaurioittaa-muinaisjaannok-sia). Luettu 1.12.2017.

Museovirasto 2015. Muinaisjäänökset ja me-
tallinetsin: harrastajan opas. Museovirasto, Kult-
tuuriympäristön suojelu. [http://www.nba.fi/fi/
File/2462/metallinetsijan-opas-2015.pdf](http://www.nba.fi/fi/File/2462/metallinetsijan-opas-2015.pdf). Luettu
1.12.2017.

Museovirasto. Kulttuuriympäristön palveluikku-
na. [https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/
read/asp/default.aspx](https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx).

Museovirasto. Muinaisjäänösrekisteri. [https://
www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_
default.aspx](https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/mjreki/read/asp/r_default.aspx).

Nyman, L. 2017a. Metallinetsintää, metallinetsi-
jän silmin. *Muinaistutkija* 3/2017.

Nyman L. 2017b. Suullinen tiedonanto/haastat-
telu 12.12.2017.

Rodrigues Temiño, I. 2016. Rational Grounds
for Dialogue Between Archaeologists and Met-
al Detectorists in Spain. *Open Archaeology* 2016:
2. 150–159. DOI: [https://doi.org/10.1515/opar-
2016-0011](https://doi.org/10.1515/opar-2016-0011).

Terävä, E. 2014. Aseistettu arki Raaseporissa.
Aseet ja suojarusteet linnalla ja sen ympäris-
tössä. pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto,
Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tut-
kimuksen laitos, Arkeologian oppiaine.

Thomas, S., Wessman, A. Perttola, W. & Siltain-
suu, J. 2015. Understanding Metal Detecting and
archaeology in Finland. *Cuadernos de Prehisto-
ria (CPAG)* 25. 185–197.

Wessman, A., Koivisto, L. & Thomas, S. 2016.
Metal Detecting in Finland – An Ongoing De-
bate. *Open Archaeology* 2016: 2. 85–96. DOI: [http://
doi.org/10.1515/opar-2016-0006](http://doi.org/10.1515/opar-2016-0006).

Yle 2014. Harrastaja-arkeologit" liikkuneet myös
Pirkanmaalla – Sääksmäen Rapolassa kaiveltu
luvatta. Yle Uutiset 30.5.2014. [https://yle.fi/uuti-
set/3-7270551](https://yle.fi/uutiset/3-7270551). Luettu 1.12.2017.



HÄVITETTYÄ JA LUOTUA MATERIAALISTA MUISTIA

NÄKÖKULMA ERÄISIIN SA-VALOKUVIIN JATKOSODAN AJAN KARJALASTA

ABSTRACT

Razed and created material memories A view of World War II photographs from ceded Karelia

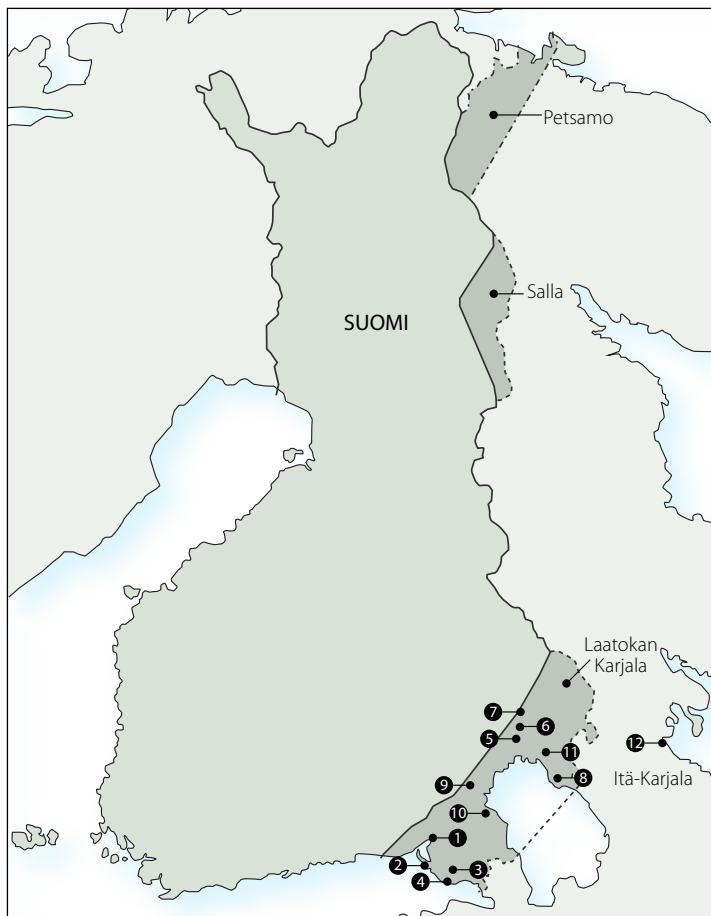
Collections of the Photography Archive, the Military Museum, Helsinki, contain a number of photographs portraying destroyed gravestones and memorials. These destroyed material memories were photographed in ceded Karelia, mainly during 1941 and 1942. This article will analyze how these photographs are connected to memory studies and how the material memories were destroyed and used in ceded Karelia. Destroyed material memories in Karelia will be compared to other events during World War II and other 20th century conflicts. Different meanings of these war photographs and how these meanings are connected to the concept of post-memory will be discussed in the article.

Keywords: Graveyards, Karelia, memory studies, photographs, Second World War
Hautausmaat, Karjala, muistitieto, SA-kuva, toinen maailmansota

JOHDANTO

Toisen maailmansodan aikainen SA-kuvakokoelma syntyi Suomen armeijan tarpeesta tallentaa sekä sotahistoriallista että esimerkiksi kansatieteellistä kuvamateriaalia sotarintamilta (<http://sa-kuva.fi/neo?tem=webneofin>). Valokuvia otettiin jo talvisodan aikana, mutta järjestelmällinen kuvaustoiminta alkoi varsinaisesti kesällä 1941, jolloin muodostettiin tiedotuskomppanioita tätä tehtävää varten. Kaiken

kaikkiaan talvisodan, jatkosodan sekä Lapin sodan aikaisia kuvia on tallennettu Sotamuseon Puolustusvoimien kuva-arkistoon lähes 160 000. Valokuvien digitaaliset kopiot ovat olleet kaikkien valokuvista kiinnostuneiden selattavissa ja ladattavissa vuodesta 2013 lähtien SA-kuva.fi palvelussa, jossa kokoelmaa kuvataan "sotiemme perinnöksi".¹ Kuva-arkistossa säilytettävien paperikopioiden taakse on merkitty kuvien sota-aikaiset käyttötiedot, siis missä niitä on julkaistu tai mihin niitä on jaettu käytettäväksi.



Kartta 1. Karttaan on merkitty katekoivilla talvisodan jälkeen menetetyt alueet, Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan alue sekä Salla, ja jatkosodan jälkeen menetetty Petsamon alue. Numeroilla on merkitty tekstissä mainitut paikkakunnat: 1. Viipuri, 2. Koivisto, 3. Kämärä, Kuolemajärvi, 4. Seivästö, Kuolemajärvi, 5. Ruskeala, 6. Pälkäjärvi, 7. Värtsilä, 8. Salmi, 9. Ilmee, 10. Kaukola, 11. Impilahti, 12. Petroskoi (Äänislinna). Kartta-piirros: Timo Ylimaunu.

mutta myös kotirintaman jokapäiväisestä elämästä. Tulevaisuudessa tullaan etsimään vastauksia sellaisiin kysymyksiin, min-kälaisia kuvia palvelusta ladataan ja miksi. Tällaisen tietojen perusteella voidaan pohtia SA-kuvien laajempia merkityksiä kuten, ovatko SA-kuvat

Kuvapalvelun kautta tietoisuus SA-kuvista on noussut sekä suuren yleisön että sotahistorian tutkijoiden ja harrastajien parissa niin Suomessa kuin ulkomailla. Tästä kertoo se, että 2016 palvelussa kävi noin 158 000 yksittäistä käyttäjää ja kuvia katsottiin noin 5.8 miljoonaa kertaa. Samalla käyttäjäkunta on laajentunut, sillä vuoden 2016 aikana 60 % käyttäjistä oli uusia. Suurimman käyttäjäkunnan muodostavat luonnollisesti suomalaiset, noin 70 % osuudella. Suomalaisen jälkeen SA-kuvia ovat katso-neet venäläiset, ruotsalaiset, yhdysvaltalaiset, kanadalaiset, englantilaiset, saksalaiset, japanilaiset, ranskalaiset ja ukrainalaiset.²

Kuvapalvelun kautta nykykatsojat voivat tarkastella sota-ajan kuvia rintamaoloista,

muokanneet suomalaisten käsityksiä toisesta maailmansodasta, esimerkiksi meidän käyttämämme, muistitiedon näkökulmasta tarkasteltuna. Voidaan siis kysyä sitä, onko näillä valokuvilla, siis runsaat 70 vuotta toisen maailmansodan päättymisen jälkeen, psykologisia, poliittisia ja/tai muita merkityksiä ja vaikutuksia nykypäivän suomalaisen parissa.³ Nämä tärkeät kysymykset eivät ole tämän artikkelin aiheena, vaan tarkoituksenamme on tarkastella, mitä SA-kuvat kuvateksteineen kertovat muistitiedon näkökulmasta luovutetun Karjalan tuhotuista hautausmaista, muistomerkeistä sekä maiseman muutoksesta. Pohdimme valokuvien roolia osana sotapropagandaa ja miten historialliset valokuvat vaikuttavat meihin,

nykypäivän, katsojaan. Artikkelimme pohdinnat edustavat meidän näkökulmaamme ja meissä heränneitä tuntemuksia katsotuumme nyt tutkimusaiheenamme olevia SA-kuvia.

Osa materiaalisesta kulttuurista, kuten muistomerkit ja hautakivet, ovat materiaalista muistia. Ne eivät fyysisesti sisällä muistoja tai muistikuvia, vaan me, ihmiset, sisälytämme niihin merkityksiämme, arvoa ja muistoja.⁴ Tarkoituksenamme on laajentaa keskustelua materiaalistien muistojen roolista, käytöstä ja tulkinnasta suomalaisessa nykyisyyden arkeologian, mutta myös muun menneisyyden, tutkimuksessa.⁵

Suomen menetettyä talvisodassa Karjalankannaksen ja Laatokan Karjalan Neuvostoliitolle Moskovon rauhansopimuksessa 1940, tarjoutui jatkosodassa mahdollisuus vallata katkeruutta aiheuttaneet aluemenetykset takaisin (Kartta 1). Kesällä 1941 suomalaiset joukot etenivät Karjalaan ja joukkojen mukana seuranneet taistelukuvaajat (TK)-valokuvaajat dokumentoivat alueita, rakennuksia, taisteluiden jälkiä ja muita kohteita siinä kunnossa, missä ne olivat Neuvostoliiton noin 1,5 vuoden mittaisen miehityksen jäljiltä. Kuvat tuhotuista kirkoista olivat olennainen osa suomalaista sotapropagandaa, jolla yleisölle, oli se sitten kotimaista tai ulkomaalaista, haluttiin osoittaa osaltaan vihollisen jumalattomuus ja Suomen taistelevan kristillisten arvojen puolesta.⁶ Tällaisia kuvia toivottiin tiedotuskomppanian kuvaajilta Päämajan käskyjen perusteella.⁷ Kuvat tuhotuista hautausmaista olivat osa tätä propagandaa tarkoituksena luoda ja ylläpitää aikakauden viholliskuvaa. Vihollisen tekemiä tuhoja esitteleviä kuvia julkaistiin pääosin hyökkäysvaiheessa 1941, mutta jo 1942 tuhotuja kirkkoja ja hautausmaita esittävän kuvamateriaalin käyttö väheni.⁸

Artikkelissa tarkastelemme ensimmäisenä muistitiedon ja valokuvien suhdetta. Tämän jälkeen käymme läpi eräitä SA-kuvissa olevia materiaalisia muistoja ja niiden kohtaloita Karjalan rintamalla. Lopuksi vertaamme ja tulkitsemme kuvissa esiintyviä ilmiöitä ja valokuvia muistitiedon näkökulmasta muihin toisen maailmansodan tapahtumiin sekä tuoreimpiin konflikteihin, kuten Jugoslavian hajoamissotien tapahtumiin. Emme pyri kirjoittamaan sotahistoriaa uusiksi vaan tuomaan uudenlaista näkökulmaa valokuvien käyttöön menneisyyden tutkimuksessa ja materiaalisien muistien erilaisiin merkityksiin. Tässä esityksessä ei ole tarkemmin selostettu Suomen sotahistoriaa, koska oletamme, että lukijat ovat tietoisia Suomen poliittisen elämän ja rintamatapahtumien pääpiirteistä toisen maailmansodan ajalta.

MUISTITIEDOSTA, MATERIAALISESTA MUISTISTA JA VALOKUVISTA

Valokuvien käyttö suomalaisessa arkeologiassa tutkimuksessa on keskittynyt lähinnä kaivausten dokumentointiin ja julkaisujen kuvitukseen, sen sijaan muualla valokuvia on käytetty tutkimusmateriaalina.⁹ Ehkä selittävä tekijä vähäiseen käyttöön löytyy siitä, että valokuvat ovat nuorta, nykyaikaista materiaalista kulttuuria; eivät perinteistä arkeologista "löytöaineistoa". Valokuvia pidetään todennäköisesti itsestään selvyytensä.¹⁰ Joka tapauksessa kuvat välittävät meille välähdyksiä ja intiimejä hetkiä nykyajan menneisyyden jokapäiväisestä elämästä ja materiaalisesta kulttuurista.¹¹ Valokuvien ja muistin yhteenliittäminen on osaltaan ongelmallista, vaikka muistaminen ja valokuvat ovat yhteydessä toisiinsa. Tähän ongelmaan kiinnitti huomiota jo 1927 saksa-

lainen kriitikko **Siegfried Kracauer**, kun hän totesi, että verrattaessa valokuvaa ja muistia, niin muistissa on huomattavia aukkoja.¹² Hän tarkoitti tällä, että valokuvat välittävät meille totuuden mukaisia välähdyksiä menneisyyden elämästä, kun sitä vastoin muisti on valikoivaa. Emme pysty muistamaan kaikkea; unohtaminen on luonnollista.¹³

Muisti, muistaminen ja unohtaminen ovat siis osa inhimillistä elämää ja meidän muistimme sekä muistikuvamme ovat jatkuvassa muutoksessa; muistaminen on jatkuva, elävä prosessi. **Paul Connertonin** mukaan sosiaalinen muisti (social memory) voidaan jakaa kolmeen erilliseen osaan. Ensimmäiseksi yksilön henkilökohtaiseen muistiin, mikä koostuu yksilön omista henkilöhistoriallisista kokemuksista. Näiden kokemusten kautta tiedostamme itsemme, vahvuutemme ja oma identiteettimme. Toisen muistamisen osion muodostaa kognitiivinen muisti, jonka kautta tiedostamme itsemme osana ympäristöämme, millaisessa kaupungissa asumme ja millainen maailmankuva meillä on. Kognitiivinen muisti perustuu siihen, mitä olemme menneisyydessä oppineet. Kolmas muistin osa on ruumiillinen muistaminen, mistä Connerton on käyttänyt esimerkkinä polkupyörällä ajoa.¹⁴ Lihaksistomme oppii muistamaan harjoitusten kautta asioita, kuten vaikka kirjoituskoneen ja nykyisin tietokoneen näppäimistön käytön kymmensormijärjestelmän avulla.

Connertonin mukaan yhteiskunnat, kansakunnat ja valtiot luovat ja ylläpitävät sosiaalista muistiaan erilaisten muistomerkkien, paikannimien, tekstien sekä rituaalien avulla. Toisaalta muistomerkit saavat meidät muistamaan tiettyjä asioita, mutta samalla unohtamaan toisia.¹⁵ Tämä koskee etenkin sotamuistomerkkejä, joiden

kautta muistamme taisteluja, voittoja ja sodissa kaatuneita. Toisaalta samalla helposti unohdamme sodista selviytyneet; haavoittuneet ja silpoutuneet.¹⁶ Sotien ja kansallisten juhlapäivien muistamiseen liittyvät erilaiset paraatit ja juhlatilaisuudet, kuten seppelten laskut. Rituaalit ovat olleet aina merkittäväsä osassa ylläpidettäessä ja uudennettaessa erilaisia muistoja sekä menneissä että nykyisissä yhteiskunnissa.¹⁷ Erilaisten muistopäivien yhteydessä tapahtuvat seppeltenlaskut muistomerkeille liittävät rituaalit ja materiaalsen muistin toisiinsa. Näiden kautta luodaan ja ylläpidetään muistia sekä liitetään materiaalseen kulttuuriin merkityksiä. Rituaaleja ja erilaisia siirtymäriittejä on käytetty moninaisissa suojautumistarkoituksissa ja niiden avulla on pyritty kohtaamaan elämän epävarmuuksia. Elämän epävarmuus liittyy etenkin sotiin ja **Susan Sontagin** mukaan sotiin liittyvä muistitieto on paikkoihin liittyvää.¹⁸ **Petri Raivo** esittää ranskalaisen historioitsijan **Pierre Noran** mukaisesti, että paikkoihin liittyvä muistitieto on tärkeää ja se ilmenee arkkitehtuurin, muistomerkkien, symbolien ja rituaalien kautta.¹⁹

Erilaiset rituaalit liittyvät myös **James Dellen** julkiseen muistiin (public memory), joka on hänen mukaansa valtioiden virallista muistia, siis valtiollista historian kirjoitusta. Tätä virallista muistia ylläpidetään paraatien ja rituaalien avulla, kuten Suomessa itsenäisyyspäivän viettoon kuuluvin seppelten laskuin muistomerkeille ja sankarihaudoille. Delle erottaa yhteisöllisen muistin (social memory) julkisesta muistista. Yhteisöllisen muisti on esimerkiksi kansalaisjärjestöjen ja/tai puolueiden omaa muistitietoa ja perinnettä. Yhteisöllistä muistia ylläpidetään myös erilaisten rituaalien kautta, kuten Suomessa vasemmistopuolueiden seppelten laskuin sisällissodan punaisten

muistomerkeille. Yhteisölliset muistomerkit eivät välttämättä kuulu valtioiden viralliseen kaanoniin; ne ovat siis muiden organisaatioiden pystyttämiä. Joka tapauksessa muisti tulee ymmärtää muutoksessa olevana, koska muisti ja muistamisen tavat ovat alituisessa muutoksessa. Delle erotta kolmantena muistamisen tapana sosiaalisen myytin (social myth), jolla hän tarkoittaa virheellisiä, valheellisia tai perättömiä muistikuvia. Nämä saattavat johtua siitä, että ihmiset luulevat muistavansa tapahtumia, joita ei todellisuudessa tapahtunutkaan, tai ne tapahtuivat aivan eri konteksteissa kuin mitä niiden esitetään tapahtuneen.²⁰

Muistamisen vastakohta on unohtaminen, koska ihminen ei voi muistaa kaikkea. Connertonin mukaan pakottamisen kautta tapahtuva unohtaminen liittyy erityisesti totalitaaristen hallintojen harjoittamaan sortoon, jossa kielletään jonkin historiallisen tapahtuman tai vaikka henkilön olemassaolo. Tämän unohtamisen esikuvana voidaan nähdä roomalaisen lain *damnatio memoriae* -tuomio muistin hävittämisestä, jossa valtiopetoksesta tai muusta syystä tuomitun koko henkilöhistoria pyrittiin tuhoamaan ja hänen muistaminen kiellettiin.²¹ Hän ei siis menettänyt henkeään vaan hän muistonsa kiellettiin tuhoamalla kaikkialta tuomitun nimi ja häntä esittävät muistomerkit.²²

Unohtamisen kautta voidaan muokata uutta identiteettiä. Tällä tarkoitetaan tietois- ta ja vapaaehtoista menneisyyteen liittyvien asioiden unohtamista, tai niiden siirtämistä syrjään aktiivisesta muistamisesta. Tällaisia ratkaisuja voidaan joutua tekemään esimerkiksi yksilötasolla uuden perheen perustamisen yhteydessä, jolloin aikaisemman puolison aktiivinen muistaminen ei edistä uutta perhe-elämää.²³

Käytämme tässä artikkelissa sosiaalista muistia tarkoituksessa, joka liittyy sekä val-

tiollisen että yksityisen muistin materiaaliin ilmentymiin, kuten muistomerkkeihin ja hautakiviin. Tarkastelemme SA-valokuvissa esiintyviä materiaalliseen muistiin liittyviä ilmiöitä muistamisen ja unohtamisen kautta. Valokuvat liittyvät olennaisesti muistitietoon, koska valokuvat ovat yksi keino säilöä muistia.

Valokuvien avulla voidaan jakaa henkilökohtaista muistitietoa, jolloin tästä tulee osa laajempaa jaettua, sosiaalista muistia. Sontagin mukaan kaikki muisti on yksilöllistä, henkilökohtaista, joka häviää ihmisen kuollessa. Hänen mukaansa sosiaalinen muisti on lähinnä sitä, että ymmärretään jonkin tapahtuman olleen tärkeä ja sen tapahtuneen tietyllä tavalla. Valokuvien rooli muistiprosessissa on esittää ja lukita näitä tapahtumia mieleemme, siis muistiimme.²⁴

David Campanyn mukaan valokuvia voidaan käyttää muistitiedon apuna, mutta ne voivat myös estää menneisyyden ymmärtämistä.²⁵ Sontag esittää, että muistaminen valokuvien kautta voi hämärtää meidän muistiamme. Tällöin ongelmana voi olla se, ettemme muista itse tapahtumaa tai paikkaa, vaan muistamme ainoastaan valokuvan.²⁶ **Hannah Arendt** osoitti toisen maailmansodan päätymisen jälkeen, että natsien keskitysleireistä vapautuksen jälkeen otetut valokuvat ovat muokanneet meidän näkemyksiämme ja käsityksiämme leireistä, joissa kuolleita ja kuolevia makasi kaikkialla. Nämä kuvat ovat luoneet vääränlaisen kuvan toiminnassa olleista leireistä, joissa vainajat toimitettiin suoraan krematorioihin.²⁷ Valokuvilla on ollut siis oma osansa prosessissa, miten ymmärrämme ja koemme menneisyyden, mutta myös nykyisyyden.

Valokuvauksen yhden merkittävimmän teoreetikon, **Roland Barthesin** mukaan valokuvien vaikutus katsojaan on kaksijakoinen. Kiinnostus valokuvaan voi perustua

sen historialliseen ja poliittiseen taustaan; toisin sanoen valokuvan ottajan motiivien selvittämiseen.²⁸ Barthes kutsuu tätä *studiumiksi*. *Studium* liittyy siis valokuvaajan tarkoitukseen. Valokuvaaja on tietoisesti pyrkinyt liittämään kuvan aiheeseen ja sisältöön yllättäviä sekä sellaisia merkityksiä, jotka katsoja voi tunnistaa.²⁹ Toinen Barthesin valokuviiin liittämä termi on *punctum*. *Punctum* on katsojan henkilökohtainen kokemus, siis miten valokuvan aihe koskettaa katsojaa – vaikutus saattaa kummuta katsojan henkilökohtaisista muistoista ja kokemuksista. *Punctum* osoittaa sen, kuinka nykykatsojan näkemys ja tulkinta vanhoista valokuvista voi vaikuttaa katsojaan; valokuvalla voi olla siis kuvaajan tarkoitusteristä riippumaton toimijuus.³⁰ *Punctum* ei tarkoita valokuvan aiheuttamaa shokkia, jonka Barthes liittää *studiumin* piiriin kuuluvaksi.³¹ Sontag esittää myös, että valokuvien yhtenä tarkoituksena on shokeerata.³² *Punctum* puolestaan "pistää" katsojaa ja koskettaa tavalla, jolla valokuvan vaikutus muuttuu ennalta-arvaamattomaksi.³³ Valokuvien vaikutus katsojaan riippuu siis paljolti yksilöllisestä muistista tai kokemuksista, eikä siten ole pelkistettävissä ainoastaan historialliseksi dokumentiksi. Sontag ilmaisee valokuvien vaikutuksen katsojaan toisella tavalla, sillä hänen mukaansa kertomukset saavat meidät ymmärtämään tapahtumia. Valokuvat tekevät jotain muuta, ne jäävät kummittelemaan mieleemme.³⁴

Se, että valokuvat jäävät mieleemme kummittelemaan, voi johtua siitä, että niiden avulla ei pelkästään dokumentoida, kuten sotatilanteissa, vaan niiden avulla myös määritettään asioita.³⁵ Asiat kristallisoituvat valokuvien kautta paremmin kuin puhutussa sanassa.³⁶ Valokuvat ovat oman aikansa kulttuurisia tuotteita, jotka ilmentävät kuvaajansa kulttuurista ja yhteiskunnallista

identiteettiä;³⁷ valokuvat ovat siis osa materiaalista muistia. Tämä on huomioitava, kun katsomme, analysoimme ja tulkitsemme SA-kuvia. Valokuvat ovat kuvaajansa muistiinpanoja kuvattavasta kohteesta,³⁸ kuten TK-kuvaajien otokset ovat heidän muistiinpanojaan sota-aikana tuhotusta materiaalisesta muistista. Näitä muistiinpanoja käytettiin myös uusien muistojen luomisessa sota-aikana.

SA-KUVAT KERTOavat MATERIAALISEN MUISTIN TUHOAMISESTA JA MUUTTAMISESTA

SA-kuvien ja niiden kuvatekstien kautta saamme esille suomalaisten valokuvaajien näkökulman sota-ajan materiaallisen muistin tarkoitukselliseen muokkaamiseen, josta osa Karjalan rintamalla otetuista valokuvista kertoo. Kuvien kautta voimme laajemmin pohtia sitä, miten tuhotu ja luotu materiaallinen muisti liittyi toiseen maailmansotaan, mutta myös muihin konflikteihin. Materiaallisen muistin muokkaaminen liittyy kysymyksiin paikoista, niiden merkityksistä, kuten identiteeteistä, sekä teoreettisemmalla tasolla materiaallisen kulttuurin, kuten arkkitehtuurin, kohtaloon konfliktien yhteydessä.³⁹

Pälkjärvellä otetut valokuvat esittävät tuhatta Suomen sodan, siis 1808–09 sodan, muistomerkkiä,⁴⁰ jonka tekstilaatta makaa maassa irrallisena (Kuva 1.). Valokuva voimistaa vaikutelmaa väkivaltaisesta ja tarkoituksellisesta muistin tuhoamisesta. Pälkjärven pitäjäseura on pystyttänyt uuden muistomerkin tuhotun muistomerkin paikalle, johon alkuperäiset tekstilaatat on kiinnitetty.⁴¹ Ruskealassa elokuun alussa 1941 otetut valokuvat esittävät tuhatta sisällissodan muistomerkkiä.⁴² Valokuvien



Kuva 1. "Ryssien tuhoama 1808-09 sodan muistomerkki Pälkjärven tien varrella" (SA-kuva 28820).

laiset olivat häpäisseet asettamalla hautakiven sopimattomaan käyttötyhteyteen. Kuvaa oli käytetty suomalaisissa julkaisuissa, kuten *Suomen kuvalehdessä* 1943 ja Luterilaisen kirkon pää-äänenkannattajassa, *Kotimaa*-lehdessä 1941.⁴⁷ Toista kuvaa samoista muuratuista hautakivistä oli käytetty Otavan julkaisussa 1941

perusteella rikottuja ja kaadettuja sisällissodan muistomerkkejä oli Ilmeellä ja Ruskealassa,⁴³ Värtsilässä suomalaisen sankarihautausmaan päälle oli pystytetty käymälä.⁴⁴

Karjalaisten hautakivet, yhtenä osana paikallista ja suomalaista materiaalista muistia, kokivat talvisodan jälkeen hävityksen. Koivistolla ja Salmissa hautakiviä oli muurattu rakennuksien sementtisiin perustuksiin (Kuva 2).⁴⁵ TK-kuvaaja **Haa-pakoski** oli kirjannut kuvatekstiinsä, että "hautakivistä rakennettua talon kivijalkaa Salmissa".⁴⁶ Hän on tarkentanut kuvansa itseään lähimpään perustuksiin muurattuun ja rikottuun hautakiveen ja sen tekstiin, jonka perusteella hautakivi oli alun perin ollut matroonan eli perheenemännän haudalla. Kuvaaja oli voimistanut kuvan herättämää kokemusta vainajan yksilöllisyydestä, koska osa vainajan nimestä on luettavissa. Risti kivessä osoittaa kyseessä olleen kristillisen hautauksen, jonka neuvostoliitto-

ja sitä oli myös jaettu Vatikaaniin 1942 ja Ruotsiin 1943.⁴⁸ Koivistolla oli kuvattu perustuksiin muurattuja hautakiviä ja kuvaa oli jaettu Vatikaaniin 1942.⁴⁹

Toinen tapa hävittää karjalaisten hautakiviä oli käyttää niitä osana rakennusten kivijalkoja tai koota kivijalat kokonaan hautakivistä.⁵⁰ Seivästöllä, kannaksen etelärananikolla, suomalaiset sotilaat poistivat brittiläisten merisotilaiden hautakiviä ja niiden kappaletta talvisodan jälkeen pystytetyn rakennuksen nurkan alta (Kuva 3).⁵¹ Valokuvat ovat osa kuvien sarjaa, joissa 1919 uponneen englantilaisen hävittäjän mukana kuolleiden merimiesten hautakiviä poistettiin neuvostoliittolaisten rakentamien rakennusten alta.⁵² Näistä valokuvista ensimmäiset oli kuvattu 12.10.1941, keskimäiset 13.10.1941 ja viimeiset kolme kuvaa 25.4.1942. Suomalaiset sotilaat esitettiin kuvassa aktiivisina toimijoina eli hautojen ennallistajina – he pelastivat sekä kokonaisia

hautakiviä että niiden kappaleita sopimattomasta käytöstä. Osa Seiväston englantilaisten merisotilaiden hautakivistä oli hakattu kappaleiksi,⁵³ mahdollisesti myöhemmin käytettäväksi. Seiväston brittiläisten merisotilaiden hautojen kohtalo ei ollut ainutkertainen tapahtuma, joka koski ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa bolsevikkeja vastaan taisteluissa kaatuneita. Viron itsenäisyysodassa kaatuneiden brittiläisten sotilaiden haudat Tallinnan sotilashautausmaalla joutuivat, kuten myös virolaisten sotilashaudat, puna-armeijan tai neuvostoviranomaisten tuhoamiksi toisen maail-



Kuva 2. "Hautakivistä rakennettua talon kivijalkaa Salmissa" (SA-kuva 34377).



Kuva 3. "Hautakiveä otetaan pois nurkan alta" (SA-kuva 56147).

mansodan päätyttyä.⁵⁴ Ainakin yhtä Seiväston brittimerisotilaiden hautakiveä esittävää valokuvaa oli jaettu kansainväliseen käyttöön, kuvan kopio oli lähetetty Vatikaaniin 1942.⁵⁵ Kappaleiksi hakattua hautakiven kuvaa oli käytetty *Kotimaa*-lehdessä.⁵⁶

Suomalaisia hautakiviä oli uusiokäytetty talvisodan jälkeen neuvostohaudoilla.⁵⁷ Eräisiin hautakiviin oli jätetty suomalaisen vainajan nimi sekä syntymä- ja kuolinpäivämäärät. Uuden vainajan tiedot olivat esimerkiksi erillisessä laatassa.⁵⁸ Toisissa hautakivissä suomalaisen vainajan nimi oli hävitetty hakkaamalla se epäselväksi tai kokonaan pois.⁵⁹ Nimiä ja päivämääriä oli hävitetty myös muulla tavoin, kuten peittämällä ne mustalla aineella ja lisäämällä kiveen uuden vainajan tiedot.⁶⁰ SA-kuvatekstin mukaan Impilahdella oli suomalaisen sankarihaudan paadesta ryhdytty hakkaamaan nimiä pois kiven uusiokäyttöä varten (Kuva 4).⁶¹ Valokuva on otettu siten, että nimien poistojäljet ja säilyneet nimet näkyvät. Paasi on kyljellään, kaadettuna, minkä antaa vaikutelman tarkoituksellisuudesta ja välinpitämättömyydestä. Tarkoituksellisuudesta kertovat pois hakattujen nimien runnellut jäljet kiven pinnassa jäljelle jääneiden nimien joukossa.

SA-kuvista on ainakin kolmen eri neuvostoliittolaisen ja puna-armeijan sotilaiden hautamuistomerkkien kuvat, jotka oli pysytetty Kämärään, yhteen Kuolemajärven kylistä.⁶² Kuvan tiedoissa mainitaan, että kyseiset hautamuistomerkit oli tehty suomalaisista hautakivistä. Muissa kuvatekstissä mainitaan, että alkuperäiset suomalaiset hautakivet oli tuotu Viipurista.⁶³ Kuvaa oli käytetty *Maan turva* -julkaisussa 1942 ja kuvaa oli jaettu Ruotsiin 1943.⁶⁴

Seivästölle oli suomalaisista hautakivistä kyhätty obeliskimainen muistomerkki talvisodassa kaatuneiden puna-armeijan

keiseen aikaan, jolloin suomalaiset olivat muuttaneet kaupungin nimen suomalaiseksi Äänislinnaksi.⁷¹ Kaupungin keskusaukiolla sijaitsi 11 metriä korkea Leninin patsas,⁷² joka oli yhtenä merkittävänä kuvaelementtinä Petroskoin valtauksen voittoparaattia 12.10.1941 esittävässä kuvissa.⁷³ Kuukausi paraatin jälkeen, 12.11.1941, otetuissa kuvissa patsaan ympärille oli pystytetty telineitä patsaan purkamista varten. Tällöin otettujen kuvien kuvateksteissä mainitaan, että Äänislinnassa on ryhdytty "purkamaan Leninin patsasta".⁷⁴ Myöhemmin, 21.11.1941, otettujen kuvatietojen mukaan "patsas kuljetetaan pois", mutta tehtävä ei ollut yksinkertainen, koska "yksistään pää painaa 2000 kg".⁷⁵

Kaupungin aukion yleisilme muutettiin, sillä kesällä 1942 otetun kuvan tekstissä kerrotaan, että "Äänislinnan torilla on Leninin kuvan tilalle nostettu Äänislinnasta löytynyt Suomessa menetetty 15 cm:n japanilainen haupitsi".⁷⁶ Juhannuksena 1942 nostettiin haupitsin luona Suomen lippu salkoon. Lipun ja haupitsin viereen oli ko-



Kuva 5. "Kaukolan kirkon vieressä oleva sankarihauta häväisty, veistos on kaadettu ja nostettu ryssän haudalle" (SA-kuva 37682).

koontunut paikallisia lapsia pienet Suomen liput käsissään ja heidän takanaan soitti sotilassoittokunta.⁷⁷ Saman sisältöinen kuva lapset lippuineen sotilassoittokunnan edessä on päivätty 23.8.1942. Kuvan tietojen mukaan paikalliset "kansakoululapset laulavat luutnantti **Ahti Sonnisen** johdolla".⁷⁸ Kuva on mahdollisesti otettu jo kaksi kuukautta aikaisemmin juhannuksena, koska kuvan lapset lippuineen ja sotilaineen vaikuttavat samanlaisilta kuin juhannukselle päivätyssä kuvassa; paikka ja kuvaaja ovat samat.

Vastaavan sisältöinen valokuva on päivätty 23.8.1942, jolloin aukiolla tykin juurella on kuvattu "kansallispukuisia karjalaistytöjä" (Kuva 6).⁷⁹ Karjalaisneidot olivat todennäköisesti osallistumassa Itä-Karjalan heimojuhliin, sillä samalle päivälle merkityn toisen kuvan tiedoissa kerrotaan, että "Itä-Karjalan heimojuhlat pidettiin Äänislinnassa 22.–28.8.1942".⁸⁰ Kuvat heijastavat joka tapauksessa valloitetun Itä-Karjalan koululaisiin ja nuorisoon suunnattua suomalaiskansallista koulutusta ja kasvatusta, jonka tarkoituksen oli muuttaa alueen väestön identiteettiä.⁸¹

Äänislinnaan perustettiin ja vihitettiin luterilainen hautausmaa SA-kuvien perusteella tammikuussa 1942, jolloin paikalle haudattiin ensimmäiset sankari- ja siviilivainajat.⁸² Hautausmaan sankarihautausmaalle pystytetylle ristille laskettiin muistoseppeleitä Petroskoin valtauksen ensimmäisenä muistopäivänä.⁸³ Valokuvien perusteella suomalaiset muuttivat valloittamassa Itä-Karjalassa paikallista, historiallista ja uskonnollista maisemaa perustamallaan luterilaisella hautausmaallaan. Neuvostoliittolaiset toimivat samalla tavalla talvisodan jälkeen pystyttäessään sotamuistomerkkejään ja sankarihautojaan valloittamalleen luovutetun Karjalan alueelle. Uskonnolla oli oma merkityksen-



Kuva 6. "Kansallispukuisia karjalaistyttyjä hallintoaukeamalla" (SA-kuva 105108).

sä Itä-Karjalan valloituksessa, sillä osa suomalaisesta papistosta halusi nähdä alueen valloituksen ristiretkenä. Tästä kertoo se, että osa paikallisesta väestöstä kastettiin luterilaisuuteen. Kenttäpiispan näkemys ei ollut ihan näin jyrkkä ja molempien, luterilaisen ja ortodoksisen, kirkon toiminta oli turvattava Itä-Karjalassa; vaikkakin alue oli muutettava mahdollisimman luterilaiseksi.⁸⁴ SA-kuvien kautta välittyy konkreettisesti **Petri Raivon** esittämä käsitys Karjalasta rajamaana, jonka omistuksesta sekä valtiot että erilaiset poliittiset yhteiskuntajärjestelmät ja uskonnot kamppailivat.⁸⁵

MATERIAALISEN MUISTIN TUHOAMINEN JA UUDEN LUOMINEN

Hautausmaihin, vainajiin yleisemmin ja sankarihautausmaihin liittyvät useita erilaisia merkityksiä ja arvoja. Suomessa talvisodan jälkeen kaatuneiden, samalla siis

sankarihautojen, katsottiin olevan muistuttamassa sodan vaatineita velvoitteita ja kansakuntaa yhdistänyttä taistelua, joka vaati uhrautumista. Ennen talvisotaa kaatuneiden muistamisen rituaalit seppelten laskuineen sankarihautoilla ajoittuivat toukokuun 16. päivään. Tuolloin juhlistettiin samalla vapaus- ja sisällissodan valkoisten voittoa. Käytäntö muuttui vuonna 1940, jolloin kaatuneiden muistopäivää ryhdyttiin viettämään toukokuun kolmantena sunnuntaina.⁸⁶ Sankarivainajien ja -hautojen kunnioitus oli yksi osa TK-miesten ohjeistusta. Kuvien tarkoituksena oli osoittaa, että suomalaiset kunnioittivat sankarivainajia ja, että hautoja kohdeltiin ja hoidettiin hyvin. Haudat ja hautausmaat, kuten kirkot, olivat siunattuja ja pyhiä paikkoja. Sitä vastoin sotapropagandan tarkoituksena oli antaa vaikutelma, että vihollinen ja bolševismi halusi häpäistä kaiken pyhän; Karjalan kirkkoista oli tehty elokuvateattereita ja tanssisaleja.⁸⁷

Seivästöllä kuvattujen brittiläisten merisotilaiden hautakivien kohtalo ja se, miten suomalaiset sotilaat toimivat kuvissa, oli kuin suoraan TK-miesten kuvausohjeistuksessa. Vihollinen oli häpäissyt sankarivainajien haudat ja pyrkinyt hävittämään materiaalsen muistin heistä, sen sijaan suomalaiset sotilaat olivat palauttamassa brittiläisten merisotilaiden muistoa kunnostamalla hautoja. Toisaalta Seivästön valokuvista ensimmäiset oli otettu lokakuussa 1941 ja viimeiset huhtikuussa 1942, siis puoli vuotta myöhemmin. Kevään 1942 kuvissa hautakivet ja niiden kappaleet lojuvat samantyyppisesti kuin syksyllä 1941 otetuissa kuvissa. Yhdessä keväällä 1942 otetussa kuvatekstissä kerrotaan, että brittiläisten merisotilaiden hautakiviä oli vielä tuolloin talvisodan jälkeen pystytetyn rakennuksen alla. Kuvien perusteella suomalaiset sotilaat jättivät hautojen kunnostamisen kesken; ehkä heidän kerrottiin kunnostavan hautoja, siis kuvateksteissä.

Sotapropagandan ohella SA-kuva-aiheiden kautta voimme tarkastella muistamiseen ja unohtamiseen, siis muistitutumukseen, liittyviä prosesseja materiaalsen kulttuurin kautta. Näiden ohella voimme analysoida valokuvien muistiominaisuuksia, merkityksiä ja tulkintoja laajemmin. Miten materiaalsen kulttuurin hävittämisen kautta muistia poistettiin tai muutettiin? Miten uutta muistia ja uudenlaista identiteettiä luotiin tuhoamisen kautta? Miten Karjalan hautakivien kohtalo vertautuu muissa konflikteissa tapahtuneisiin tuhooihin? Nimien poistolla hautakivistä tuhottiin sekä vainajien yksilöllisyys että heistä kertonut ja heidät tiettyyn paikkaan liittänyt materiaalsen, näkyvä muisti; samalla heidät 'tuomittiin hävitykseen'. Hautakivien tuhoamisen yhteydessä kiellettiin alueen asukkaiden ja aikaisempien suku-

polvien olemassaolo sekä menneisyydessä että nykyisyydessä, mutta myös tulevaisuudessa.⁸⁸ Paikka, mistä muisti on hävitetty, on kuin alennustilassa oleva, 'pois pyyhitty' paikka. Luovutetun Karjalan suomalaisilta asukkailta ja heidän tulevilta jälkeläisillään kiellettiin mahdollisuus identifioida itsensä oman sukunsa ja suvun paikkojen menneisyyteen.⁸⁹ Totalitäärisen hallinnon väkivalloin suorittama muistin pois pyyhkiminen on yksi kaikkein brutaaleimmista keinoista hävittää muistia.⁹⁰ Luovutetussa Karjalassa kulttuurinen puhdistus koski paikallisten suomalaisten ihmisten menneisyyttä ja sitä kautta heidän alueellista identiteettiään. Kokonaisten tai kappaleiksi hakattujen hautakivien hävittäminen ja käyttämisen rakennusmateriaalina oli yksi keino prosessissa, jolla hävitettiin paikallista ja historiallista materiaalista muistia. Raivon mukaan tämä liittyi laajempaan Karjalan alueen identiteetin muuttamisprosessiin, joka hänen mukaansa käynnistyi toisen maailmansodan jälkeen.⁹¹ Luovutetun Karjalan alueelta kesällä 1941 otetut valokuvat antavat ymmärtää, että prosessi alkoi heti talvisodan jälkeen.

Karjalaisten materiaalsen muistin tuhoamista voidaan verrata muihin 1900-luvulla tapahtuneisiin ihmisten ja heidän materiaalsen muistinsa tuhoamiseen konflikteissa ja totalitääristen hallintojen sortotoimissa.⁹² Materiaalsen kulttuurin ja paikallisen muistin hävittämistä käytettiin entisen Jugoslavian hajoamissodissa, Balkanilla 1990-luvulla, yhtenä keinona etnisissä puhdistuksissa. Näissä puhdistuksissa tuhottiin etenkin bosniakkien hautausmaita, moskeijoita ja muita kulttuurisia rakennuksia sekä paikkoja. Balkanilla ei tyydytty ainoastaan kulttuurisiin, uskonnollisiin ja etnisiin puhdistuksiin, vaan niihin kuului myös massamurhat.⁹³ Vastaavasti toisen

maailmansodan aikana holokaustiin liittyi juutalaisten ja muiden natsien ei-toivotuiksi katsomien ihmisryhmien joukkotuhoaminen. Monissa tapauksissa juutalaisten joukkomurhia pantiin toimeen häpäistyillä juutalaisilla hautausmailla Itä-Euroopan alueilla.⁹⁴ Sodan aikana ja sen jälkeen valokuvattiin Itä-Euroopan alueelta monia hävittyjä juutalaisia hautausmaita, joissa hautausmaihin liittyvät rakennukset, hautakivet oli tuhottu ja/tai hautakiviä sekä niiden kappaleita oli käytetty rakennusmateriaalina.⁹⁵ Eräs esimerkki hautakivien ja monumenttien tuhoamisesta ja uusiokäytöstä löytyy Kreikasta, Thessalonikista, jossa yksi suurimmista juutalaisten hautausmaista tuhoettiin natsien myötävaikutuksella paikallisten viranomaisten toimesta. Uusiokäytettyä kiviä voi nähdä edelleen kaupungilla vaikka paikallisten kirkkopihojen kiveyksessä. Thessalonikin juutalaiset joutuivat todistamaan hautausmaansa tuhoamisen ennen omaa kohtaloaan, päätymistä tuhoamisleirille.⁹⁶ Holokaustissa natsit pyrkivät tuhoamaan ihmisten ohella heistä kertovat materiaaliset muistot, kuten hautausmaat.⁹⁷ Luovutetun Karjalan alueen hautausmaat kokivat vastaavan hävityksen neuvostoviranomaisten käsissä.

Holokausti on ollut äärimmäisin tapaus ihmisten ja materiaalsen muistin tuhoamisesta meidän nykyaikaisessa historiasamme, vaikka miltei saman mittakaavan tuhoamisoperaatio tapahtui jo miltei 30 vuotta aikaisemmin nykyisen Turkin alueella. Ottomaanien valtakunnan loppuvaiheiden aikana 1800- ja 1900-lukujen taiteen molemmin puolin sekä vuoden 1909 nuorturkkilaisten vallankaappauksen jälkeen Turkissa asuneet armenialaiset joutuivat erilaajuisten joukkomurhien kohteeksi. Pahan ja laajan armenialaisten kansanmurha tapahtui vuonna 1915, turkkilaisten tappa-

mien armenialaisten määrän on arvioitu olleen noin 1,5 miljoonaa ihmistä. Armenialaisten joukkomurhat eivät olleet ainoastaan inhimillisiä etnisiä puhdistuksia, vaan niihin liittyi olennaisesti myös Turkin alueella olleen armenialaisen kulttuuriperinnön, arkkitehtuurin ja monumenttien tuhoaminen. Armenialaisen arkkitehtuurin, kuten kirkkojen, hävittäminen on jatkunut aina 1900-luvun lopulle saakka ja nykyiset, harvat ja käyttökuntoiset armenialaiset kirkkorakennukset eivät ole enää kirkollisessa käytössä, vaan moskeijoina, latoina, talleina tai paloasemina. Jerusalemissa sijaitsevan armenialaisen museon kuraattori on todennut, että nykyisen Turkin alueella ei kohta enää ole materiaalisia muistoja siitä, että armenialaiset olisivat koskaan asuneet Turkin alueella.⁹⁸

Ihmisten ja materiaalsen muistin tuhoaminen voidaan kohdistaa myös pienen paikallisyhteisöön kostotoimenpiteen yhteydessä, kuten tapahtui 10. kesäkuuta 1942 Lidicessä (Kuva 7). Nykyisen Tšekin tasavallan alueella, Prahan länsipuolella, natsit tuhosivat 10.6.1942 Lidicen kylän yhtenä Böömin ja Määrin natsihallitsijan **Reinhard Heydrichin** salamurhan kostotoimenä. Kylän 173 miestä ammuttiin, naiset lähetettiin Ravensbrücken keskitysleiriin ja miltei kaikki lapset lähetettiin Chelmon tuhoamisleiriin kaasutettaviksi. Sodan jälkeen 17 Lidicestä Natsi-Saksaan adoptoitua, siis arjalaiseksi tulkittua, lasta palautettiin keskitysleiristä selvinneille äideilleen. Kylän perusteellisen tuhoamisen koki myös Lidicen hautausmaa. Hävitys oli siis totaalinen ja kylän paikka jäi autioksi. Lidice on kuitenkin nykyisin olemassa; tasaisena, miltei autiona ruohokenttänä. Kylän ja kyläläisten muisto elää alueelle pystytettyjen muistomerkkien ja entisen kylän viereen rakennetun muistokeskuksen sekä museon kautta.

Kuva 7. Tuhotun Lidicen kylän alue nykyisin. Kuva: Timo Ylimaunu.



Lidice on yksi natsien hirmutöistä kertova muistomerkki.⁹⁹

Natsien kostotoimen, siis tappamisen, ja kylän hautausmaa tuhoamisen kautta pyyhittiin pois kylän ja sen asukkaiden, silloisten ja aikaisempien sukupolvien olemassaolo sekä tulevien sukupolvien mahdollisuus; siis menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus (Kuva 8). Kylästä ja asukkaista ilmaiseva ja kertova materiaallinen muisti, se mikä muistutti kerran eläneestä kyläyhteisöstä, tuomittiin kadotukseen; yhtään materiaalista muistoa ei haluttu jättää jälkipolville. Kylän kohtalo ilmentää perinpohjaisen hävittämisen ja unohtamisen järjestelmää,¹⁰⁰ jossa natsit kohtelivat ihmisiä "kuin he eivät olisi koskaan eläneetkään ja heidät hävitettiin kirjaimellisesti".¹⁰¹

Konflikteissa ja etnisissä puhdistuksissa ei siis välttämättä pyritä tuhoamaan ainoastaan ihmisryhmiä vaan tärkeää on tuhota heidän paikallinen tai alueellinen kulttuuriperintönsä, arkkitehtuurinsa ja monumenttinsa; siis materiaallinen muisti. Sota materiaalista kulttuuria ja muistia vastaan on yksi osa sodankäyntiä – vastustajan kulttuuriperinnön tuhoaminen tarkoittaa valloittamista, terrorisoimista ja hävittämistä. Tämä on etnisen puhdistuksen ja kansanmurhan suorittamista erilaisin keinoin. Arkkitehtuurilla ja muistomerkeillä on prosessissa

tärkeä ja näkyvä osuus, koska moskeija ei enää ole moskeija, eikä hautausmaa ole enää hautausmaa – vaan ne esittävät ja edustavat tuhottavaa ja hävitettävää yhteisöä, kuten Thessalonikissa ja Lidicessä. Historialliset materiaallisen ja muun muistin paikat, kuten taidemuseot, kirjastot ja hautausmaat, ovat olemassa olollaan todistamassa elävän yhteisön menneisyyttä nykyisyydessä; oikeutta olla olemassa ja olla olemassa myös tulevaisuudessa. Tämän vuoksi nämä kohteet ovat konflikteissa tuomittuja hävitettäviksi. Tuhoutuessaan nämä eivät ole pelkästään siviiliuhreja tai sattumalta aiheutettuja vahinkoja siviilikohdeissa. Monissa tapauksissa tuhoaminen on ollut aktiivista ja usein systemaattista hävittämistä, joka kohdistuu tiettyihin ja tietyntyyppisiin rakennuksiin, arkkitehtuuriin perinteisiin, ja paikkoihin, joiden kautta voidaan pyyhkiä pois muistot, tarinat ja identiteetit. Muistin paikat ja tilat liittyvät olennaisesti arkkitehtuuriin, tiloihin ja paikkoihin, joiden tuhoaminen on aktiivista muistin pyyhkimistä. Näihin kohteisiin ei hyökätä sen takia, että ne olisivat sotilaallisia kohteita, vaan koska ne ovat kohteita.¹⁰²

Luovutetun Karjalan ja karjalaisten kohdalo oli onneksi erilainen kuin holokaustin ja muiden kansanmurhien kohteeksi joutuneiden ihmisryhmien. Karjalaisia ei tapettu, vaan tuhoaminen kohdistui ja heidän sukujensa materiaaliseen muistiin yksittäisten hautakivien tuhoamisen myötä. Tuhoaminen laajeni koskettamaan Karjalan alueellista historiallista muistia ja identiteettiä kokonaisten hautausmaiden ja historiallisten muistomerkkien tuhoamisen kautta. **Sigrid van der Auweran** mukaan tämän tyyppisiä toimia voidaan pitää yhtenä osana etnistä puhdistusta.¹⁰³ **Robert Bewan** huomauttaakin, että materiaalsen muistin ja kulttuurin säilymisellä on suora yhteys ihmisten säilymiseen sekä vaikutus ihmisten elinolosuhteisiin ja identiteetin säilymiseen.¹⁰⁴ Omalla kauhealla tavalla Thessalonikin juutalaisten ja heidän hautausmaansa kohtalo kuvastaa tätä; ensin hävitettiin materiaallinen muisti ja sen jälkeen ihmiset. Historialliset prosessit näkyvät ensin materiaalisessa kulttuurissa ja sen jälkeen muulla tavoin.

Karjalassa alueellisen identiteetin muuttamisessa käytettiin hautakiviä, joista suomalaiset nimet oli hävitetty, kuten ra-

kentamalla niistä sotamuistomerkkejä tai uusiokäyttämällä niitä neuvostohautauksissa. Näin voitiin samalla hävittää aikaisempaa menneisyyttä ja luoda uutta, paikallista ja yhteisöllistä, neuvostokarjalaista muistia ja identiteettiä.¹⁰⁵ Vastaavasti suomalaiset yrittivät luoda uutta suomalaiskansallista identiteettiä ja muistamisen kulttuuria Itä-Karjalaan perustamalla luterilaisia hautausmaita ja hautaamalla vainajia niihin. Hautauksiin ja muistomerkkeihin on liittynyt erilaisia rituaaleja, joiden kautta on ylläpidetty, vahvistettu ja luotu uutta muistia. Muisti on jatkuva prosessi, joka tulee ilmi monin erilaisin tavoin, kuten materiaalsen kulttuurin kautta, ja monissa aikakerroksissa. Samalla unohtaminen on yksi osa tätä prosessia.¹⁰⁶ Sodan osapuolet loivat omilla toimillaan sosiaalista myytiä valloittamilaan alueillaan.

Sotamuistomerkkien kautta tulee ilmi Sontagin käsitys konfliktien paikallisesta muistista.¹⁰⁷ Tästä hävitetystä ja unohdetusta muistista yhtenä osoituksena ovat **Hannu Takalan** huomiot, että toisen maailmansodan jälkeisissä ja neuvostoaikaisissa luovutetun Karjalan museonäyttelyissä alueen aikaisempi, suomalainen menneisyys oli jätetty kokonaan käsittelemättä.¹⁰⁸ Totalitää-



Kuva 8. Lidicen tuhottu hautausmaa nykyisin. Kuva: Timo Ylimaunu.

rinen hallinto halusi siis pyyhkiä sen pois muistista. Vasta Neuvostoliiton romahduksen jälkeen museoissa on alettu pikkuhiljaa tuoda esille Karjalan alueen aikaisempaa suomalaista menneisyyttä. Rautaesiripun murenemisen jälkeen Karjalan kannaksella on myös ryhdytty merkitsemään ja kunnostamaan suomalaisia sankari- ja siviilihautausmaita niillä paikkakunnilla, missä se on ollut mahdollista.¹⁰⁹ Toisen maailmansodan aikana muistaminen, muistomerkkien pystyttäminen sekä materiaalisen muistin hävittäminen olivat kaikki osaltaan osa politiikkaa ja poliittisia tekoja. Julkinen muistaminen ja muistamisen rituaalit olivat, ja ovat poliittisia tekoja; muistista tuli poliittista ja sitä se on yhä.¹¹⁰

MATERIAALISEN MUISTIN TUHOAMINEN - JÄLKIMUISTI JA SA-KUVAT

SA-kuvat ja tulkintamme Karjalassa tuhosta materiaalisesta muistista kertoo siitä, että vasta silloin, kun kukaan ei enää halua muistaa, niin silloin muisti häviää; ei väkivallan tai pakottamisen kautta.¹¹¹ **Rodney Harrisonin** mukaan kulttuuriperintö, kuten vanhat hautausmaat, ovat osaltaan yksi osa nykyisyyden sosiaalisia ja poliittisia järjestelmiä; menneisyys on siis nykyisyydessä luotua.¹¹² Karjalan hävitetyt ja hautakivistä tyhjennetyt, entiset suomalaiset hautausmaat ovat osa tämän päivän muistamisprosesseja, mutta nämä muistiprosessit eivät ole samoja kuin mitä ne olivat heti toisen maailmansodan jälkeen ja Karjalasta evakkoon joutuneilla ihmisillä.¹¹³

Tämä liittyy osaltaan vanhoihin valokuviin, kuten SA-kuviin, ja niiden merkityksiin nykyisyydessä. Miten me ymmärrämme valokuvien sisällön ja luemme niitä? **Marianne Hirsch** viittaa jälkimuistiin

(postmemory) tarkoittaen holokaustista selvinneiden toisen tai kolmannen sukupolven edustajien muistiprosessia. Kun tarkastellaan sitä, mitä tunteita holokaustista otetut valokuvat herättävät heissä.¹¹⁴ Hänen mukaansa jälkimuisti on voimakkaasti vaikuttava prosessi, koska holokaustivalokuvaan ei tässä yhteydessä enää liity tapahtuneiden kokeneiden henkilökohtaiset muistot ja kertomukset, vaan valokuvat puhuttelevat itsenäisinä, hiljaisina esityksinä. Hirschin mukaan jälkimuisti on osaltaan vaikuttamassa meidän reaktioihimme valokuviin näkyviin tapahtumiin ja asioihin. Vaikutus liittyy siihen, miten me olemme identifioineet itsemme, kansallisella, etnisellä tai uskonnollisella tasolla, tiettyyn historialliseen tapahtumaan tai olemme sisäistäneet jonkun näkökulman tähän.¹¹⁵ Jälkimuisti määrittää siis muistiprosessia, jossa menneisyyden muistamiseen liittyvät osittain muiden todistukset ja muistikuvat. Prosessiin vaikuttavat luonnollisesti myös omat, henkilökohdaiset kokemukset ja muistot; kognitiivinen muisti.

Valokuvien katsomisessa painottuvat siis henkilökohtaisen muistin ja omien kokemusten merkitys. Barthesin *punctum* lisää eräänlaisen häiriötekijän kuvien historialliseen tulkintaan ja katsoja kokee tällöin valokuvan erityisen henkilökohtaisella tasolla.¹¹⁶ *Punctum* saa aikaan voimakkaamman tunnereaktion kuin *studium* ja tällöin kuva muuttuu katsojalle erityisen puoleensavetäväksi. *Punctum* palauttaa valokuvan katsojan mielessä hänen omiin muistoihinsa.¹¹⁷ Kuva tuhosta hautakivistä saattaa tietyn yksityiskohdan perusteella muistuttaa katsojaa tutusta hautakivistä tai kuvattu hautausmaaympäristö palautuu mieleen aistittavana kokonaisuutena siellä havaittujen piirteiden perusteella. Tunneside kuvaan on tällöin erilainen ja kuvantulkinta tehdään

henkilökohtaisista muistoista käsin. **Póra Pétursdóttirin** ja **Bjornar Olsenin** mukaan nykyisessä rauniovalokuvauksessa vaikutus liittyy valokuvan kohteen ja valokuvien esteettisyyteen, mutta myös välittömään materiaan luomaan vaikutukseen meissä.¹¹⁸ Valokuvien tulee, kuten muun kulttuurisen materiaan ja esineiden, antaa vaikuttaa omalla olemuksellaan. Tämä liittyy SA-kuvien tuhoittuihin materioihin, hautakivien kappaleisiin muurattuna perustuksiin, hautakiviin ja niiden pintoihin, joista on nimet ja päivämäärät hakattu pois, tai niiden tilalla on pelkää mustaa. Ne herättävät meissä tunteita, joita projisoimme omiin kokemuksiimme, nykypäivässä.

Vanhojen valokuvien, kuten SA-kuvien, kautta voidaan etsiä vanhoja muistoja ja identiteettejä sekä kyseenalaistaa niitä. **Jae Emerling** on todennut, että valokuvat eivät ainoastaan passiivisesti esitä asioita, koska valokuvat ovat samanaikaisesti aktiivisia ja passiivisia; ne rajaavat kohdetta ja samalla jättävät siitä jotain pois.¹¹⁹ Tämä pätee SA-kuviin, niistä on jätetty jotain pois ja niihin on sisällytetty tiettyjä asioita. Valokuvat esittävät konkreettisia asioita, tuhattua materiaa, mutta ne ovat ottajansa näköisiä ja kertovat hänen valinnoistaan.¹²⁰ TK-kuvaajat seurasivat ohjeitaan, vaikka heillä oli enemmän vapauksia kuin vaikka saksalaisilla propagandakuvaajilla.¹²¹

Valokuvien eri aikatasot voidaan nähdä omanlaisenaan, koska valokuva pysäyttää ajan ja hetken kuvaan. Se ei ole pelkästään hetki vaan enemmänkin ikuisuus, koska valokuva avaa meille näkymän toiseen aikaan, erilaiseen kuin meidän aikamme.¹²² Entisten karjalaisten hautakivet ovat todennäköisesti kadonneet tästä ajasta tai niitä on säilynyt näkymättömissä, rakennusten perustuksissa. Valokuvat ovat säilyttäneet ne, mutta valokuvat ovat toisesta ja vieraas-

ta ajasta peräisin. Tämän vuoksi meidän tulee pohtia SA-kuvia katsoessamme, että mitä näihin kuviin on dokumentoitu, ja, mitä näillä kuvilla halutaan meille kertoa.¹²³ SA-kuvat edustavat oman aikansa näkökulmaa tuhattuun materiaalliseen muistiin ja tuhoamisen kautta luotuun uuteen materiaalliseen muistiin. Kuvien kohteet ovat sementoituneet omaan hetkeensä, aivan kuin suomalaiset hautakivet muurattiin neuvostotalojen perustuksiin; kuvat esittävät sota-aikaa. Tuolloin niiden merkitys sota-ajan katsojille oli erilainen kuin, mitä se on meille, koska me katsomme ja ymmärrämme niiden sisällön toisesta aikakaudesta käsin, eikä meillä ole henkilökohtaisia kokemuksia näistä tapahtumista. Tämän takia näemme ja tulkitsemme SA-valokuvia erilailla kuin aikaisemmat sukupolvet. Valokuvat pysyvät samoina, mutta näkökulmat ja tulkinat muuttuvat ajassa katsojan mukana. Me voimme nykyisyydessä arvioida SA-kuvien merkitystä menneisyyden perintönä nykypolville, mutta myös sitä, miten niiden merkitys on muuttunut ajassa, sekä minkälainen niiden merkitys tulee olemaan tulevaisuudessa, erilaisten ja muuttuvien menneisyydestä esitettyjen näkökulmien kautta nähtynä.¹²⁴

JOHTOPÄÄTÖKSET

SA-valokuvien joukossa on useita kuvia, jotka esittävät tuhattua, materiaalista muistia jatkosodan ajalta, etenkin Karjalankannaksen rintamalta vuodelta 1941, mutta myös jonkin verran seuraavalta vuodelta. Artikkelissa olemme keskittyneet valokuviin, jotka esittävät tuhattuja suomalaisia muistomerkkejä ja hautakiviä. Kuvissa olevia hautakiviä on hakattu kappaleiksi, niiden pinnoilta on hakattu vainajien henkilötie-

dot ja päivämäärät pois, ja niitä on pyritty hävittämään erilaisin keinoin. Hautakiviä oli kuvattu muurattuna talvisodan jälkeen pystytettyjen rakennusten perustuksiin tai niistä on koottu rakennusten kivijalkoja. Kuvien tuhottu materiaallinen kulttuuri ja niiden rikotut pinnat kiinnittivät arkeologeina meihin huomiota ja jäivät vaivaamaan mieltämme.

Muistomerkit voidaan ymmärtää osana paikallisyhteisöjen, ja laajemmin valtioiden, yhteisenä materiaalisena muistina, joiden kautta erilaisin rituaalein ylläpidetään, vahvistetaan, mutta myös uudistetaan tätä muistia. Hautakivet sen sijaan ovat pienempien yhteisöjen, kuten sukujen ja perheiden, yhteistä muistia, joka liittyy etenkin yksilöihin ja heidän muistamiseen; suvun esivanhempien muiston ylläpitoon. Artikkelissamme olemme osoittaneet, että talvisodan jälkeen tämä paikallinen materiaallinen muisti joutui enemmän tai vähemmän järjestelmällisen tuhoamisen kohteeksi menetetyn Karjalan alueella. Kuvia näistä hävitetyistä kohteista käytettiin jatkosodan aikana, etenkin sen ensimmäisen vuoden aikana, sotapropagandassa osoittamaan vihollisen jumalattomuus ja ettei se kunnioita suomalaisten pyhinä pitämiä asioita. Kuvissa hautakiviä oli käytetty puna-armeijan sotamuistomerkkeihin; muistomerkit oli koottu suomalaisista hautakivistä. Suomalaista hautakiviä oli uusiokäytetty myös luovutetun Karjalan alueelle haudattujen venäläisten haudoilla hävittämällä kivistä alkupe räisen vainajan nimet ja päivämäärät pois. Näin aikaisempaa suomalaista materiaalista muistia oli käytetty luomaan ja ylläpitämään uutta alueellista neuvostoidentiteettiä.

Toisaalta SA-kuvien kautta valottui myös näkymä toisenlaiseen uuden suomalaisen identiteetin luomiseen ja ylläpitämiseen. Itä-Karjalassa, etenkin Äänislinnassa, enti-

sessä Petroskoissa, otetuissa kuvissa esiintyivät karjalaiset heiluttaen Suomen lippua muutetussa kaupunkiympäristössä. Äänislinnaan vihittiin luterilainen hautausmaa, mihin haudattiin myös sankarivainajia. Näiden kuvien kautta välittyi Itä-Karjala, jota oltiin suomalaistamassa. Sen asukkaat, etenkin lapset, pyrittiin kasvattamaan suomalaisiksi, ja maisemaan lisättiin luterilaisia, siis suomalaisia, hautausmaita. Sekä neuvostohautauksen ja -muistomerkkien että suomalaisten toimien kautta sodan molemmat osapuolet pyrkivät muuttamaan valloittamiensa alueiden menneisyyttä ja silloista nykyisyyttä.

Karjalan hautakivien ja muistomerkkien päätyminen neuvostoviranomaisten tai puna-armeijan tuhoamiksi ei ole ollut ainutkertainen tapahtuma 1900-luvun konfliktien ja totalitääristen hallintojen sortotoimissa. Natsien toisen maailmansodan aikana toimeenpanemassa holokaustissa hautausmaiden sekä muiden materiaalisten muistojen hävittäminen oli yksi osa tuhoamistoimia, kun juutalaisista ja muita ei-toivottuja ihmisryhmiä ryhdyttiin tappamaan. 1990-luvulla bosniakkien hautausmaat, museot, arkistot ja arkkitehtuuri, siis materiaallinen muisti, joutuivat alueellisissa ja etnisissä puhdistuksissa tuhoamisen kohteeksi entisen Jugoslavian alueella. On siis huomattava, että useimmat materiaallisen muistin tuhoamistoimet liittyivät aikaisempien ja ei-toivottujen alueellisten identiteettien hävittämiseen ja uusien luomiseen; aivan kuin Karjalassa tapahtui. Joissain tapauksissa, kuten Lidicessä, tuhottavan ihmisyyteen ja siitä kertova materiaallinen muisti pyrittiin täydellisesti tuhoamaan; kieltämällä ihmisten menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus. Tämä liittyi totalitääristen hallinnon sortotoimiin ja unohtamisjärjestelmään.

SA-kuvat, kuten kaikki valokuvat, heijastavat omaa aikaansa. Valokuvilla voidaan nähdä olevan useita aikaulottuvuuksia ja -kerroksia. SA-kuvat toimivat sota-aikana virallisina kuvakanavina uudelleen valloitetun Karjalan oloista ja ne välittivät sotapropagandan saneleman näkökulman aikakauden katsojille. Toisaalta SA-kuvia voidaan katsoa muistitiedon näkökulmasta ja pyrkiä ymmärtämään niiden aikaansaama vaikutus katsojassa. Valokuvat ikuistavat kuvattavansa kohteen pysyväksi, mutta me, katsojat, olemme muuttuneet. Kuvat vaikuttivat eri lailla ja ne herättivät erilaisia merkityksiä sota-aikana, tai sodan kokeen sukupolven edustajissa, kuin sellaisissa katsojissa, jotka eivät sotaa joutuneet kokemaan. Nykypäivän katsojassa SA-kuvat herättävät jälki-muistin, omaksumiemme tietojen ja kuulemiemme muistikuvien, kautta toisenlaisia kokemuksia, tunteita ja merkityksiä. Valokuvat pysyvät samoina, mutta me, katsojat, muutamme.

KIITOKSET

Kiitämme artikkelin kahta anonyymiä arvioitsijaa huomion arvoisista kommenteista ja parannusehdotuksista. Lisäksi osoitamme kiitokset kollegoillemme FT Sami Lakomäelle, professori Paul R. Mullinsille, FT Riitta-Marja Leinoselle, professori Vesa-Pekka Hervalle, FT Titta Kallio-Sepälle ja FL Markku Kuorilehdolle kommenteista ja parannusehdotuksista. Kiitämme Sotamuseon Puolustusvoimien kuva-arkistoa ja sen henkilökuntaa saamastamme avusta, kun olemme vierailleet Sotamuseon kuva-arkistossa. Tuuli Koposen tutkimusta on rahoittanut Suomen Kulttuurirahasto.

Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Tuuli Koponen
tuuli.koponen@oulu.fi

Historiallinen arkeologia
Humanistinen tiedekunta
PL 1000, 90014 Oulun yliopisto

VIITTEET

- ¹ <http://sa-kuva.fi/neo?tem=webneofin>.
- ² <http://neo-digital-publishing.any-graphic.net/neo?app=NeoDirect&com=6/15/1076719/486b4c56b0&lang=fi>.
- ³ vrt. Emerling 2012, 121.
- ⁴ Esim. Bewan 2016; Connerton 1989; idem 2009; Gonzáles-Ruibal 2008; Meskel 2004; Olivier 2015; Van Dyke & Alcock 2003.
- ⁵ Esim. Herva 2015; Junila 2000; Raivo 2004; Seitsonen & Herva 2011; Takala 2012; Ylimaunu et al. 2013.
- ⁶ Kleemola 2015: 115–116; idem 2016: 228.
- ⁷ Kleemola 2016: 228.
- ⁸ Kleemola 2016: 107; idem 2015: 117.
- ⁹ Esim. Shepherd 2003; Gazin-Schwartz 2007.
- ¹⁰ Pétursdóttir and Olsen 2014: 12.
- ¹¹ Vrt. Mímisson and Magnússon 2014; Sontag 1984: 81.
- ¹² Kracauer [1927] 2012: 45.
- ¹³ Vrt. Connerton 2009.
- ¹⁴ Connerton 1989: 21–23; idem 2009.
- ¹⁵ Connerton 1989: 41–53; idem 2009.
- ¹⁶ Connerton 2009: 29–30.
- ¹⁷ Esim. Connerton 1989; Meskel 2004: 64–66; Van Dyke & Alcock 2003.
- ¹⁸ Sontag 2003: 35.
- ¹⁹ Raivo 2004: 63–64.
- ²⁰ Delle 2008: 65–67.
- ²¹ Connerton 2008: 60–61.
- ²² Katso Lenderin, *Damnatio Memoriae*; Bond 2011.
- ²³ Connerton 2008: 62–64.

- 24 Sontag 2003: 86.
- 25 Company 2007: 186.
- 26 Sontag 2003: 89.
- 27 Arendt 2016: 669; myös Sontag 2003: 84.
- 28 Barthes 1981.
- 29 Barthes 1981: 26–28.
- 30 Barthes 1981: 27, 42, 51–53.
- 31 Barthes 1981: 41.
- 32 Sontag 2003: 81.
- 33 Barthes 1981: 47.
- 34 Sontag 2003: 89.
- 35 Sontag 1984: 65, 68.
- 36 Sontag 2003: 85.
- 37 Gazin-Schwartz 2007: 93–94; Loren & Bar-
ram 2007.
- 38 Sontag 1984: 86.
- 39 Esim. Bewan 2016; Buchli and Lucas 2001;
Connerton 2008; González-Ruibal 2007;
idem 2008)
- 40 SA-kuva 27719; 27720; 28820.
- 41 [http://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/
sights/view/-/id/850/country/9/area/70](http://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/850/country/9/area/70).
- 42 SA-kuva 31584, 32012.
- 43 SA-kuva 31144, 31584, 32012, 32714.
- 44 SA-kuva 28781.
- 45 SA-kuva 34377, 34378, 64098.
- 46 SA-kuva 34377.
- 47 SA-kuva 34377.
- 48 SA-kuva 34378.
- 49 SA-kuva 64098.
- 50 SA-kuva 50493, 56142, 56143, 56144, 84500,
92962, 92963.
- 51 SA-kuva 56163, 56147, 84499.
- 52 SA-kuva 56142–56150, 56159–56164,
84498–84500.
- 53 SA-kuva 56161, myös 56160.
- 54 Kattago 2009, 159.
- 55 SA-kuva 84499.
- 56 SA-kuva 56160.
- 57 SA-kuva 46226.
- 58 SA-kuva 32461.
- 59 SA-kuva 27666, 33195, 39310, 39311, 43459,
92227.
- 60 SA-kuva 40243, 42497, 47920.
- 61 SA-kuva 27666.
- 62 SA-kuva 40242, 40243, 40244, 40245, 40248,
40249, 43053, 43228, 46225, 46226, 46227,
58011.
- 63 SA-kuva 40242, 40244, 40248, 40249, 43053.
- 64 SA-kuva 40249.
- 65 SA-kuva 56151, 56152.
- 66 SA-kuva 84497.
- 67 Kojo et al. 1957, 655; Taberman 1999, 204.
- 68 Tikka et al. 2002, 13.
- 69 SA-kuva 37682.
- 70 SA-kuva 80225, 80226, 80227.
- 71 Laine 1993, 268; Vahtola 2004, 372.
- 72 SA-kuva 52347, 52440, 52442, 52492, 52515,
52622, 52623, 52624, 52627, 56220, 56221.
- 73 SA-kuva 56534, 56539.
- 74 SA-kuva 63904, 63905, 63906.
- 75 SA-kuva 64886, 64887, 64888, 64889.
- 76 SA-kuva 98640.
- 77 SA-kuva 94920.
- 78 SA-kuva 105107.
- 79 SA-kuva 105108.
- 80 SA-kuva 105105.
- 81 Laine 1993, 266–267.
- 82 SA-kuva 69833, 69834, 69835, 69840.
- 83 SA-kuva 110279, 110280, 110281, 110306,
110307, 110308, 110435, 110436, 110437.
- 84 Laine 1993, 267.
- 85 Raivo 2004.
- 86 Tepora 2008; Kivimäki 2012.
- 87 Kirves 2008, 42–46.
- 88 vrt. Connerton 2008; Arendt 2016, 501, 509,
519; Bewan 2016, 30–31; González-Ruibal
2016, 154.
- 89 vrt. González-Ruibal 2008, 256; Bewan
2016, 48.
- 90 Connerton 2008.
- 91 Raivo 2004.
- 92 Esim. Van der Auwera 2012; Bewan 2016.
- 93 González-Ruibal 2008, 254; Van der Auwera
2012; Bewan 2016, 48–67.
- 94 Strudy Colls 2012.
- 95 Katso Yad Vashem Archives: Item ID
100270, Archival Signature 73CO8; Item ID
102676, Archival Signature 16CO7; Item ID
18586 Archival Signature 4620/293; Unit-
ed States Holocaust Memorial Museum:
Photograph #: 00783; Photograph #: 00787;

Photograph #: 82289; Photograph #: 00756;
Photograph #: 00788; Photograph #: 99669;
Photograph #: 99670; Photograph #: 67393.

96 Saltiel 2014, 16, 20.

97 Esim. Bewan 2016.

98 Bewan 2016, 74–81.

99 History of the village Lidice, <http://www.lidice-memorial.cz/en/memorial/memorial-and-reverent-area/history-of-the-village-lidice/>.

100 Arendt 2016, 519.

101 Arendt 2016, 509.

102 Bewan 2016, 18–19; myös Van der Auwera 2012

103 van der Auwera 2012, 56.

104 Bewan 2016, 41–42.

105 vrt. Raivo 2004; Connerton 2008, 63.

106 vrt. Connerton 2009, 29–30; Ylimaunu et al. 2011; West 2014, 177; Symonds et al. 2015.

107 Sontag 2003, 35.

108 Takala 2012, 19.

109 Raivo 2004, 69–71.

110 Raivo 2004, 70 – 71; Tepora 2008, 129.

111 vrt. Holtorf 2015, 417.

112 Harrison 2013, 591.

113 vrt. Harrison 2013, 591.

114 Hirsch 2001, 9.

115 Hirsch 2001, 9–10.

116 Barthes 1981, 51.

117 Barthes 1981, 45, 53.

118 Pétursdóttir and Olsen 2014, 21–22.

119 Emerling 2012, 70.

120 Sontag 2003, 26.

121 Kirves 2008, 18; Kleemola 2013: 10–14; 2016: 40.

122 Emerling 2012, 71; myös Ylimaunu et al. 2011; Symonds et al. 2015; González-Ruibal 2016.

123 vrt. Emerling 2012, 113.

124 vrt. Harrison 2013, 590.

ARKISTOLÄHTEET

SA-kuva, <http://sa-kuva.fi/>. Luettu 29.6.2017.

Sotahistorialliset kohteet. <http://www.sotahistoriallisetkohteet.fi/app/sights/view/-/id/850/country/9/area/70>. Luettu 15.6.2017.

Puolustusvoimien kuva-arkisto. Sotamuseo, Helsinki.

United States Holocaust Memorial Museum, <https://collections.ushmm.org/search/>. Luettu 28.6.2017.

Yad Vashem, Yad Vashem Archives, <http://collections1.yadvashem.org/search.asp?lang=ENG&dlang=ENG&module=notebook&page=criteria&rsvr=7@7¶m=%3Cuppernav%3Esimple%3C/%3E¶m2=&site=sapir>. Luettu 28.6.2017.

KIRJALLISUUS

Arendt, Hannah 2016. *Totalitarismin synty*. Vas-tapaino, Tampere.

Barthes, Roland 1981. *Camera Lucida. Reflections on Photography*. Translated by Richard Howard. New York, Hill and Wang.

Bewan, Robert 2016. *The Destruction of Memory. Architecture of War*. Second expanded edition. Reaktion Books, London.

Bond, Sarah E. 2011. Erasing the Face of History. 2011/05/15 *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/2011/05/15/opinion/15bond.html?mcubz=0&mcubz=0>. Luettu 15.12.2015.

Buchli, Victor & Lucas, Gavin 2001. *Archaeologies of the Contemporary Past*. Routledge, London.

Company, David 2007. Safety in Numbness: Some Remarks on Problems of 'Late Photography', 2003. In D. Company (ed.) *The Cinematic*. Whitechapel Gallery, London, 185–194.

Connerton, Paul 1989. *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge.

Connerton, Paul 2008. Seven types of forgetting. *Memory Studies* 1/2008, 59–71.

Connerton, Paul 2009. *How Modernity Forgets*. Cambridge University Press, New York.

Delle, James A. 2008. A tale of two tunnels. Memory, archaeology, and the Underground Railroad. *Journal of Social Archaeology* 1/2008, 63–93.

- Emerling, Jae 2012. *Photography. History and theory*. Routledge, London.
- Gazin-Schwartz, Amy 2007. Imaging the Scottish Highlands. *Historical Archaeology* 1/2007, 92–105.
- González-Ruibal, Alfredo 2008. Time to Destroy. An Archaeology of Supermodernity. *Current Anthropology* 3/2008, 247–279.
- González-Ruibal, Alfredo 2016. Archaeology and the Time of Modernity. *Historical Archaeology* 50(3), 144–164.
- Harrison, Rodney 2013. Forgetting to remember, remembering to forget: late modern heritage practices, sustainability and the 'crisis' of accumulation of the past. *International Journal of Heritage Studies* 6/2013, 579–595.
- Hirsch, Marianne 2001. Surviving Images: Holocaust Photographs and the Work of Postmemory. *The Yale Journal of Criticism* 1/2001, 5–37.
- Holtorf, Cornelius 2015. Averting Loss Aversion in Cultural Heritage. *International Journal of Heritage Studies* 4/2015, 405–421.
- Junila, Marianne 2000. *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisten sotaväen rinnakkaiselo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Bibliotheca Historica 61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kattago, Siobhan 2009. War Memorials and the Politics of Memory: the Soviet War Memorial in Tallinn. *Constellations* 16(1), 150–166.
- Kirves, Jenni 2008. "Päivittäinen myrkkyannoksemme" – sensuuria ja propagandaa jatkosodassa. *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Sari Näre & Jenni Kirvers (toim.). Johnny Kniga Publishing, Helsinki, 13–61.
- Kivimäki, Ville 2012. Between Defeat and Victory: Finnish memory culture of the Second World War. *Scandinavian Journal of History* 4/2012, 482–504.
- Kleemola, Olli 2013. Kamera aseena. *Suomi tais-teli: Kuvat kertovat*. Helena Pilke & Olli Kleemola. Read me, Helsinki.
- Kleemola, Olli 2015. Lapin maisemia ja tuhottuja kirkkoja – valokuvapropaganda Suomesta ulkomaille 1939–1944. In Virpi Kivioja, Olli Kleemola and Louis Clerc (eds.) *Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomi-kuvaa on rakennettu*. Docendo, Jyväskylä, 100–123.
- Kleemola, Olli 2016. *Valokuva sodassa. Neuvostotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945*. Sigillum, Turku.
- Kojo, Oiva, Valkolahti, Aili ym. 1957. *Kuolemajärvi. Historia, muistelmia ja kuvauksia*. Kuolemajärvi-säätiö, Ei kustannuspaikkaa.
- Kracauer, Siegfried [1927] 2012. Memory Images. In Ian Farr (ed.) *Memory*. Whitechapel Gallery, London, 45–46.
- Laine, Antti 1993. Suomalaista miehityspolitiikkaa: sotilashallinto Itä-Karjalassa. *Jatkosodan Historia 4. Saksalaisarmeijan hyökkäys Pohjois-Suomesta, Aemasota, Vetäytyminen Karjalan kannakselta*. Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto (toim.). WSOY, Porvoo, 249 – 273.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015. Second world war as a trigger for transcultural changes among Sámi people in Finland. *Acta Borealia* 2/2015, 125–147.
- Lendering, Jona. *Damnatio Memoriae*. <http://www.livius.org/articles/concept/damnatio-memoriae/>. Luettu 15.6.2017.
- Lidice Memorial. History of the village Lidice, <http://www.lidice-memorial.cz/en/memorial/memorial-and-reverent-area/history-of-the-village-lidice/>. Luettu 28.6.2017.
- Loren, Diana DiPaolo & Baram, Uzi 2007. Between Art and Artifact: Approaches to Visual Representations in Historical Archaeology. *Historical Archaeology* 1/2007, 1–5.
- Meskell Lynn 2004. *Object Worlds in Ancient Egypt. Material Biographies Past and Present*. Berg, Oxford.
- Mímisson, Kristján & Sigurður Gylfi Magnússon 2014. Singularizing the past: The history and archaeology of the small and ordinary. *Journal of Social Archaeology* 2/2014, 131–156.
- Olivier, Laurent 2015. *The Dark Abyss of Time. Archaeology and Memory*. Translated by Arthur Greenspan. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Pétursdóttir, Þóra & Olsen, Bjørnar 2014. Imaging Modern Decay: The Aesthetics of Ruin Photography. *Journal of Contemporary Archaeology* 1/2014, 7–56.
- Pilke, Helena & Kleemola, Olli 2013. *Suomi tais-teli: Kuvat kertovat*. Read me, Helsinki.
- Raivo, Petri J. 2004. Karelia lost or won – materialization of a landscape of contested and commemorated memory. *Fennia* 1/2004, 61–72.
- Saltiel, Leon 2014. Dehumanizing the Dead. The Destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery

in the Light of New Sources. *Yad Vashem Studies* 42(1).

Seitsonen, Oula & Herva, Vesa-Pekka 2011. Forgotten in the Wilderness: WWII German PoW-Camps in Finnish Lapland. *Archaeologies of Internment*. Adrian Myers & Gabriel Moshenska (eds.). Springer, New York, 171–190.

Shepherd, Nick 2003. 'When the Hand that Holds the Trowel is Black...': Disciplinary Practices of Self-Representation and the Issue of 'Native' Labour in Archaeology. *Journal of Social Archaeology* 3/2003, 334–352.

Sontag, Susan 1984. *Valokuvauksesta. Alkuperäisteos On Photography*. Translated by Kanerva Cederström & Pekka Virtanen. Love Kirjat, Helsinki.

Sontag, Susan 2003. *Regarding the Pain of Others*. Farrar, Straus and Giroux, New York.

Sturdy Colls, Caroline 2015. *Holocaust Archaeologies: Approaches and Future Directions*. Springer, New York.

Symonds, James; Ylimaunu, Timo; Salmi, Anna-Kaisa; Nurmi, Risto; Kallio-Seppä, Titta; Kuokkanen, Tiina; Kuorilehto, Markku & Tranberg, Annemari 2015. Time, Seasonality, and Trade: Swedish/Finnish-Sami Interactions in Early Modern Lapland. *Historical Archaeology* 49(3): 74–89.

Taberman, Raili 1999. *Seivästö, meri, mäki, majakka*. Seivästö-säätiö, ei kustannuspaikkaa.

Takala, Hannu 2012. The Destruction of the Museums of Eastern Finland During the Winter War of 1939–40 and its Effect on Popular Memory. *Public Archaeology* 1/2012, 3–25.

Tepora, Tuomas 2008. "Elävät vainajat" – kaatuneet kansakuntaa velvoittavana uhrina. *Ruma Sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Sari

Näre & Jenni Kirvers (toim.). Johnny Kniga Publishing, Helsinki, 103–132.

Tikka, Boris, Balasov, Jevgeni & Stepakov, Viktor 2002. *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*. Suom. Vladimir Kokko, Olga Shitova, Jevgeni Balasov. Karelaja-historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys, ei kustannuspaikkaa.

Vahtola, Jouko 2004. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan Unioniin*. Otava, Helsinki.

Van der Auwera, Sigrid 2012. Contemporary Conflict, Nationalism, and the Destruction of Cultural Property During Armed Conflict: A Theoretical Framework. *Journal of Conflict Archaeology* 1/2012, 49–65.

Van Dyke, R.M. & Alcock, S.E. 2003. Archaeologies of Memory: An Introduction. R.M. Van Dyke & S.E. Alcock (toim.) *Archaeologies of Memory*. Blackwell, Oxford.

Warnier, Jean-Pierre 2009. Technology as Efficacious Action on Objects ... and Subjects. *Journal of Material Culture* 4/2009, 459–470.

West, Tamara 2014. Remembering displacement: Photography and the interactive space of memory. *Memory Studies* 2/2014, 176–190.

Ylimaunu, Timo; Kuorilehto, Markku; Nurmi, Risto & Tranberg, Annemari 2011. Materiaaliset muistot kirkoissa – ajallisuuden ymmärtämisen haaste. *Harmaata näkyvissä: Kirsti Paavolan juhla-kirja*. Janne Ikäheimo, Risto Nurmi & Reija Satokangas (toim.). Ei kustantajaa, Oulu, 57–68.

Ylimaunu, Timo; Mullins, Paul R.; Symonds, James; Kallio-Seppä, Titta; Heikkilä, Hilka; Kuorilehto, Markku & Tolonen, Siiri 2013. Memory of barracks – World War II German 'Little Berlins' and postwar urbanization in Northern Finnish towns. *Scandinavian Journal of History* 4/2013, 525–548.

PIRKKALANKYLÄ

ASUTUSARKEOLOGINEN KOHDE PIRKANMAALLA

JOHDANTO

Pirkanmaan laajimmat arkeologiset kenttätutkimukset 2010-luvulla on tehty Tampereen naapurikunnan Pirkkalan Pirkkalankylässä. Kyseinen kohde sisältyy muinaisjäännösrekisteriin sekä Pirkkalankylän historiallisena kyläpaikkana että Tursiannotkon esihistoriallisena asuinpaikkana. Tässä kirjoituksessa kuvataan lyhyesti Pirkkalankylän tutkimusten tämänhetkinen tilanne sekä pohditaan lyhyesti ja yleisellä tasolla pohjoishämäläiseen/yläsatakuntalaiseen myöhäisrautakauden asutukseen liittyviä sosiaaliarkeologisia kysymyksiä.

Pirkkalankylä oli pohjoishämäläisellä mittapuulla suurkylä (17 taloa v. 1540 verokirjassa). Vanhin säilynyt tekstimaininta kylästä on vuodelta 1442. Kylän juuret kui-

tenkin juontuvat viimeistään viikinkiajalla perustettuun asuinpaikkaan, ja 1200-luvulla siitä tuli Pirkkalan pitäjän kirkonkylä. Keskiaikaisen puukirkon ja todennäköisen kivisakstin sijaintipaikka on noin kilometrin päässä kylätontista (Haggrén 2017: 233). Suurkylän synty lieenee seurausta myöhäis-keskiaikaisesta tilojen jakamisesta. 1300-luvun lopulla kylässä näyttäisi olleen kuusi kantataloa (Salminen 2017: 263).

Rautakautisen asuinpaikan olemassaoloa aavisteltiin jo vuoden 1971 inventoinnissa (Miettinen 1974: 953, kohde 30), ja alueen ensimmäinen peltolöytö (miekan väistin) on saatu talteen jo 1960-luvulla. Laajaa arkeologista huomiota Pirkkalankylään alkoi kohdistua vasta 1990-luvulla uusien inventointien ja koekaivausten myötä (P. Kankunen, T.-L. Soininen). Vähitellen rakentui

kuva hyvin säilyneestä rautakautisesta ja historiallisesta asuinpaikasta. Vuosina 2012–



Pirkkalankylän kylämaen länsirinne eli Tursiannotkon itärinne kesäkuussa 2017. Kaivaukset ovat keskittyneet, mutta eivät rajoittuneet, tälle rinteelle. Kuvattu lounaaseen. Kaikki kuvat: Sami Raninen.

15 Pirkanmaan maakuntamuseo toteutti Pirkkalankylässä laajat pelastuskaivaukset, jotka liittyivät kevyen liikenteen väylän rakentamiseen. Vuosina 2016 ja 2017 tutkimukset jatkuivat Helsingin yliopiston opetuskaivauksina ja loppukesästä 2017 myös yleisökaivauksina. Kaivausten jatkamisesta on suunnitelmia.

Pirkkalankylän kaivausten medianäkyvyys on ollut varsin suuri. Kaivaukset antoivat myös herätteen museokeskus Vapriikin Birckala 1017 -näyttelylle, joka on esillä maaliskuuhun 2019, sekä Pirkkalan muinaismarkkinatapahtumalle, joka järjestettiin Pirkkalankylän Reipissä ensimmäistä kertaa kesällä 2016. Birckala 1017 -näyttelyn yhteydessä julkaistiin Pirkkalankylän ja yleisemmin Pirkanmaan myöhäisrautakautta ja keskiaikaa käsittelevä monitieteellinen 270 sivun populaariartikkelikokoelma *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle* (toim. Lesell, Meriluoto & Raninen 2017). Kirjan lähde-luetteloista löytyvät tästä artikkelista puuttuvat viittaukset vuotta 2017 edeltäneisiin Tursiannotkon kenttätutkimuksiin. **Vadim Adelin** ja myöhemmin **Sami Ranisen** Pirkkalankylässä johtamien 2010-luvun kenttätöiden tuloksista on kerrottu myös *Pirkanmaan alta* -julkaisusarjan osissa 12, 13 ja 14 (sekä tuleva osa 15). Niihin on mahdollista tutustua paitsi painetussa muodossa, myös issuu-verkkopalvelussa.

PIRKKALANKYLÄN MUINAISJÄÄNNÖKSET

Pirkkalankylä on nykyisin Pyhjärven Kotolahtea ympäröivässä ranta- ja viljelymaisemassa sijaitsevaa haja-asutusaluetta



viitisen kilometriä länteen Pirkkalan modernista kuntakeskuksesta. Pyhjärven vastarannalla näkyy Nokian itärannikko, jossa sijaitsee useita myöhäisrautakautisia kohteita, tuoreimpana löytönä mahdolliseksi uhripaikaksi tulkittu Varassaari. Pirkkalankylän vanha kylämäki on laakea savirinteinen kunnas, jonka länsirinne laskee Tursiannotko-nimiseen alanteeseen. Kylämäen eteläpuolella virtaa Juoksianoja-niminen puro. Kylämäen yli kulkee yhdystie 3022, jonka linja karkeasti vastaa isojakokartassa kuvattua kirkkotietä.

Pirkkalankylän ryhmäkylä hajosi 1800-luvulla. Nykyisin kylämaalla sijaitsee kaksi autoitunutta tilakeskusta eri-ikäisine puurakennuksineen. Suurin osa isojakokartassa kuvattusta kylätontista on raivattu pelloksi, joka nykyisin on jätetty kesannolle. Peltoja viljeltiin vielä 1990-luvulla. Valtaosa kylätontin nykyisellään rakentamattomista osista on säästynyt viljelyä voimakkaamalta modernilta maankäytöltä. Laajimmat maansiirtotyöt ovat liittyneet yhdystien ja sen sivuteiden tiepengerten rakentamiseen.

Isojakokartta vuodelta 1769 on vanhin Pirkkalankylää esittävä kartta. Siinä on kuvattu parin hehtaarin laajuinen, melko ahtaan olinen ryhmäkylätontti. **Seppo**



Kesäkuun 2017 pääkaivausalue. Kuvan keskellä 1000- tai 1100-luvun laotalattian jäännöistä. Etualalla kivetty soikea kuoppa, ilmeisesti lämmityslaitteen pohja. Kuvattu kaakkoon.

Suvannon rekonstruktion mukaan isojakokartassa kuvattu tonttijärjestys oli suunnilleen sama kuin vuoden 1540 maakirjan aikana (Suvanto 1988: 262, 263). Kaivausten jälkeen tiedetään, että kylämäellä on ollut pysyvää asutusta viimeistään viikinkiajalla. Vuosien 1971 ja 1998 inventoinneissa on kuitenkin tehty rautakautisiin asuinpaikka- tai muihin aktiviteetteihin viittaavia havaintoja myös kylätontin ulkopuolella sijaitsevilta pelto- ja mäkialueilta (Miettinen 1974: 953, kohde 30; Soininen 1998: 90–98). Pienimuotoista koekuopitusta ja metallinetsintää laajempia tutkimuksia ei kuitenkaan ole toistaiseksi kohdistettu näihin alueisiin. Tursiannotkon esihistoriallisen asuinpaikka-alueen muinaisjäännösaluearajaus peittää näiden havaintojen johdosta paljon kylätonttia laajemman alueen, yhteensä yli 13 hehtaaria. Yhtenäinen rautakautinen asuinpaikka- tai toiminta-alue ei tietenkään voi kattaa näin suurta aluetta kokonaisuudessaan.

Kylätontin ulkopuolella sijaitsee tietysti myös historiallisen torppa- ja mäkitu-

pa-asutuksen sijaintipaikkoja, joihin ei vielä ole kohdistettu systemaattista huomiota. Yksi tällainen alue on kylämäen luoteispuolella kohoava, 1970-luvulta lähtien metsitynyt Hiidenmäki. Isojakokartassa Hiidenmäelle on merkitty sotilastorppa, ja mäen etelärinteillä sijaitsee autioituneita puurakennuksia 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuolelta. Hiidenmäki saattaa olla myös rautakautinen toiminta-alue. Tähän viittaavat paitsi rautakautiseen kulttiin vihjaava nimi, myös koekuopitushavainnot vuodelta 1998. Hiidenmäellä sijaitsee lisäksi Hiidenlähteenä eli Neulakaivona tunnettu sadevetä keräävä kallionkolo, johon liittyy parannustaioista kertovaa kansanperinnettä. Kesällä 2017 Kanta-Hämeen metallinetsijät ja Pirkanmaan maakuntamuseo suorittivat Hiidenmäellä metallinetsinkartoituksen, jossa ei kuitenkaan havaittu mitään kalmistoon viittaavaa.

Todennäköisimmät kandidaatit kalmistonpaikoiksi ovat kylämäestä itään kohoavien Vartiovuorten alarinteillä sijaitsevat

maansekaiset röykkiöt ja latomukset (muinaisjäännösrekisterikohteet Sapala Toiva, Katajamäki). Niitä ei ole tutkittu, mutta ne voivat hyvinkin sisältää viikinkiaikaisia polttohautauksia. Tämä oletus sai hienoisia lisätukea kesän 2017 metallinetsinnässä, jolloin Katajamäen suunnalta löytyi mahdollisesti kalmistoperäinen rannerenkaan-katkelma (Lähdesmäki 2017). Sen sijaan kylämäestä etelään, Kotolahden pohjukassa sijaitsevan Kalmo-nimisen alueen metallinetsinkartoitusta ja koekuopitus ei tuottanut mitään kalmistoon viittaavia löytöjä (Moi-lanen 2016). Kalmo-nimi lieneekin lyhen-tymä 1700-luvulla mainitusta niittynimestä Kukonkalma (Salminen 2017: 263). Toisaalta nimi voi myös viitata rehevän lahdenpoh-jukan kalvomaiseen vedenpintaan (Heikkilä 2017: 42). Jokainen suggestiivinen ja näen-näisesti läpinäkyvä paikannimi ei ole merk-ki kiinteästä muinaisjäännöksestä.

Suhteellisen lähellä Pirkkalankylää sijait-see varmoja tai oletettuja myöhäisrautakau-tisia kalmistonpaikkoja Pyhäjärven takana Nokialla sekä Pirkkalan Vanhan kirkon ja Sikojoenseudulla koillisessa. Nämä kalmis-tot kuitenkin liittyvät todennäköisesti omiin rautakautisiin asuinpaikkoihinsa, jotka jat-kuivat Pirkkalankylää pienempien historial-listen kylien muodossa.

Lyhyesti voidaan vielä mainita, että Pirkkalankylästä on löytynyt suhteellisen runsaasti kvartsi-iskoksia. Periaatteessa ne voivat osittain ehkä liittyä rautakautiseen tai historialliseenkin tuleniskentään, mutta alueella on saattanut sijaita myös kivikauti-nen asuinpaikka tai toiminta-alue. Keraami-sen kivikauden kiinteitä muinaisjäännöksiä tunnetaan Pyhäjärven alueelta hyvin vähän, mutta irtolöytöpaikkoja ja inventoinnis-sa löydettyjä kvartsiasiuinpaikkoja esiintyy mm. Pirkkalan rannikolla (Miettinen 1974: 895–897; Soininen 1998).

Pirkkalankylän kaivaukset ovat keskittyneet kylätontin länsipuoliskoon, suurimmaksi osaksi varsinaisen Tursiannotkon itärinteel-le. Historiallinen kylätontti on läsnä ennen kaikkea pellon kyntökerroksessa esiintyvän punasavikeramiikan, liitupiipunkatkelmien, iäkkään lasin jne. muodossa. Historiallisia kiinteitä rakenteita on säilynyt paikoitellen. Sellainen on esimerkiksi keskiajan ja uuden ajan taitteeseen ajoittuva, uuninpohjaksi tul-kittu hirs- ja kivirakenne, jonka päältä löy-tyi pöytäveitsi. Kyntökerroksen alapuolelta paljastuu monin paikoin ehjä kulttuuriker-ros, jossa esiintyy runsaasti rautakauden-tyypin keramiikkaa. Koska rautakaudentyypin keramiikan käyttö jatkuu keskiajan puolelle, kulttuurikerroksen suuntaa-antava ajoitus on 800/900–1200/1300. Kulttuuri-kerroksessa on huomattavan paljon puura-kenteita ja tulisijoja tai sellaisten jäännöksiä. Toistaiseksi radiohiiliajoitettuja ovat edellä mainitun uuninperustuksen ohella vain to-dennäköinen viikinkiaikaisen hirsiraken-nuksen jäännös, viikinkiajan loppuun tai ristiretkiaikaan ajoittuvan laualattiaisen ja todennäköisesti hirsiseinäisen rakennuksen jäännös sekä 1200-luvulle ajoittuva salaoja-rakenne, joka liittyy savisen pihamaan kui-vana pitoon.

Vuoden 2017 opetuskaivausten jälkityöt ovat tätä kirjoitettaessa vielä kesken, ja uusia radiohiiliajoituksia on pian saatavissa käyt-töön. Tästä syystä rautakautisia tai keskiai-kaisia rakenteita ja niiden tulkintaa ei tässä yhteydessä käsitellä tämän enempää. Ha-vaintoja rautakaudentyypin keramiikkaa ja täsmällisemmin ajoitettavia myöhäisrauta-kauden tai varhaisen keskiajan löytöjä sisäl-tävästä kulttuurikerroksesta on joka tapauk-sessa niin laajalta alueelta, että on hieman työlästä ajatella niiden liittyvän yhteen ai-

noaan viikinki- ja ristiretkiajan pihapiiriin. Todennäköisemmältä tuntuu, että kylämäelle on jo myöhäisrautakaudella alkanut muodostua pieni kylämäinen asutuskeskittymä – tai sitten oudon laajalle alueelle hajautunut iso tilakompleksi. Yhtään silloista pihapiiriä ei kuitenkaan ole vielä kaivettu kokonaisuudessaan, joten tätä yksityiskohtaisemmille arvailuille on paljon tilaa ja niukasti pohjaa.

Samalla on muistettava se mahdollisuus, että asutuspisteitä on rautakaudella sijainnut myös kylämäen ulkopuolella. Työhypoteesina onkin pidetty, että ryhmäkylän muodostuminen eli asutuksen kokonaisvaltainen kerääntyminen yhteiselle kylätontille voisi olla yhteydessä sarkajakoon ja kaksivuoroviljelyyn. Pirkkalankylässä sarkajako on tämänhetkisen hypoteesin mukaan toteutettu 1300-luvun lopulla tai 1400-luvun alussa (Salminen 2017: 251, 263). Jos rautakautinen ja varhaiskeskiaikainen viljely on perustunut tilojen erillisiin peltolohkoihin ja kaskeamiseen, on tällainen viljelytapa voinut ylläpitää väljempää asutuskuviota kuin myöhempi yhteisvainioiden aika. **Jasse Tiilikkala** on todennut Kanta-Hämeen Hauhossa vastaavan prosessin, jossa rautakautinen asutus kerääntyy kylämäille vasta keskiajalla (Tiilikkala 2016).

Tampereen lähiseudulla – kuten muualakin Etelä-Suomessa – rautakautiset irtolöydöt ja kiinteät muinaisjäännökset tietysti painottuvat isojakokartoissa kuvattujen kyläpaikkojen läheisyyteen. 1900-luvun jälkipuolen kaupungistuminen on kuitenkin kohdellut alueen kylätontteja kaltoin, joten Pirkkalankylän kaltainen autioitunut suurylän paikka näinkin lähellä taajama-alueita on harvinaislaatuinen arkeologinen Shangri-la. Pirkkalankylän ohella rautakauteen tai ainakin rautakaudentyypin keramiikan esiintymisaikaan on päästy käsiksi Messukylän kylätontin pelastus-

kaivauksissa Itä-Tampereella (Poutiainen & Rostedt 2012: 11). Messukylä oli sekin suurylän, ja kylätontin lähistöltä on saatu tuoreita rautakautisia metallinetsintöitä. Messukylän kylätontti ympäristöineen sijaitsee kuitenkin kaupunkialueella, eikä ole säilymisasteeltaan verrattavissa Pirkkalankylään. Itä-Tampereen Takahuhti ja Ylöjärven Keijärvi puolestaan olivat lähiseutujen historiallisia suuryliä, joiden läheisyydestä on jo pitkään tunnettu rautakautisia kalmistolöytöjä, mutta jotka ovat pahoin jääneet modernin taajamarakentamisen jalkoihin.

KAIVAUSTEN LÖYTÖSATO

Myöhäisrautakautisille asuinpaikoille luonteenomaista löytöaineistoa ovat keramiikan ohella savikiekonkatkelmat, palanut savi, lasimassahelmet sekä rauta- ja kuparisesineet, joita Tursiannotkossakin esiintyy runsaasti. Vaikuttavia yksittäislöytöjä ovat muun muassa riipukseksi rei'itetty samandi-dirhami, gotlantilaistyyppinen vyön koristehela ja kokonainen keihäänkärki (vielä konservoitamaton, mutta ilmeisesti G-tyyppiä), joka oli kätkeyty laualattiaisen rakennuksen yhteyteen.

Suurimman huomion ovat kuitenkin saaneet osakseen rautakautiset luu- ja sarviesineet sekä sellaisten katkelmat ja teel-mät, jotka Tursiannotkon savimaa on säilyttänyt ällistyttävän hyvässä kunnossa. Aineistoon sisältyy useita erilaisia nuolenkärkiä, kolme kokonaista viikinki- tai ristiretkiajan lusikkaa, suuri määrä erilaisia koristeltuja fragmentteja lusikoista tai muista rautakautisista tai nuoremmista käyttöesineistä, kampa, karhunhammas- ja kynsiluuriipuksia, muita amulettiriipuksia, vaikeasti tunnistettavia esineitä sekä kaksi purasinta rautaterineen ja luu- tai sarvikahvoineen.

Keihäänkärki laakean hiomakiven päällä löytyi 2017 lautaltian jäännöksen vierestä.

Vuonna 2017 löydetty raaka-ainekappaleet ovat peräisin hirvieläimen sarvesta.

Esineissä on usein hyvin huolellisesti toteutettua, monen tyylistä nauhapunoskoristelua, joka liittyy viikinki- ja ristiretkiajan laajalle levinneisiin fennoskandisiin käsityöperinteisiin. Nauhapunoskoristelu on toki elänyt rautakauden jälkeenkin, ja osa Tursiannotkon kiinnostavimmista löydöistä on peräisin sekoittuneista konteksteista. Mutta myös ehjä kulttuurikerros sisältää runsaasti esineitä, teelmiä ja katkelmia. Tällaisen hyvin säilyneen aineiston poikkeuksellisuutta ei tarvitse erikseen korostaa.

Luonnollisesti myös ei-esineellistä luuta on saatu runsaasti talteen sekä historiallisista että rautakautisista konteksteista. Vuosien 2012 ja 2013 luulöydöt on tätä kirjoitettaessa analysoitu. Ennako-odotusten mukaisesti ne kertovat toisaalta nautoja, pienkarjaa, sikoja ja kanoja hoitavasta rautakautisesta maataloudesta, toisaalta sekä lihariistaan että turkiseläimiin kohdistuvasta pyynnistä (Bläuer 2017). Todettuja riistalajeja ovat muun muassa metsäpeura, hirvi, nääta, orava, majava, metso ja teeri. Kalalajeista selkeimmin edustettu on hauki, jossain määrin myös ahven ja kuha. Kokemäenjoen lohet ja Tammerkosken taimenet puuttuvat aineistosta – eikä Tursiannotkon taikasavikaan pysty säilyttämään näiden lajien helposti tuhoutuvia luita, vai eikä tursiannotkolaisilla ollut pääsyä lähiseutujen



koskikalastamoille, joiden käyttöä luulisi säädellyn jo rautakaudella?

Vuosien 2012 ja 2013 maanäytteiden kasvijäänneanalyysit puolestaan kertovat ohraan painottuneesta viljelystä (Lempiäinen-Avcı 2017). Sekään ei ole myöhäisrautakauden yhteydessä minkäänlainen yllätys. Siitepölyanalyysijä ei Tursiannotkon läheisyydessä ole vielä tehty.

RAUTAKAUTINEN ASUINPAIKKA – ENTÄ SITTEN?

Rautakautisten yhteisöjen sosiaaliarkeologia – sosiaaliin järjestelmiin ja niitä ylläpitäviin rakenteisiin kohdistuva tutkimus – on Suomessa ymmärrettävästi ollut kaiken muun rautakausitutkimuksen tavoin kalmistolähtöistä (asuinpaikka-aineiston sosiaaliarkeologista ulottuvuutta on pohtinut lähinnä J.-M. Vuorinen, 2009). Kalmistoaineistojen kvantitatiivisilla ja kvalitatiivisilla analyyseillä on päästy tulkintoihin yhteisöjen sisäisistä taloudellisista eroista, materiaalsen kulttuurin ja hautausriittien käytöstä status- ja identiteettinegotiaatioissa, yhteisöjen osallistumisesta lahjanvaihdon ja vaihdantatalouden verkostoihin ja



Lämmityslaitteeksi alustavasti tulkittu soikea kaivanto on tyhjennetty noensekaisesta maasta. Kuvattu lounaaseen.

niin edelleen. Perinteinen kuva homogeenisestä myöhäisrautakauden talonpoikais- ja erämiesyhteisöstä on 2000-luvulla vaihtunut statushierarkian ja epäsymmetristen suhteiden korostamiseen, välillä selvästi jo liiallisuiksiin mennessä. Realistisimmat tulkinnat asettuvat ääripäiden välimaastoon.

Kalmistoanalyysit eivät ole kyenneet kovin hyvin selvittämään irtaimessa esineistössä ja muussa hautavarustelussa havaittavan määrällisen ja laadullisen vaihtelun suhdetta (puoli)agraarisen yhteisön perustavanlaatuihin resurssirakenteeseen eli kysymyksiin työvoiman, viljelymaan, niityn ja erilaisten metsä- ja vesistöresurssien hallinnasta. Tilanne varmaankin parane, jähkä osteologia ja isotooppiarke-

ologia tuottavat lisää tietoa ravitsemus- ja terveystilan vaihtelusta rautakautisissa populaatioissa.

Toistaiseksi ja luultavasti myös tulevaisuudessa käsitys tästä aihepiiristä perustuu ennen kaikkea rautakautisen asutuksen ja ympäristön suhdetta käsitteleviin tutkimuksiin, joita Suomessa on onneksi tehty runsaasti 1980-luvulta lähtien (Pirkanmaan osalta erityisesti Luoto 2006). Näiden kartta- ja paikkatietoperustaisten tutkimusten tulkinnallinen resoluutio tapaa kuitenkin jäädä melko karkeaksi, joten ihanteellisessa tapauksessa niitä olisi täydennettävä kalmisto- ja asuinpaikkakaivausaineistojen vertailevilla analyyseillä. Asuinpaikkalöytöjen ja -rakenteiden tutkimus voi hyvissä olosuhteissa tuottaa tietoa asutusyksikköjen välisestä tai jopa sisäisestä kulutuskäytänteiden, elinolosuhteiden, resurssienhallinnan, työn ja erilaisten kultureaalisten manifestatioiden vaihtelusta. Tämä voi auttaa konkretisoimaan sen materiaallisen ja arkisen perustan, jolla kalmistotutkijoiden näkemät ritualisoidut sosiaaliset hierarkiat lepäsivät.

Oma näkemykseni eteläsuomalaisesta myöhäisrautakautisesta yhteisöstä sosioekonomisena järjestelmänä ja resurssirakenteena muistuttaa läheisesti **Chris Wickhamin** luonnehtimaa "talonpoikaista tuotantotapaa" (Wickham 2005: 535–550). Näissä pääosin omavaraisissa yhteisöissä oli taloudelliset eronsa, nokkimisjärjestyksensä ja statusriittinsä, mutta hyvin todennäköisesti ei mitään senkaltaista maanomistaja-"aristokratiaa", joka olisi tullut toimeen toisten työn tuloksia appropriamalla. Tällainen ryhmä oli ristiretkiajalla enintään orastamassa paikka paikoin (ks. Haggrén 2003). Merkittävin statusryhmäero saattoi olla se, joka kulki vapaiden ja epävapaiden välillä. Toisaalta emme ainakaan toistaiseksi tiedä mitään konkreettista siitä ihmisryhmästä,

johon Pirkkalassa vielä 1700-luvulla muistutut orja-aiheiset paikannimet viittasivat (nimestä ks. Salminen 2017: 258, 259).

Sirkku Pihlmanin painokkaasti perusteleman hypoteesin mukaan Varsinais-Suomessa myöhäisrautakautisten asutuskohdeiden¹ lukumäärän on täytynyt olla merkittävästi suurempi ja levinnän laajempi kuin 2000-luvun alussa tunnettujen kalmistojen (Pihlman 2004: 52, 53, 66). Tämä antaa ymmärtää, että suuri osa asutuskohdeista oli kalmistottomia ja oletettavasti jonkinlaisessa epäsymmetrisessä suhteessa kalmistollisiin keskustiloihin nähden. Kuvan yhdistäminen edellä esitettyyn omaan näkemykseeni ei ole aivan yksinkertainen, muttei toisaalta mahdotonkaan asia.

On tietenkin kysyttävä, miten paljon 2010-luvun metallinetsintäbuumi on muuttanut kuvaa. Ainakin Sisä-Suomessa uusia kalmistonpaikkoja on löytynyt jonkinmoinen määrä. Samalla on muistettava, että olosuhteet Etelä-Suomen eri osissa ovat varmasti vaihdelleet, eikä yhdelle alueelle kehitetty malli välttämättä ole aina sovellettavissa toisaalla. Ainakaan Pyhäjärven alueella ei alustavan käsitykseni mukaan ole perusteita olettaa, että polttokalmistottomat asutuskohdeet olisivat olleet viikinkiajalla mikään yleinen ilmiö. (Sen sijaan ruumiskalmistojen lukumääräinen ja levinnällinen harvinaisuus aikaisemman vaiheen polttokalmistoihin verrattuna on huomiota herättävä asia, jonka implikaatioihin ei tässä mennä).

Siitä, miten iso osuus Pyhäjärven alueen *kalmistollisten* asutuskohdeiden väestä on saanut *kalmistossa tunnistettavan hautauksen*, on totaaliaikaivausten puuttuessa vaikea sanoa mitään. Itä-Tampereen Vilusenharjun vauraan poltto- ja ruumiskalmiston kaivauksissa havaittujen hautojen ja koneellisesti poistetun maan seulonnoissa talteen saadun solkimäärän on katsottu riittävän pienen

kylän asukkaille (Nallinmaa-Luoto 1993: 45, 46). Turvallisin oletus lienee, että siellä esineellisen tai muuten tunnistettavan hautauksen ulkopuolelle ei jätetty kovin suurta ihmisryhmää.

Millaisia alueen myöhäisrautakautisten asutusyksiköiden keskinäiset tai sisäiset dominanssi- tai riippuvuussuhteet olivatkin, ne eivät olleet senlaatuksia, että olisivat keskiajalla jatkuneet rälssimaan ja lampuottilojen muodossa. Nämä ilmiöt olivat Pirkanmaalla harvinaisia. Tämä itsessään on yksi syy ajatella, etteivät alueen myöhäisrautakautiset keskukset ja hierarkiat olleet kovin kehittyneitä.

Tutkimuskuvaa mutkistaa se, että myöhäisrautakaudella statushierarkia on agraarisen perustansa ohella selvästi tukeutunut myös takamaa- tai erämaa-alueiden resursseihin, mistä Tursianotkonkin majavanluut kertovat. Tämä johdattelee kysymykset kohti eräsijojen ja "lappalaisasuinpaikkojen" arkeologiaa, jolla on epäilemättä suuri tutkimuspotentiaali, mutta joka toistaiseksi on jäänyt lapsenkenkiinsä (Vanhatalo 2002, Jussila & Sepänmaa 2003, Kumpulainen 2005). Skandinaavinen aihepiiriä käsittelevä tutkimus voi tarjota hyödyllisiä vertailukohteita tai teoreettisia malleja.

Sami Raninen
samikristianraninen@gmail.com

VIITTEET

¹ Termillä *asutuskohde* viitataan asuinpaikkaan topografisena eli maantieteellisesti erottuvana mikropaikallisena yksikkönä (kylä, epäyhtenäinen asutusryhmä, yksinäistalo). *Asutusyksikkö* viittaa tässä erilliseen toiminnalliseen entiteettiin, maatilaa, joita asutuskohteeseen voi sisältyä yksi tai useampi.

LÄHTEET

- Bläuer, Auli 2017: Myöhäisrautakauden ja keskiajan koti- ja riistaeläimet sekä maataisrodut. K. Lesell, M. Meriluoto & S. Raninen (toim): *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148: 11–30.
- Haggrén, Georg 2003: Moisio – kirkko – kartano. Suurtalon ja kristinuskon juurtuminen varsinaiseen Suomeen. *SKAS* 1, 12–24.
- Haggrén, Georg 2017: Pirkkalan vanhimmat kirkot. K. Lesell, M. Meriluoto & S. Raninen (toim): *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148, 227–245.
- Heikkilä, Mikko 2017: Birkan koivut vai Saksan karhu hiiden ja vesihiiden naapurina Pirkkalan kylässä? Pirkkalankylän vanhin paikannimistö. K. Lesell, M. Meriluoto & S. Raninen (toim): *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148, 31–58.
- Jussila, Timo & Sepänmaa, Timo 2003: Kylätontteja ja eräsijoja. *Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia* 4, 39–47.
- Kumpulainen, Miikka 2005: Eräsija ja eränkäynti – sisämaan rautakauden ja keskiajan asuinpaikat. *Arkeologipäivät 2004. Suomen arkeologinen seura*: 60–73.
- Lempiäinen-Avci, Mia 2017: Elämää rautakauden Pirkanmaalla – ruokaa ja rohtoa. K. Lesell, M. Meriluoto & S. Raninen (toim): *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148, 79–92.
- Luoto, Kalle 2006: Alueellisuuden tarkastelulla uusiin tulkintoihin? Ylä-Satakunnan sekä Huitisten ja Kokemäen viikinki- ja ristiretkiaikaisten kalmistojen paikanvalintaan vaikuttaneet tekijät ja kalmistojen kuvastama alueellisuus arkeologisenä ongelmana. Pro gradu -työ, Turun yliopisto, arkeologian oppiaine.
- Lähdesmäki, Ulla 2017: Pirkkalankylä. *Metal-linetsintäraportti*. Liite 5 kaivauskertomuksessa Raninen 2017.
- Miettinen, Mirja 1974: Vanhan Pirkkalan esihistoria. *Vanhan Pirkkalan historia*. Vanhan Pirkkalan historiatoimikunta, 881–968.
- Moilanen, Ulla 2016: Pirkkala Kalmo & Reippi. *Metallinilmaisinkartoitus 7.5.2016*. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikön arkisto.
- Nallinmaa-Luoto, Terhi 1993: Vilusenharju – pienen kylän kalmisto rautakauden lopulta. *Masunni 1. Kirjoituksia Tampereelta ja Pirkanmaalta*. Tampereen museot 93, 43–52.
- Pihlman, Sirkku 2004: Väestöräjähdys historiallisen ajan taitteessa? Voisiko aineistoja tulkita toisinkin? *ABOA. Turun maakuntamuseo, vuosikirja* 66 – 67/2002 – 2003, 44–77.
- Poutiainen, Hannu & Rostedt, Tapani 2012: Tampere Turtola (Messukylä). *Historiallisen ajan kylätontin kaivaukset*. Mikroliitti Oy.
- Raninen, Sami 2017: Pirkkala Pirkkalankylä (Bircala) ja Tursiannotko. *Yleisökaivauskertomus 2017*. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikön arkisto.
- Salminen, Tapio 2017: Keskiaikainen Pirkkalan kylä ja Pyhäjärven itäpuolen asutus. K. Lesell, M. Meriluoto & S. Raninen (toim): *Tursiannotko – tutkimuksia hämäläiskylästä viikinkiajalta keskiajalle*. Tampereen museoiden julkaisuja 148, 247–270.
- Soininen, Tuija-Liisa 1998: Pirkkala. *Arkeologinen perusinventointi, osa I*. Tampereen museot. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikön arkisto.
- Suvanto, Seppo 1988: Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. *Tampereen historia I*. Tampereen kaupunki, 163–316.
- Tiilikkala, Jasse 2016: Rautakauden asutuksesta historiallisiin kyliin. *Suomen Museo* 2014, 9–30.
- Vanhatalo, Simo 2002: Ruoveden Lapinniemen arvoitukselliset röykkiöt. *Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia* 2, 42–47.
- Vuorinen, Juha-Matti 2009: *Rakennukset ja rakentajat Raision Ihalassa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla*. Turun yliopiston julkaisu- ja sarja C, osa 281.
- Wickham, Chris 2005: *Framing the Early Middle Ages. Europe and the Mediterranean, 400–800*. Oxford University Press.

KADONNEIDEN KIVITALOJEN JÄLJILLÄ

KATSAUS ABOA VETUS & ARS NOVA -MUSEON KESÄN 2017 KAIVAUKSIIN

Turkulaisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon alue on tunnetusti kaupunkiarkeologinen aarreaitta. Niin kutsutun Rettigin palatsin alueella on tehty arkeologisia havaintoja 1800-luvulta alkaen. Laajimmat tutkimuskaivaukset tontilla olivat museon perustamista edeltäneet kaivaukset vuosina 1992–1995¹. 2000-luvulla tutkimukset ovat keskittyneet maanalaiseen museotilaan ja museon toimistorakennuksen alle², mutta kesällä 2017 museo laajensi tutkimuksiaan ulos pihamaalle, museokahvilan terassin viereen. Tutkimushankkeen rahoituksesta vastasi Matti Koivurinnan Säätiö.

Laajennetaan Turkua! -kaivaushankkeen tutkimusalue sijaitsi museon pihan kulmassa, joka toimi aiemmin kesäteatterin näyttämönä. Tutkimuksen aikana museo kaivoi alueelle kaksi 2 x 6 metrin kokoista koe-kuoppaa, joista toisessa kerroksia tutkittiin noin kahden ja toisessa hieman yli neljän metrin syvyyteen asti. Kaivaushankkeessa myös yleisöllä oli tärkeä osa. Kesän mittaan kaivauksella vieraili noin 1500 uteliasta museokävijää ja kahvilavierasta. Yleisö pääsi myös osallistumaan kaivauksiin: kesän ajan museon kesäkoululaisilla oli kerran viikossa arkeologinen teemapäivä, ja heinäkuun lopulla aikuiset pääsivät osallistumaan kaivauksiin viikon kestäneellä yleisökaivauksella.

TUTKIMUSALUEEN HISTORIA KIRJALLISISSA LÄHTEISSÄ

Ennen Turun paloa 1827 paikalla sijaitsivat historialliset Luostarikorttelin tontit 14 ja 15, jotka yhdistettiin toisiinsa 1700-luvulla. Tonttia 14 kutsuttiin nimellä Källaren ja tonttia 15 nimellä Forsteen niiden 1600-luvun omistajien **Anders Merthenin** ja **Samuel Forsteenin** mukaan. **Panu Savolaisen** mukaan tontin nimitys Källaren juontuu siitä, että Merthenillä oli pitkään vuokralla Turun kaupungin kellarioikeudet eli kaupungin anniskelumonopoli.³ Tonttien henkirahaa maksaneet asukkaat on mahdollista jäljittää 1600-luvun puoliväliin asti, ja asukkaista on kattavat tiedot 1760-luvun puolivälistä eteenpäin. Tontilla on asunut muun muassa kirjanpainajia, merimiehiä ja kauppiaita. Turun palon aikaan tontit omisti kauppias **C. F. Semenius**.⁴

Tonteilla sijaitsi kolme kivitaloa ja kolme puurakennusta, joista useimpien tarkka rakentamisajankohta ei käy ilmi lähteistä.⁵ Vanhin kuvallinen lähde kivitaloista on Turusta vuonna 1742 tai 1743 laadittu venäläinen kartta. Tonteilla sijainneet talot palovakuutettiin vuonna 1826⁶, vain vuotta ennen Turun paloa. Palovakuutus tarjoaa erittäin yksityiskohtaisen kuvauksen tontista ja sen taloista rakenteellisina yksityiskohtineen.

Vakuutuksen mukaan kaksi tontin kivitaloista oli rakennettu "vanhempina aikoina" (*i äldre tider*). Kolmannen, tontin koilliskulmaan rakennetun kivitalon rakennusajan kohdaksi kerrotaan vuosi 1814.⁷ Kaikki rakennukset tuhoutuivat Turun palossa 1827. Talot purettiin ja tasoitettiin palon jälkeen ja 1870-luvulla niiden päälle syntyi Rettigin puutarha. Paikalla kasvaa edelleen puutarhaan kuuluneita lehtipuita.

KESÄN 2017 KAIVAUKSET

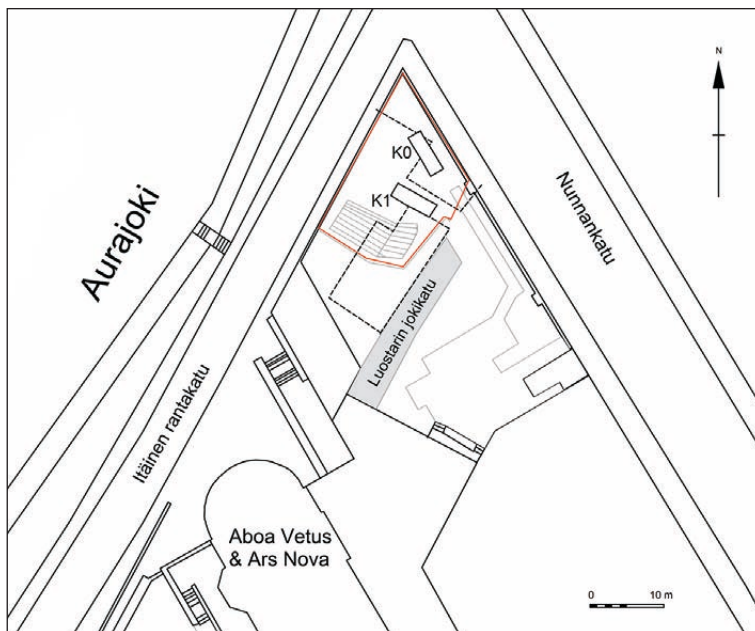
Kesän 2017 kaivaukset keskittyivät juuri siihen tontin osaan, jossa kaksi Luostarin jokikadun varrella seissyttä kivitaloa sijaitsivat (kuva 1). Turun paloa edeltänyt Luostarin jokikatu on kaivettu osittain esiin 1990-luvun kaivauksissa. Toinen kivitaloista on karttojen mukaan suorakaiteenmallinen ja kadun suuntainen, toinen taas L-kirjaimen mallinen. Kaivauskuopat K0 ja K1 sijoitettiin niin, että ne osuisivat kummankin rakennuksen alueelle. Kaivauksen tarkoitus

oli selvittää, milloin kivitalot on rakennettu, missä kunnossa rauniot ovat säilyneet maan alla ja mitä käyttövaiheita alueelta on mahdollista erottaa. Kaivauksilla oli myös tarkoitus pohjustaa mahdollisia laajempia kaivaututkimuksia tulevaisuudessa.

Kaivaukset alkoivat toukokuun lopussa ja ne kestivät elokuun loppuun. Kaivauksen pienestä pinta-alasta (kaikkiaan vain 24 m²) huolimatta kaivauksella tavoitettiin toinen etsityistä kivitaloista ja saatiin vastauksia esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Toinen, Luostarin jokikadun suuntainen kivitalo ei aivan osunut kaivausalueelle, vaan jäi vielä pystyssä olevien teatterirakenteiden alle odottamaan tulevia tutkimuksia.

NELJÄ METRIÄ KAUPUNKIKERROKSIA

Kummassakin kaivauskuopassa oli noin metrin paksuudelta Turun palon jälkeisiä täyttö- ja puutarhakerroksia. Koko tutkimusalueen ja kummankin kaivauskuopan poikki kulki pohjois-eteläsuuntainen viemärikaivanto, joka on ilmeisesti tehty Rettigin palatsin rakentamisen yhteydessä 1920-luvun lopulla. Noin 2,5 metrin syvyyteen ulottuva kaivanto oli pahasti tuhonnut alueen kerroksia, ja viemäriputki oli vedetty myös rakennusjäänteiden läpi. Muuten tutkitut kerrokset olivat säilyneet



Kuva 1. Vuoden 2017 kaivauskuoppien sijainti. Kartta: Ilari Aalto.



Kuva 2. Kaivauskuoppa K0. Kaivannosta paljastui osittain L:n mallisen kivitalon raunio, jonka 1920-luvulla kaivettu viemäriputki halkaisee. Kaikki kuvat: Ilari Aalto/Aboa Vetus & Ars Nova.

Kerroksessa oli myös runsaasti 1800-luvun alun posliini- ja lasias-tioiden kappaleita ja jonkin verran liitupiip-pujen katkelmia. Kiin-nostavimpia palon ai-

rakennusten purkamisen jälkeen koskemattomina.

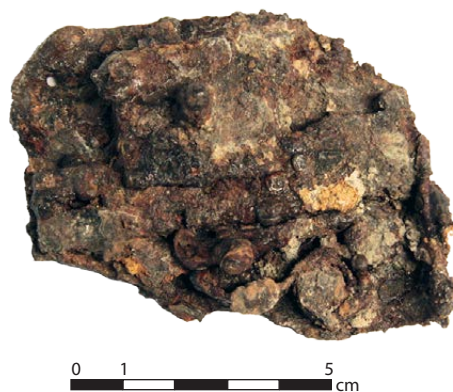
Kuopassa K0 kivitalon purettu seinä paljastui noin metrin syvyydestä (kuva 2). Kaivauskuoppa kaivettiin niin, että se osui L-kirjaimen mallisen rakennuksen kulmaan ja leikkasi sekä pihakerroksia että rakennuksen kellaritilaa. Rakennuksen kulmaa tutkimalla oli tarkoitus selvittää, onko kivitalo rakennettu useammassa osassa. Sekä kellari että pihamaa olivat täynnä purkujätettä, joka oli peräisin rakennuksen purkamisesta vuonna 1829. Jätteen seassa oli huomattavasti lasittamattomien kattotiilien kappaleita, ja palovakuutuksen mukaan toisessa talossa olikin ollut tiilikatto. Kadun-suuntaisen kivitalon katto oli turvetta.

Turun palo

Purkukerroksen alta paljastui Turun palon kerros. Se erottui hiilen ja noensekaise-na maana, jonka päälle oli kertynyt kerros sammutushiekkaa. Palon dramaattisuus kävi hyvin ilmi: hiilinen palokerron oli täynnä palossa tuhoutuneita esineitä, sulanutta ikkunalasiasia ja palaneita rautanauvoja.

kaisia löytöjä olivat kivitalon kellarin löydöt, kuten vihreäksi lasitetun kaakeliuunin kappale ja rikkoutunut oven lukkolaite (kuva 3). Erityisen kiinnostaviksi löydöt tekee, että ne mainitaan vuoden 1826 palovakuutuksessa. Tutkitun kellaritilan päällä oli ennen paloa rakennuksen sali, jossa mainitaan olleen vihreä kaakeliuuni ja ranskalainen ovi, jossa oli "peitetty hyvä lukko" (*täckt god lås*).⁸

Rakennuksen kulmassa on palon aikaan ollut kuisti, mutta muuten pihamaa on kai-vaushavaintojen perusteella ollut kivetty. Kuopassa K0 pihakiveystä oli säilynyt vain



Kuva 3. Kuopasta K0 paljastuneen kivitalon kellarista purkujätteen seasta löytyi oven lukko, joka saattaa olla palovakuutuksessa mainitusta ranskalaisesta ovesta.



Kuva 4. 1600-luvulla ajoittuvasta yksiköstä löytyi huomattava määrä hollantilaisia 1600-luvun puolivälin piippuja.

liitupiiput vaikuttavat olevan Alankomaissa 1600-luvun puolivälissä valmistettuja. Erikoisen piippukeskittymän perusteella voisi

pieni alue kaivausalueen länsinurkassa. Kiveksen päältä löytyi erittäin runsaasti ikkunan kappaleita – melko isokokoisten vihreiden ruutujen sirpaleita ja ikkunan nauvoja, hakoja ja rautapuitteita. Ikkuna on pudonnut joko palon aikaan tai pian sen jälkeen, koska se oli palon aiheuttamassa nokikerroksessa. Ikkunakin on paikannettavissa palovakuutuksesta, jossa on yksityiskohtaisesti lueteltu talon kaikki ikkunat.

Tupakointia ja nopanheittoa 1600-luvulla

Hieman yllättäen 1700-luku näytti puuttuvan kokonaan kuopasta K0. Turun paloa edeltäneestä kerroksesta löytyi yksinomaan 1600-luvulle ajoittuvia esineitä, pääasiassa liitupiippuja (kuva 4). Voi olla, että piha on kivetty jo 1700-luvun alkupuolella, eikä sinne ole päässyt kertymään 1700-luvun esineitä. Joka tapauksessa L:n mallisen kivitalon kulmaan kertynyt löytöaineisto osoittautui erittäin kiinnostavaksi. Pieneltä, neliömetrin suuruiselta alueelta rakennuksen pihan kulmassa löytyi yli puoli kiloa savisten liitupiippujen kappaleita, sekä varsia että koppia. Koppien leimoista päätellen kaikki

puhua suorastaan tupakkanurkasta.

Samasta kontekstista piipunkappaleiden kanssa löytyi myös sarvesta valmistettu arpakuutio, joitakin punasaviastioiden kappaleita ja runsaasti lasipikareiden sirpaleita, etenkin römer-pikareiden kappaleita. Aineisto on esineiden ajoituksen perusteella kertynyt paikalle hyvin todennäköisesti Anders Merthenin ollessa tontin omistaja, ja onkin houkutteleva tulkintavaihtoehto, että hän olisi pitänyt kotonaan jonkinlaista krouvia. Ainakin löydöt viittaavat voimakkaasti juomiseen ja ajanvietteeseen. Näin myös tontin nimi "Källaren" saisi uuden merkityksen, ei vain siksi että Merthenillä oli raatihuoneen kellarioikeudet, vaan siksi että hänen kotitalonsa olisi ollut anniskelukellari.

1500-luku

Liitupiippuja sisältäneen 1600-luvun kerroksen alta löytyi 1600- ja 1500-luvuille ajoittuvia tunkio-, käyttö- ja palokerroksia. Turku onkin palanut useaan otteeseen juuri 1500- ja 1600-luvuilla.⁹ Erästä 1500-luvulle ajoittuvasta kerroksesta löytyi kaksi kappa-

letta mahdollisesti Frechenissä tai Kölnissä valmistetusta kivisavisesta partamiehenkannusta (kuva 5). Tämän kerroksen alla oli puolestaan hiiltynyt lattia ja sen alla kulmikkaista kivistä ladottu kivilattia (kuva 6). Hiiltynyt lattia oli niin pahoin tuhoutunut, että oli mahdotonta selvittää, kuuluiko se mahdollisesti samaan rakennukseen kivilattian kanssa, vai edustivatko ne kahta peräkkäistä samalla paikalla ennen kivitaloja ollutta rakennusta. Näiden kahden lattiapinnan välistä löytyi hyvin runsaasti luita ja punasavisten kolmijalkapatojen kappaleita. Ylipäätään luita löytyi kaivaukselta paljon, ja niiden määrä kasvoi vanhempia kerroksia kohti.

Kaivausten edetessä ilmeni, että L:n malinen kivitalo oli rakennettu kahdessa vaiheessa. Sen vanhempi, Luostarin jokikadun suuntainen osa on ilmeisesti rakennettu joskus 1500-luvulla tai viimeistään 1600-luvun alussa. Tätä vasten rakennettu suorakaiteenmuotoinen lisäosa on rakennettu 1600-luvun alkupuolella tai puolivälissä, kuitenkin ennen liitupiippujen kertymistä rakennuksen kulmaan. Vanhempi rakennusosa oli



Kuva 5. 1500-luvun esinelöytöihin kuului hienon kivisavisen partamiehenkannun kappaleita.



Kuva 6. Kaivauksissa paljastui tontilla ennen kivitaloja sijainneen rakennuksen kivetty lattia 1400- tai 1500-luvulta.

muurattu paljon huolellisemmin ja sen perustukset oli kaivettu jonkin verran syvemmälle kuin laajennusosan. Kummatkin perustukset leikkasivat kuitenkin vanhempaa hirsirakennuksen lattiaa.

Keskiajan kerroksia

Kivilattia oli rakennettu tunkiokerroksen päälle. Lattian alta löytyi varsinainen tunkiokuoppa, joka oli täynnä eläinten luita ja lähes mustaa orgaanista ainesta. Tunkion pinnasta paljastui kappaleita shakiruutukuvioisesta 1400-luvulle ajoittuvasta Falke-tyyppin keramiikasta (kuva 7), joka ajoittanee tunkion 1400-luvulle. Tunkioker-



Kuva 7. Luultavasti 1400-luvulle ajoittuvasta tunkiokerroksesta löydyntä Falke-tyyppin keramiikkaa.



Kuva 8. 1400-luvun tunkiokerroksesta löydyntä lyijynen ankkuririipus.

roksesta löytyi myös kiinnostava, lyijystä vallettu yksinkertainen ankkuririipus (kuva 8). Kaikkein yllättävin löytö tunkiokuopasta oli kuitenkin yli 400 g vihreää ikkunalasiasia. Tasalaatuinen lasi on hyvin luultavasti peräisin yhdestä ikkunasta. Niin suuri määrä ikkunalasiasia 1400-luvun kontekstista tuntuu epätavanomaiselta ja kielii keskiaikaisen Luostarikorttelin asukkaiden mahdollisuuksista varustaa kotinsa arvokkailla lasi-ikkunoilla. Ikävä kyllä pienen kaivausalueen takia ei ollut mahdollista yrittää rajata, mistä rakennuksesta lasi olisi mahdollisesti peräisin.

Tunkiokerroksen alla oli jälleen hiilensekainen palokerros ja sen alla noin 30 cm paksuinen savitäyttö. Samanlaisia savitäyttökerroksia on paljon muuallakin keskiajan Turun alueella. Savitäyttö löytyi hieman alle neljän metrin syvyydestä, eikä kuoppaa ollut

enää mahdollista jatkaa sellaisenaan syvemmälle. Niinpä savikerrokseen tehtiin vain pieni koekuoppa. Koekuopassa tuli vastaan orsivesi noin neljän metrin syvyydessä. Savikerroksessa oli voimakas orgaaninen haju, mikä viittaa eloperäisen aineksen hyvään säilyneisyysasteeseen. Saven alta koekuopasta paljastuikin hyväkuntoisen tuntuinen vaakahirsi, jota ei ollut kuitenkaan mahdollista kaivaa enempää esiin näytteenottoa varten. Hyvin luultavasti kyseessä on hirsirakennuksen seinä, joka saattaa ajoittua 1300-luvulle tai vieläkin vanhemmaksi.

Kuoppa K1

Toisen kuopan K1 tarkoitus oli tavoittaa toinen tontilla sijainnut kivitalo. Sen sijaan kaivauskuoppa osui tismalleen keskelle kahden kivitalon välissä kulkenutta mukulakivikujaa (kuva 9). Kuja on rakennusten



Kuva 9. Mukulakivillä päällystetty kuja kuopassa K1.

käyttöaikana johtanut Luostarin jokikadulta pihamaalle. Rettigin palatsin viemäri-kaivanto oli rikkonut myös osan tästä kajakiveyksestä. Kiveyksen päälle oli kertynyt runsaasti purkujätettä, mutta esinelöytöjä oli vähemmän kuin kuopassa K0. Kiinnostavana huomiona purkujätteen joukossa oli yksi keskiaikainen holvin ruodetiili. Jos se on alkuperäinen ja peräisin paikalla olleesta rakennuksesta, nyt kaivamatta jäänyt Luostarin jokikadun suuntainen kivitalo saattaa periytyä jo keskiajalta. Ajatus tuntuu luontealta, koska myös rakennuksen asettelu pitkä sivu katua vasten ja paritupatyypinen pohjaratkaisu viittaavat sen vanhaan ikään. Vuoden 1826 palovakuutuksen mukaan talo oli silloin lämmittämättömänä varastona¹⁰, mikä oli useiden alueen keskiaikaisten talojen kohtalo.

LOPUKSI

Tätä kirjoittaessa Aboa Vetus & Ars Nova kesän 2017 kaivausten jälkityöt ovat vielä kesken, ja tässä esitetyt ajoitukset ja tulkinat tulevat vielä tarkentumaan. Kesän 2017 pienialainen kaivaus on kuitenkin osoittanut, että Rettigin tontilla riittää yhä uutta annettavaa historiallisen ajan kaupunkiarkeologialle. Kaivaukset jatkuvat toivon mukaan lähitulevaisuudessa, ja jatkossa alueella päästään toivottavasti kaivautumaan alueen vanhimpiin käyttökerroksiin ja selvittämään, milloin asutus on muodostunut Rettigin tontin koillisosaan.

Ilari Aalto
ilari.aalto@aboavetusarsnova.fi

VIITTEET

- ¹ Asplund 1992; Mikkonen-Hirvonen 1993; Sartes & Lehtonen 2008.
- ² Uotila & Saari 2006; Uotila & Lempiäinen 2007; Uotila 2007; Uotila 2008; Uotila & Jokela 2010; Uotila & Korhonen 2011; Lehtonen & Aalto 2013; Lehtonen & Aalto 2014; Lehtonen & Aalto 2015; Lehtonen & Krapala 2015; Lehtonen & Aalto 2016.
- ³ Savolainen 2011, 35.
- ⁴ KA, Dahlströmin topografinen kortisto. Luostarikortteli 14 ja 15.
- ⁵ Savolainen 2011, 35–36.
- ⁶ KA, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto HI 343.
- ⁷ ibid.
- ⁸ ibid.
- ⁹ Suikkari 2007, 79–81.
- ¹⁰ KA, Suomen palovakuutuskonttorin arkisto HI 343.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (KA):

Suomen palovakuutuskonttorin (1816–1833) arkisto (digitoitu)

Dahlströmin topografinen kortisto (digitoitu)

Turun museokeskuksen arkisto:

Asplund, Henrik 1992. Turku, Rettigin tontti (II/1/3). Rakennustyömaan arkeologinen seuranta 14.–29.10.1992. Kaivauskertomus.

Mikkonen-Hirvonen, Satu 1993. Turku, Rettigin tontti II/1/3. Arkeologiset tutkimukset 1993. Valvonta ja seurantatyömaa 2.7.–30.8.1993. Tarkastuskäynnit 31.8.–12.11.1993. Kaivauskertomus.

Museoviraston arkisto:

Lehtonen, Hannele & Aalto, Ilari 2013. Turku II/1/3. Rettigin tontti/ Aboa Vetus - museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2012. Kaivauskertomus.

Lehtonen, Hannele & Aalto, Ilari 2014. Turku II/1/3. Rettigin tontti/ Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2013. Kaivauskertomus.

Lehtonen, Hannele & Aalto, Ilari 2015. Turku II/1/3. Rettigin tontti/ Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2014. Kaivauskertomus.

Lehtonen, Hannele & Aalto, Ilari 2016. Turku II/1/3. Rettigin tontti/ Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2015. Kaivauskertomus.

Lehtonen, Hannele & Krappala, Kim 2015. Turku II/1/3. Rettigin tontti/ Aboa Vetus -museon alue. Konsulinnan arkeologinen koetutkimus. Kaivauskertomus.

Sartes, Minna & Lehtonen, Hannele 2008. TURKU II/2(sic)/3. Rettigin tontti / nykyinen Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 24.1.1994–3.4.1995. Kaivauskertomus.

Uotila, Kari 2007. Turku, Itäinen rantakatu 4-6 Aboa Vetus-Museon arkeologiset tutkimukset vuonna 2007 kellari 94:14/alue 8. Kaivauskertomus.

Uotila, Kari 2008. Turku Aboa Vetus -museo. Arkeologiset tutkimukset. Kellari 94:14 (alueet 8 ja 10) ja Kellari 95:23 (alue 9). Kaivauskertomus.

Uotila, Kari & Saari, Esa 2006. Turku Aboa Vetus -museo, Arkeologiset koetutkimukset 12.1.–5.8.2005. Kaivauskertomus.

Uotila, Kari & Lempiäinen, Mia 2007. Turku, Aboa Vetus -museo. Kellareiden 94:12 ja 93:5 kaupunkiarkeologinen koekaivaus sekä kellarin 94:9 dokumentointia 25.5.–20.10.2006. Kaivauskertomus.

Uotila, Kari & Jokela, Janna 2010. Turku, kaupunginosa II, kortteli 1, tontti 3, Aboa Vetus -museo. Kaupunkiarkeologinen kaivaus 2009. Kaivauskertomus.

Uotila, Kari & Korhonen, Marko 2011. Turku, Aboa Vetus -museo. Arkeologiset kaivaukset v. 2010. Kaivauskertomus. Museoviraston arkisto.

Tutkimuskirjallisuus

Savolainen, Panu 2011. Rettigin tontin rauniot historiallisissa lähteissä vuoteen 1827. SKAS 1/2011, 19–46.

Suikkari, Risto 2007. *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa – historiasta nykypäivään*. Licensiaatintyö. Teknillinen tiedekunta, Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto. (<http://jultika.oulu.fi/Record/isbn978-951-42-8699-5>, 20.11.2017)

KESKIAJANTUTKIJOIDEN VÄLISTÄ VERKOSTOITUMISTA TAMPEREELLA

DIES MEDIAEVALES:

KESKIAJANTUTKIMUS NYT 16.-18.11.2017

Dies Mediaeales-konferenssi on koonnut yhteen keskiajantutkijoita eri tieteenaloilta jo lähes neljännesvuosisadan ajan. Konferenssin järjestelyistä on vastannut pääosin Suomen keskiajantutkimuksen yhdistys Glossa ry. sekä eri yliopistot, joissa noin kahden vuoden välein järjestettävä konferenssi on kiertänyt vuodesta 1994 alkaen. Tänä vuonna kolmipäiväistä konferenssia isännöi Glossa ry:n lisäksi Trivium (Tampere Centre for Classical, Medieval and Early Modern Studies) sekä Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteiden tiedekunnan historian oppiaine. Teemana oli erityisesti pohtia kes-

kiajantutkimuksen nykytilaa – unohtamatta tietenkään katsausta menneeseen.

Konferenssi aloitettiin museokeskus Vapriikin auditoriossa yhteisessä sessiossa, jossa **Heli Aali** loi katsauksen medievalismiin 2000-luvun kirjallisuudessa esiintyvien merovingikuningattarien kautta. Medievalismi nousikin esille myöhemmin keskeisenä teemana konferenssin keskusteluissa, joten Aalin aloitus aihepiiriin parissa oli konferenssissa hyvin paikallaan. Tämän lisäksi sessiossa kuultiin **Anna-Riina Hakalan** esitelmä siveys- ja selibaatti-sanojen tulkinnan problemaattisuudesta ja **Teemu Immosen** pohdintoja Rooman San Clementen kirkon seinämaalauksen profaanista alkupeurästä. Päivän loppupuheenvuoron piti **Visa Immonen**, joka pohti eläimen ja ihmisen suhdetta keskiaikaisen kuvamaailman ja erityisesti esineistön kautta. Immosen keynote herätti hyvin ajatuksia siitä, miten eri tavalla keskiajan ihminen on katsellut maailmaa verrattuna meihin nykypäivän tutkijoihin.

Vapriikissa pääsimme myös joukolla tutustumaan Vapriikin Birckala 2017-näyttelyyn arkeologi **Sami Ranisen** johdolla. Ranisen opastus sekä rikkaaseen arkeologiseen löytöaineistoon painottuva näyttely avasivat monipuolisesti rautakauden lopun elämää Tursiannotkossa sekä sen ympäristössä keskiajantutkijoille. Näyttelystä oli hyvä jatkaa yhdessä illanviettoon animoravintola Plev-



Kuva 1: Visa Immosen Keynote. Kuva: Tuuli Heinonen.



Sami Raninen johdattaa keskiajan tutkijat rautakaudelle Birckala 2017 näyttelyssä. Kuva: Elina Terävä.

ja **Mikko Kauko** puhui keskiajan ruotsinkielisten tekstien suomentamisen haasteista. Session päätti **Lauri Leinonen** kertomalla, miten Diplomatarium Fennicum-tie-

naan, jossa saatiin rennommin avattua keskustelua eri yliopistoista ja eri tieteenaloilta paikalle saapuneiden konferenssivieraiden kanssa.

Toinen konferenssipäivä vietettiin Tampereen yliopistolla, jossa haasteita aiheutti useiden mielenkiintoisten sessioiden päällekkäisyys. Valitettavasti sessioiden teemat paikoin jakoivat eri tieteenalan edustajat "omiin tiloihinsa", mikä tieteenalojen välisen verkostoitumisen kannalta oli hiukan sääli. Aamupäivä taisi alkaa lähes kaikilla konferenssiin osallistuneilla arkeologeilla teeman "Arkeologia ja arki" parissa. Sessiossa **Päivi Maaranen** pohti keskiajan maise-
maa mm. kirjallisten lähteiden ja lidar-aineistojen kautta, **Maria Lahtinen** selvitti Iin Haminan isotooppianalyysien tuloksia ja **Jussi Kinnunen** kertoi suunnitelmista Turun keskiaikaisen asemakaavan mallintamiseksi.

Arkeologiapainotteisen aamun jälkeen avautui mahdollisuus rikkoa oman alan rajoja suuntaamalla kuulemaan kieleen ja tekstiin liittyviä esitelmiä. Sessiossa **Jaakko Raunamaa** esitteli väitöskirjatutkimustaan keskiajan naisten nimistä Suomessa

tokantaa varten kehitetään esimerkiksi henkilön ja paikannimien etsimiseen soveltuvia tekstinlouhinnan menetelmiä – hieno mahdollisuus tutkijoille, vaikkei tämä vielä ihan yksinkertaiselta vaikuttanutkaan. Vaikka oma tutkimus painottuikin pitkälti arkeologisen aineistoon tulkintaan, olivat esitelmis-
sä esiin tulleet, kirjallisia lähteitä koskevat haasteet hyvin tuttuja esimerkiksi itselleni keskeisten lähteiden, lähinnä siis voudintilien kautta.

Iltapäivä jatkui omalle tutkimukselle hie-
man vieraammilla aiheilla. Siitä huolimatta oli erittäin kiinnostavaa kuulla **Kirsi Kanervan** mietintöjä siitä, miksi islantilaisessa, 1100-luvun Veraldar-saagassa ei mainita keisari **Neron** itsemurhaa, **Karoliina Kouvolan** väitöskirja-aiheesta liittyen keskiajan kansanuskon tulkintaan myöhemmästä kansanperinneaineistosta sekä **Mikko Heikkilän** tuoreeseen tutkimukseen "Kuka oli Herra Heinäricksi?"¹ pohjautuvaa esitelmää Piispa **Henrikin** legendasta. Kaikki kuullut esitelmät tarjosivat arkeologeillekin hyviä pilkahduksia siitä, millaista keskiajan-tutkimusta ja millä metodeilla eri tieteenaloilla on juuri nyt meneillään.

¹ Mikko K. Heikkilä: Kuka oli herra Heinäricksi? – Piispa Henrikin arvoitus. Tampere University Press 2016.

Erillisten sessioiden jälkeen kokoon-tui koko keskiajantutkijoiden joukko jäl-leen yhteen kuuntelemaan **Tapio Salmisen** keynote-puhetta keskiajantutkimuksesta ennen ja nyt, jossa hän summasi keskiajan-tutkimuksen kehitystä ja historiaa Suomes-sa sekä pohdiskeli tutkimuksen nykytilaa ja sitä, mitkä asiat ovat nyt hyvin ja mitä olisi syytä ehkä tehdä hiukan paremmin. Kuten Dies Mediaevalis hyvin tähän mennessä osoitti ensikertalaisellekin, niin vahvuuksia keskiajantutkimuksessa juuri nyt ovat moni-tieteellisyys sekä enenevissä määrin lisääntyvä arvostus ja yhteistyö eri tieteenalojen välillä. Huomiota Salmisen mukaan voisi tulevaisuudessa kiinnittää esimerkiksi idän suuntaan, joka tuntuu olevan tutkimuksessa aika vähäisesti esillä, tutkimuksen jatkuvuuteen sekä näkyvyyteen niin kansainvälisissä tutkijapiireissä kuin populaaritasollakin. Näistä huomioista huolimatta Salmisen pu-heenvuorosta jäi hyvin positiivinen kuva siitä, mihin suuntaan keskiajantutkimus on pitkän historiansa kanssa kehittynyt ja edel-leen kehittymässä.

Salmisen puheenvuorosta siirryttiin pohtimaan keskiajan tutkimuksen tilaa ja tulevaisuutta eri yliopistoissa ja eri tieteenaloilla paneelikeskustelun muodossa. Viiden panelistin, eli **Tuuli Heinosen, Elina Räsänen, Kirsi Salosen, Samu Niskanen** ja

Reima Välimäen sekä puheenjohtajan Sari Katajala-Peltomaan puheenvuoroissa esiin nousivat esimerkiksi "digitaaliset ihmistie-teet" ja se, millaisia positiivisia ja negatiivisia vaikutuksia aineiston digitointiprojek-teilla saattaa olla tutkimukseen; yhteistyö "kolmannen sektorin" eli yleisön kanssa; koulujen opetussuunnitelmauudistukset sekä yliopistojen tutkintouudistukset; tie-teenalojen uudet näkökulmat tutkimus-aineistoihin sekä huoli institutionaalisen johdon puutteesta keskiajantutkimuksessa. Paneelikeskustelu innoitti yleisöstä runsaasti kommentteja ja ideointia – tällaista hy-vässä hengessä käytyä keskustelua tutkijoi-ta huolestuttavistakin asioista oli piristävää seurata.

Ilta jatkui Tampereen Yliopistolla ruu-an, juoman ja rennon verkostoitumisen parissa. Tilaisuus aloitettiin juhlavasti, kun Glossa Ry:n puheenjohtaja Reima Välimäki julisti Valoisa Keskiaika-palkinnon saajan. Tällä kertaa palkinto annettiin Ravattulan Ristimäki –projektille, jossa **Juha Ruoho-sen** johtamien arkeologisten tutkimusten kautta on saatu uutta tietoa keskiajasta, mutta myös tavoitettu ansiokkaasti yleisö sekä oltu erittäin innovatiivisia ja sitkeitä rahoituksen hankinnassa ja tutkimuksen eteenpäin viemisessä. Täytyy todeta, että arkeologin mieltä lämmitti kyseisen pro-



Panelistit (vas: Reima Välimäki, Kirsi Salonen, Elina Räsänen, Tuuli Heinonen ja Samu Niskanen) pohtimassa kes-kiajantutkimuksen nykytilaa ja tulevaisuudennäkymiä. Kuva: Elina Terävä.



Kuva 5: Juha Ruuhonen ja Valoisa keskiaika-palkinto. Kuva: Tuuli Heinonen.

jektin huomioiminen keskiajantutkijoiden piirissä.

Lauantaiaamuna **Susanna Niirasan** keynote-esitelmä keräsi vielä runsaan kuulijajoukon Tampereen Yliopistolle. Niirasan nosti esiin monipuolisesti erilaisia tutkimusalan nykyhetken ja tulevaisuuden haasteita. Erityisesti hän painotti sitä, miten tärkeää on viedä tutkimusta yleisön pariin, jotta tutkimustiedon leviäminen populäärikulttuurista keskiaikakuvaansa muodostavan yleisön parissa taataan ja kiinnostusta keskiajan tutkimiseen saadaan pidettyä yllä. Totta on, että ainakin keskiajan arkeologiasa yleisökaivausten järjestäminen sekä osallistuminen esitelmien ja muiden projektien

puitteissa erilaisiin yleisötapahtumiin tuntuu vuosi vuodelta olevan yhä tärkeämpi osa tutkimuksen eteenpäin viemistä. Vaikka se vie toisinaan energiaa varsinaiselta tutkimustyöltä, niin yleisössä herännyt kiinnostus tieteeseen on kuitenkin ollut itselleni myös palkitsevaa.

Seminaarin päättivät lauantaina työpaerisessiot, joissa sekä graduntekijöiden että väitöskirjantekijöiden oli mahdollista esitellä tutkimustaan ja saada kirjoittamistaan papereista kommentteja eri yliopistojen tutkijoilta. Idea tällaisesta sessiosta oli hyvä, ja vaikka toteutuksesta oli etukäteen hiukan epäselvyyksiä, kokosi työpapereidenkin käsittely yhteen yllättävänkin runsaasti kuulijoita. Keskustelu käytiin hyvässä hengessä ja täytyy todeta, että vinkit aluillaan olevaa väitöskirjaa koskien olivat oikein hyödyllisiä. Oli myös hienoa huomata, että arkeologiset tutkimukset herättivät kiinnostusta muidenkin tieteenalojen tutkijoiden piirissä!

Tampereen Dies Mediaevales oli ehdottomasti positiivinen kokemus ensikertalaisille. Etukäteen ei ehkä olisi olettanut, miten avoin ja lämminhenkinen konferenssi oli kyseessä. Kontaktien luonti muiden tieteenalojen sekä yliopistojen tutkijoihin oli helppoa rennossa ilmapiirissä ja keskustelu kaikin puolin hyvin positiivisävytteistä. Tämän kokemuksen jälkeen seuraavaa Dies Mediaevalesia Jyväskylässä 2019 ei voi kuin lämpimästi suositella kaikille keskiajantutkijoille!

Eлина Terävä
Helsingin Yliopisto
elina.terava@helsinki.fi

STRATIGRAFIAA JA TUOREITA TUTKIMUSMETODEITA

DET 11. NORDISKE STRATIGRAFIMÖTET OSLOSSA

Pohjoismainen stratigrafia-seminaari Stratigrafimöte järjestettiin 5.–6.10.2017 yhden kerran, ja paikkana oli tällä kertaa Oslo. Järjestäjänä toimi Norsk Institutt for Kulturminneforskning (NIKU), joka vastaa suurimmasta osasta Norjan keskiajan arkeologiaa. Edellisellä kerralla tapaaminen pidettiin Helsingissä Scientific Methods in Archaeology -konferenssin yhteydessä, mutta nyt oli palattu vanhaan tapaan järjestää Stratigrafimöte omana tapahtumanaan. Samalla ensisijaiseksi kieleksi oli palautettu "skandinaavi" edellisen kerran käytetyn englannin sijaan. Esitelmät noudattelivat hyvin toivottua kielivalikoimaa, sillä vain kolme niistä pidettiin englanniksi, loppujen käytäessä kielenä ruotsia tai norjaa.

Seminaarin yleisenä teemana oli tällä kertaa moderni keskiajan arkeologia, jota lähestyttiin kolmen aihepiirin kautta: näistä ensimmäinen oli keskiajan maaseutu, toinen kaupungit viikinkiajan markkina-paikoista moderneihin metropoleihin ja kolmas uusi dokumentointiteknologia. Kaksi ensimmäistä teemaa keräsivät yhteensä kymmenen esitelmää, ja viimeksi mainittu kahdeksan esitystä.

Suomalaisia osallistujia oli tällä kertaa vain neljä, mutta kolmella esitelmällä suomalaiset olivat kuitenkin paremmin edustettuja kuin tanskalaiset, joita löytyi kyllä osallistujista, mutta jotka eivät pitäneet yh-

tään esitystä. Kokonaisuudessaan ohjelma painottui vahvasti Norjaan, ja etenkin järjestäjätaho NIKU:n edustajat pitivät runsaasti esitelmää. Myös Ruotsi oli tapahtumassa hyvin edustettuna niin osallistujien, kuin esitelmienkin puolesta.

Seminaarin ensimmäinen päivä oli omistettu keskiajan maaseudulle ja kapungeille. Päivä alkoi suomalaisittain kiinnostavasti **Tarja Knuutisen** esitelmällä Raaseporin linna-alueen varhaisimmista rakennusvaiheista. Vuosina 2008–2017 toteutetun tutkimusprojektin aikana keskiaikaisesta toiminnasta linnan ympäristössä on kertynyt runsaasti uutta tietoa, ja kuva keskiaikaisesta infrastruktuurista alueella on muuttunut huomattavasti. Stratigrafian tarkka analyysi on ollut keskeistä alueen kehitystä tulkittaessa.

Suurin osa Stratigrafimöten ensimmäisen päivän ohjelmasta käsitteli kaupunki-arkeologiaa, vaikka useissa esitelmissä nostettiin esiin kaupunkien varhaisvaiheet, jotka olivat tiiviisti sidoksissa ympäröivään maaseutuasutukseen. Mielenkiintoinen poikkeus päivän kaupunki-painotukseen oli **Lena Beronius Jörpelandin** ja **Anton Seilerin** esitelmä, jonka aiheena oli Gamla Uppsalan kylän kehitys viikinkiajalla ja keskiajalla. Vaikka vanha Upsala tunnetaan ensisijaisesti kuuluisista hautakummistaan, myös alueen asutuksen vaiheet ovat tarjonneet runsaasti tutkittavaa. Laajat kent-



Stratigrafimöte järjestettiin tällä kertaa Oslolla. Kuva Tuuli Heinonen.

tätutkimukset viime vuosina ovat mahdollistaneet asutuksen dynamiikan tarkastelun pitkällä perspektiivillä, ja sekä mikro- että makrotason asutuskehitys alueella on erittäin kiinnostavaa.

Seminaarin toinen päivä oli omistettu uusille dokumentointiteknologioille. Kuten kaksi vuotta aiemmin Helsingissä, myös tällä kertaa esiin nousi vahvimmin valokuvien perustuvan 3D-dokumentointi. **Kristoffer Brink** tarjosi heti päivän alkupuolella perusteellisen katsauksen metodin vahvuksiin erilaisissa kaivaustilanteissa. **Erich Nau** taas pohti omassa esityksessään mahdollisuuksia sille, että 3D-dokumentoinnin avulla voitaisiin tulevaisuudessa rekonstruoida koko kaivauksen stratigrafia. Kiinnostavan esityksen 3D-fotogrammetrian ja stratigrafisen dokumentoinnin yhdistämisestä tarjosi myös **Kevin Woolridge**, jolla riitti asiantuntemusta stratigrafiseen kaivausmetodiikkaan: Woolridge oli jo 1970-luvulla mukana kehittämässä menetelmää. Toisenlaisen tavan hyödyntää valokuvauksen mahdollisuuksia esitteli esitelmässään **Niko**

Anttiroiko, joka kertoi ristikkäispolarisaation mahdollisuuksista kuvien värimaailman parantamisessa.

Toinen useammassa esitelmässä esiin nostettu tema olivat mahdollisuudet, joita vanhojen aineistojen käsittely uusilla digitaalisilla tekniikoilla tarjosi. Tämä on ajankohtainen kysymys etenkin kohteilla, joilla on kaivettu useita kertoja vuosikymmenten varrella, ja joilla tehdään parhaillaan lisätutkimuksia. Kuultujen esimerkkien perusteella vanhojen valokuvien ja karttojen vieminen nykyaikaisiin paikkatieto-ohjelmiin helpottaa uudemman kaivausdatan yhdistämistä aikaisempaan dokumentointiaineistoon, ja parantaa huomattavasti mahdollisuuksia aineiston analysointiin ja jatkokäsittelyyn.

Laajemman näkökulman uusien dokumentointiteknologioiden hyödyntämiseen nosti esitelmässään esiin **Ingrid Halvorsen**, joka kävi läpi uusien metodien käyttöönottoa ja soveltamista NIKU:n projekteissa viime vuosina. NIKU:n kaivauksilla käytettäviin teknologioihin uutuuksiin ovat

vuodesta 2014 alkaen kuuluneet esimerkiksi Intrasis-ohjelma ja kentällä käytettävät tablettitietokoneet, joiden avulla on pyritty kohti kokonaan digitaalista dokumentointia. Esitelmästä kävi hyvin ilmi, että suunnittelu ja testaaminen ovat keskeisessä roolissa uusia menetelmiä käyttöön otettaessa. Lisäksi metodien arviointi on NIKU:n kokemusten mukaan osoittautunut erittäin tärkeäksi, sillä useimmat teknologiset uutuudet on todettu toimiviksi vasta, kun on löydetty paras tapa, jolla niitä voidaan soveltaa eri projekteissa.

Vaikka uusiin dokumentointimethodeihin suhtauduttiin kaikissa esitelmissä positiivisesti, nousi yleisessä keskustelussa kuitenkin esiin huoli aineiston arkistoinnista ja jatkokäyttömahdollisuuksista. Tällä hetkellä laajojen digitaalisten aineistojen pitkäaikaissäilyttämiseen kehitellään hyviä ratkaisuja kaikissa Pohjoismaissa, mutta asiassa riittää vielä tekemistä. Esiin nousi myös laajojen aineistojen tutkimukselle asettama haaste: suurten digitaalisten aineistojen vaarana on, että niistä on myöhemmin vaikea löytää oleellista sisältöä. Todettiin, että aineiston tuottavien tutkijoiden alustavat tulkinnot ja aineiston seulominen jo jälkittöiden yhteydessä ovat keskeisiä edellytyksiä materiaalin tehokkaalle jatkokäytölle.

Perjantai-iltapäivä oli seminaarissa omistettu ekskursioille. Kolmesta vaihtoehdosta ehdottomasti kiinnostavin oli mahdollisuus päästä tutustumaan NIKU:n suuriin Follobane-projektiin liittyviin kaivauksiin Oslon vanhassa kaupungissa. Valitettavasti osallistujien määrä oli rajattu, eivätkä kaikki halukkaat mahtuneet mukaan. Rannalle jääneiden onneksi kaivauksia voi kuitenkin seurata myös NIKU:n sosiaalisen median tilien kautta. Toiset ekskursiovaihtoehdot, eli NIKU:n toimisto

ja Vikingskipshuset-museo, eivät herättäneet yhtä suurta kiinnostusta, mutta myös niille riitti osallistujia.

Kokonaisuudessaan seminaari oli onnistunut ja kiinnostava tapahtuma. Suomalaisesta näkökulmasta kielivalinta tuotti kuitenkin haasteen, sillä vaikka esitelmän pitäminen ruotsiksi onnistuisikin hyvällä valmistautumisella, yleiseen keskusteluun osallistuminen äidinkieltään puhuvien norjalaisten ja tanskalaisten kanssa on erittäin haastavaa. Etenkin tanskalaisten puhevuoroja oli nytkin usein vaikea seurata kielen vuoksi, mikä vaikeutti kommentointia. Suomi jäikin pahasti sivuun yleisestä pohjoismaisesta keskustelusta. Tämä on toki ongelma, jolla on pitkät perinteet, ja johon parempi kielitaito tarjoaisi ratkaisun.

Seminaarin lopussa ilmoitettiin perinteiseen tapaan seuraavan tapahtuman järjestäjä, ja tällä kertaa vuoro lankesi Tukholmalle. Toivottavasti kahden vuoden päästä Ruotsiin ehtii mukaan useita osallistujia myös Suomesta. Stratigrafimöte on etenkin historiallisen ajan arkeologian parissa toimiville hyvä paikka keskustella stratigrafian – ja laajemmin kenttätöiden ja tulkintojen – haasteista, ja viime vuosina se on osoittautunut yhä paremmaksi areenaksi myös uusista dokumentointimenetelmistä käytävälle keskustelulle. Tällaiselle keskustelulle on nykyään teknologian nopean kehityksen myötä huomattava tilaus, kuten myös Oslon Stratigrafimöte hyvin osoitti.

Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@helsinki.fi

Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Arkeologia, PL 59, 00014 Helsingin yliopisto

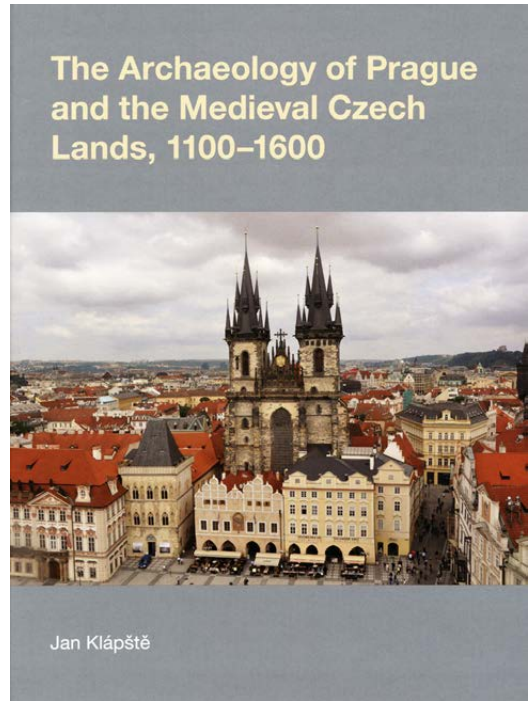
KURKISTUS ITÄISEEN KESKI-EUROOPPAAN

TSEKIN KESKIAIKAA ARKEOLOGEILLE

Jan Klápště: *The Archaeology of Prague and the Medieval Czech Lands, 1100–1600*. Studies in the Archaeology of Medieval Europe. Equinox. Sheffield & Bristol 2016. 254 s.

Prahan Kaarlen yliopiston arkeologian professori **Jan Klápště**n teos tarjoaa monipuolisen kuvan Tsekin keskiajasta arkeologian näkökulmasta. Nykyinen Tseki koostuu kolmesta historiallisesta alueesta: Böömistä, Määristä ja pienestä osasta eteläistä Sleesiaa. Alueen historia liittyy läheisesti Saksan keskiaikaan, mutta on syytä korostaa, että Böömi ja Määri olivat 30-vuotiseen sotaan asti kulttuurisesti, poliittisesti ja kielellisesti omaleimaisia alueita, joiden määrätietoinen saksalaistaminen alkoi Valkeanvuoren taistelun jälkeen 1620-luvulla. Samalla käynnistyi suhteellisen vauraan talonpoikaissäestön ja alemman aatelin kurjistuminen.

Määrin keskiajan kukoistus osuu jo 800-900-luvuilla, jolloin alueelle oli muodostunut Suur-Määriksi (engl. Great Moravia) kutusuttu valtiomuodostelma, jossa kehitettiin mm. kyriilinen kirjoitus. Suur-Määrin hajottua alue vakiintui lännen kristikunnan piiriin samalla, kun poliittinen ja taloudellinen painopiste siirtyi Böömiin. Osana tätä kehitystä Elben sivujoen Vltavan mutkaan perustetun Prahan linnan viereen muodostui samanniminen kaupunki, josta tuli itäisen Keski-Euroopan huomatta-



vimpia keskuksia. Vaurautta Tsekiin ovat keskiajalla tuoneet monin paikoin viljava maaperä sekä jokien ja teiden tarjoamat kauppareitit. Erityinen merkitys on ollut kaivostyöllä, erityisesti hopeakaivoksilla, kuten Kutná Horassa : (saks. Kuttenberg) ja Jáchymovissa (saks. Joachimstal).

Keskiajan arkeologialla on Tsekissä pitkät perinteet. Prahassa tutkimus painottui perinteisesti Böömiin ja Masarykin yliopistossa Brnossa Määriin. Varhainen panostus keskiajan arkeologiaan ulottui kaupunkien, linnojen, kirkkojen ja maaseudun kylien ohella myös löytöaineistojen analysointiin. Prahan linnan alueella tehtiin 1900-luvulla mittavia tutkimuksia ja monissa keskiaikaisissa kaupungeissa ja maaseudun kylissä laajoja kaivauksia. Erikseen kannattaa mainita Mostin kaupungin kaivaukset, jotka kattoivat suuren osan keskiaikaista keskustaa. Nykyisin keskiaikainen Most on täysin kadonnut, sen paikalla on valtava kivihiihkaivos. Vain toisaalle siirretty kirkko ja val-

tava määrä arkeologisia löytöjä muistuttavat enää vanhasta kaupungista.

Vuoden 1989 samettivallankumouksen jälkeen arkeologian opetus ja tutkimus on levittäytynyt Prahan ja Brnon yliopistoista muualle valtakuntaan ja yhteensä seitsemään yliopistoon. Historiallisen arkeologian tutkimuksella on Tsekissä vankat perinteet ja julkaisujakin löytyy paljon, tosin pääosin tsekin kielellä.

Böömin ja Määrin historia ja kulttuuri eroavat toisistaan. Böömi on aina suuntautunut länteen ja pohjoiseen, kun taas Määri on jo maantieteen myötä avautunut kohti etelää ja Tonavan laaksoa. Tämä ero näkyy monesti myös materiaalisessa kulttuurissa. Böömistä on ollut tiiviit yhteydet eri puolille Saksaa ja aina Itämeren alueelle asti. Tämä näkyy mm. böömiläisen lasin leviämisessä itäiseen ja pohjoiseen Keski-Eurooppaan ja Itämeren yli jopa Suomeen asti. Kauppa- ja kulttuurisuhteet ovat puolestaan liittäneet Määriä perinteisesti kohti Unkaria ja Itävaltaa – sekä idän Slovakiaa.

Reformaation 500-juhlavuonna 2017 on syytä muistuttaa, että Böömissä reformaatio alkoi itse asiassa jo yli sata vuotta aiemmin. Ankara kritiikki katolista kirkkoa ja sen oppeja vastaan vei **Jan Hussin** roviolle vuonna 1415. Oikeastaan vasta tästä alkoi hussilaisuuden nopea leviäminen, joka muutama vuosi myöhemmin johti hussilaisotien puhkeamiseen. Böömiin keskittyneet hussilaiset pitivät lähes 20 vuotta menestyksellä puoliaan keisaria ja paavia vastaan. Sodan tuhot olivat kuitenkin mittavia. Tusinoittain kyliä ja linnoja, jopa pieniä kaupunkeja tuhoutui ja autioitui sodan myötä kokonaan. Aiemmin kukoistaneet kauppa ja teollinen tuotanto kuihtuivat. Arkeologian kannalta hussilaisotien autioittamat kohteet tarjoavat valtavan tutkimuspotentiaalin. Sama koskee lukemattomia 30-vuo-

tisen sodan aikana tuhoutuneita ja täysin autioituneita kyliä. Tuskin missään muuallakaan Keski-Euroopassa on vastaavaa määrää hyvin säilyneitä autioituneita keskiaikaisia kyliä. Monet kylistä ovat olleet hyvin vauraita, mikä näkyy materiaalisessa kulttuurissa. Muun muassa kaakeliuunit olivat laajalti käytössä myös talonpoikien keskuudessa 1500-luvulla.

Historiallisen ajan arkeologialla on Tsekissä pitkät ja vahvat perinteet. Rautaesiriipun katoamisen myötä 1990-luvun alusta lähtien maassa on tehty yhä enenevästi pelastuskaivauksia. Tänä päivänä maassa koetaan isoksi ongelmaksi luvaton metallinilmaisimien käyttö, joka on aiheuttanut paljon vahinkoa arkeologisille kohteille. Muutamissa tutkimushankkeissa on pyritty ehtimään ennen luvattomia piipparoitsijoita selvittämään joitain ilmiöitä tai kohteita kuten keskiaikaisia maanteitä ja niiden käyttöä.

Sisällöltään kirja on monipuolinen ja helppokäyttöinen jopa käsikirjana. Se tarjoaa laajan yleiskuvan aihepiiriin. Kuvitus on varsin informatiivista ja se tukee tekstiä. Miinuksena ovat kapeat marginaalit – lukijan huomiolle niissä ei ole juuri tilaa. Paljon isompi ongelma on kuitenkin terminologia. Kirja olisi kaivannut arkeologia viimeistelemään englannin kielen käännöstä. Esimerkiksi upokkaasta käytetään termiä ceramic container, kun oikeampi käännös olisi crucible. Keramiikka-astioista käytetään toistuvasti hämmentävää sanaa goblet jne. Tästä huomautuksesta huolimatta kokonaisuus jättää positiivisen kuvan. Odottaa sopii, mitä Equinox-kustantajan *Studies in the Archaeology of Medieval Europe* -sarjassa seuraavaksi ilmestyy.

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

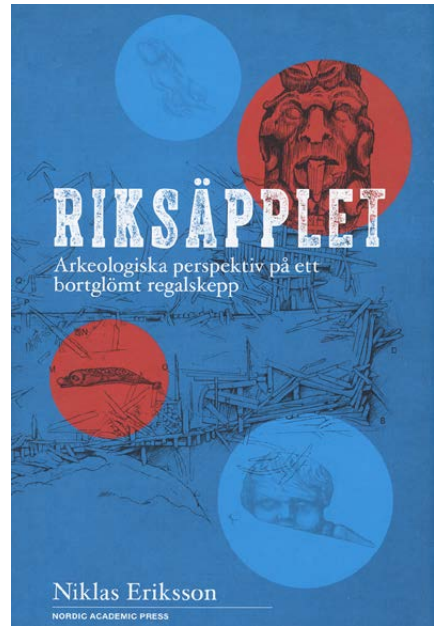
UNOHDETTU LIPPULAIVA KRONANIN VARJOSSA

Niklas Eriksson: *Riksäppet. Arkeologiska perspektiv på ett bortglömt regalskepp*. Södertörns Academic Studies 70. Nordic Academic Press. Lund 2017. 223 s.

Joululaulua mukaillen "Muistat Wasan ja Kronanin varmaan, kenties Svärdetinkin, mutta laiva tää usein unhoon jää". *Riksäppet* kuului suurvalta-ajan Ruotsin suuriin regaalilaivoihin. Se on unohdettu, vaikka sen olemassaolo ja sijaintikin on oikeastaan aina tiedetty vaan ei ole haluttu nähdä. *Riksäppet* ei koskaan oikeastaan kadonnut, ja laivaa on jopa tutkittu ja aineistoa talletettu paljon ennen kuin **Anders Franzén** oli 1950-luvulla edes alkanut etsiä Vasa-laivaa.

Ruotsalainen meriarkeologi **Niklas Eriksson** päätti uida vasten hylkytutkimuksen sankaritarinoiden valtavirtaa sen jälkeen, kun vuonna 2011 kaksi pitkään etsittyä suurta sota-alusta, *Mars* ja *Svärdet*, olivat löytyneet ja niiden ympärille oli alettu rakentaa tutkimusprojektia. Tällöin Eriksson muisti *Riksäppetin* eli Valtakunnanomenan. *Marsin* ja *Svärdetin* tutkimukset tulevat vaatimaan miljooniin nousevia määrärahoja, mihin verrattuna *Riksäppetin* tutkimus oli lähes ilmaista.

Regaalilaivat olivat Ruotsin suurvallan laivaston suurimpia aluksia. Tunnetuimpia niistä ovat meriarkeologian ja hylkytutkimuksen kirkkaimpiin helmiin kuuluvat *Vasa* ja *Kronan*, mutta kaikkiaan regaalilaitoja oli 1600-luvulla parikymmentä, niistä jokaisen rakentaminen ja ylläpito valtavia



resursseja vaatineita ponnistuksia. Vuonna 1675 alkaneessa Tanskan sodassa oli mukana neljä valtakunnan regaalien eli kuninkaanvallan tunnusten mukaan nimettyä suurta linjalaivaa. Niistä *Kronan* ja *Svärdet* upposivat Öölannin meritaistelussa kesäkuussa 1676 ja *Riksäppet* vain muutamaa päivää myöhemmin Tukholman saaristossa. Joukon neljäs eli *Riksnyckeln* upposi vielä saman sodan aikana vuonna 1679. Kaiken kaikkiaan kyse oli valtavista niin sotilaallisista kuin taloudellisistakin tappioista.

Kronan ja *Svärdet* ovat nousseet kuuluisuuteen kahden amiraalin ja dramaattisen meritaistelun myötä. *Kronanilla* oli taitava hallintomies mutta merisodan osalta täysin kokematon valtakunnanamiraali **Lorentz Creutz** vanhempi, jonka alus räjähti myrskyssä tehdyn epäonnistuneen käännöksen seurauksena. *Svärdetillä* olleen vara-amiraali **Claes Ugglan** johdolla alus puolustautui urheasti ylivoimaista vihollista vastaan, mutta upposi lopulta. Pitkän etsinnän jälkeen molemmat hylt ovat löytyneet: *Kronan* vuonna 1981 ja *Svärdet* vuonna 2011. Molempien laivojen ympärille on kehittynyt

eräänlainen glorifioiva tarina, jota erityisesti *Kronanin* laajat meriarkeologiset tutkimukset ovat kasvattaneet.

Riksäppletin tarina on toisenlainen. Myös *Riksäpplet* oli ollut sotaan lähdetessä vara-amiraalin lippulaiva, mutta tämä vapautettiin tehtävistään juuri ennen Öölannin meritaistelua. Kuninkaan mielestä vara-amiraali oli ollut osasyylinen laivaston huonoon menestykseen edellisinä päivinä. Öölannin meritaistelussa alus ja sillä yhä ollut viraltapantu, epäpäteväksi ja jopa pelkurimaiseksi väitetty amiraali jäivät sivustakatsojien rooliin. Taistelun päätyttyä alus pakeni kohti pohjoista, Nöyryyttävän kotimatkan päätyttyä ison aluksen ankkurointi petti Tukholman saaristossa ja laivaston entinen ylpeys ajautui kovan tuulen painamana rantakallioihin. Taitamattoman käsittelyn vuoksi uponneen *Riksäppletin* viimeisestä viikosta ei tullut sankaritarinaa vaan täydellinen epäonnistuminen. Rantavesissä makaava hylky ei koskaan kadonnut, mutta aikalaiset halusivat unohtaa sen. Myöhempinäkään vuosisatoina se ei tarjonnut hylkyetsijöille suurta seikkailua. Kaikki tiesivät, että laiva makasi lautakasana hyllyn mukaan Äppletiksi nimetyn saaren rantavesissä.

Vasan ja *Kronanin* tutkimuksista on kirjoitettu paljon, *Riksäppletistä* ei juuri mitään, vaikka tutkimusta on myös siihen liittyen tehty varsin paljon. Hylystä nostettiin kovakouraisin ottein suurin osa pronssikanuunoja jo 1600-luvulla, ja 1800-luvulla siitä "pelastettiin", mitä pelastettavissa oli. Tällöin hylkyä räjäyteltiin surutta, jotta myös sen sisäosiin päästiin käsiksi. Yksi halutuimmista hylkytavaroista oli mustunut tammi (ru. svartek), jolla oli tuolloin ja vielä 1900-luvun puolivälissä suurta kysyntää mm. huonekalupuuseppien keskuudessa.

Vuoden 1920 tienoilla eräs meripelastusyritys jatkoi *Riksäppletin* hyllyn tyhjen-

tämistä, mutta nyt mukana oli myös museoviranomainen. Nostetuista esineistä osa talletettiin museoon ja loppujakin dokumentoitiin. Tämän jälkeen hylky unohtui pitkäksi aikaa, mutta 1950-luvulta alkaen laivaston sukeltajat käyttivät hylkyä vuosien ajan harjoittelukenttänä ja nostivat sieltä esineitä. Toisin kuin 1920-luvun alussa dokumentointia ei nyt tehty. Vaikka paikalla on sukellettu paljon, vasta Niklas Eriksson työryhmineen 2010-luvulla ensi kerran systemaattisesti kartoitti ja dokumentoi hyllyn.

Kirjassaan Eriksson selvittää *Riksäppletin* rakennushistorian ja tunnistaa laivan rakentamisessa käytetyn ainutlaatuisen iäkkään pienoismallin. Pienoismallin yksityiskohtia, hylystä nostettuja osia ja aikalaismaalauksia yhdistämällä Eriksson käytännössä rekonstruoi 1660-luvun alussa valmistuneen regaalilaivan. Hän osoittaa yksityiskohtia myöten, kuinka kyseinen Göteborgissa rakennettu alus edusti Ruotsissa tuolloin uutta englantilaista traditiota.

Eriksson selvittää myös aluksen suorastaan tylsän käyttöhistorian. Hieman kärjistettynä se koostuu 15 vuoden paikallaanolosta Tukholman satamassa, Siellä *Riksäpplet* yhdessä muiden uivia palatseja muistuttavien suurten sota-alusten kanssa täydensi suurvallan pääkaupungin arkkitehtuuria.

Riksäpplet ei ole *Vasaa* tai *Kronania* kuvaavien suurteosten kaltainen juhlava kuva-kirja vaan eräänlainen salapoliisikertomus siitä, kuinka meriarkeologien silmien edessä olleesta laivanraadosta ja museokokoelmien kätköihin unohtuneista löydöistä voidaan pienin resurssein koota merkittävä pala merihistoriaa ja -arkeologiaa.

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi



SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakoulu-opetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle. Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille.

Jäsenmaksut vuonna 2018:

Perusjäsen 20 € / vuosi

Opiskelija 15 € / vuosi

Perhe 25 € / vuosi

Lehden vuosikerta tilattuna 20 €

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula

Puh. 050-5233837

puheenjohtaja@skas.fi

Varapuheenjohtaja:

Prof. Visa Immonen

visa.immonen@gmail.com

Sihteeri:

Siiri Tuomenoja

Puh. 040-5828845

sihteeri@skas.fi

Taloudenhoitaja:

Janne Haarala

Puh. 050-3288331

taloudenhoitaja@skas.fi

Yhteystiedot:

Osoite: SKAS c/o Arkeologia

Akatemiankatu 1

20014 Turun yliopisto

Email: skas-hallitus@lists.utu.fi

Internet: www.skas.fi

Facebook: @skasyhdistys

ISSN 1445-0334

PAINOSALAMA OY 2017